

NLKP AJA. LOOST VII

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 238 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÕID NLKP AJALOO ALALT
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС
VII

TARTU 1969

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
TRANSACTIONS OF THE TARTU STATE UNIVERSITY
ALUSTATUD 1893. a. VIINIK 238 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г.

TÖID NLKP AJALOO ALALT
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС
VII

Redaktsioonikolleegium:

L. Kiik, F. Kinkar (toimetaja), L. Raid

Редакционная коллегия:

Л. Кийк, Ф. Кинкар (редактор), Л. Райд

V. I. LENIN JA REVOLUTSIOONILISED ÜMBERKORRALDUSED EESTIS 1940—1941

V. Ruus

Eesti rahva elus pöördelist ja erakordselt sündmusterohket nõukogude võimu taaskehtestamise aastat on ühel või teisel määral käsitletud mitmed autorid.* Kõige rohkem on valgustamist leidnud 1940. a. revolutsiooni ettevalmistus ja läbiviimine. Märksa vähem on peatutud sotsialistlikul ümberehitustööl. Käesolevas artiklis käsitletakse ja süstematiseeritakse tähtsamaid revolutsioonilisi ümberkorraldusi pärast nõukogude võimu taaskehtestamist. See on vajalik ka võimalikult täieliku ülevaate saamiseks esitatud perioodist, seda enam, et terviklikum probleemikäsitus seni trüki-sõnas puudub. Allikatena leiavad kasutamist V. I. Lenini teoreetiline pärand, arhiivimaterjalid, publitseeritud dokumendid, perioodika, uurimused ja memuaarid.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist tõusid vabariigis esiplaanile sotsialistliku ülesehitustöö ülesanded. Lähtudes V. I. Lenini pärandist ja NLKP sotsialismi ehitamise kogemustest, asus eesti töötav rahvas Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel organiseerima uut, nõukogude riigiaparaati ja sotsialistlikku majandussüsteemi, läbi viima agraarreformi ning ümberkorraldusi hariduse ja kultuuri alal.

Erinevalt sotsialismi ehitamise algusest vanemates liiduvabariikides võidi revolutsiooniliste ümberkorralduste tegemisel tugineda juba võitnud sotsialismimaa — NSV Liidu — kaitsevõimele, tema industriaalsele baasile ja saada vennasvabariikidest otsest abi.

Sotsialistlike ümberkorralduste läbiviimiseks tuleb purustada vana, kodanlik, ja luua uus, proletaarne riigiaparaat. «Proletariaat...» õpetas V. I. Lenin, «kui ta tahab kaitsta käesoleva revolutsiooni saavutusi ja minna kaugemale, võita kätte rahu, leiava

* L. Vilberg, I. Jankovski, I. Sildmäe, O. Kuuli, V. Maamägi, E. Rannik, K. Püss, S. Kutsar-Zaborodskaja, H. Tiido, A. Vask, V. Ruus, A. Tolk, E. Truuväli, A. Panksejev jt.

ja vabaduse, peab «*purustama*» väljendudes Marxi sõnadega, selle «valmis» riigimasina ja asendama selle uuega, *ühte liites* politsei, sõjaväe ja bürokraatia *rahvaga*, kes on . *relvastatud.*»¹

Ühtlasi näitavad kommunistlike parteide kogemused kodanliku riigiaparaadi üksikute lülide (tehnilis-majanduslike) ärakasutamise võimalust töörahva poolt.

Eriline tähtsus revolutsiooniliste ümberkorralduste esimesel etapil oli Rahva Omakaitse. Revolutsiooni käigus sündinud töölisklassi relvastatud võitlusüksused hoidsid ära kodanluse kontrrevolutsioonilisi väljaastumisi, kaitsesid rahvahulki vaenulike provokatsioonide eest, võtsid enda peale valitsusasutuste ja tähtsate riiklike objektide kaitse. Suurt osa etendasid nad ka majandusliku sabotaaži vastu võitlemisel. RO valvas suuri tööstus- ja kaubandusettevõtteid, jõujaamu, panku ja ladusid, pidas kinni kurjategijaid ja saboteerijaid. Näiteks likvideeris Tartus kohaliku natsionaliseerimise komitee juures olev RO valvemeeskond kuritegelike elementide ulatusliku riisumis- ja relvade hankimise katse, avastas väärtesemete kõrvaletoometaja ning hoidis oma tegevusega ära hulgalise tööstuskaupade kõrvaldamise.² «Nad (punakaartlased — V. R.) täitsid seda suurt ajaloolist ülesannet», ütles V. I. Lenin Ülevenemaalisel Kesktaitevkomitee istungil 29. aprillil 1918. a., «Nad võtsid püssi kätte selleks, et kukutada ekspluataatorid ja kaitsta oma püssi abil töölisi, et valvata tootmise ja töö määra ja tarbimise määra järele.»³

1940. a. 22. augustil kuulus Rahva Omakaitse juba 6349 vabatahtlikku⁴ Selleks ajaks oli võrdlemisi täiuslikult välja kujundatud ka organisatsiooni struktuur ja koosseisud (vt. skeem) Juhtkond, eesotsas peastaabi ja ringkonnajuhtidega koosnes põrandaluse võitluse läbinud kommunistidest või töölisaktivistidest, kes 1940. a. juulis EKP ridadesse võeti. Võitlusüksused moodustati põhiliselt töolistest. Tallinnas kuulusid siia näiteks tuntud töörahva huvide eest võitlejad M. Eisen, A. Mäemat, B. Pokrovsky, K. Raesaar, G. Reitsak, A. Sulp jt. On huvitav märkida, et RO juhtkonna moodustasid mitmed Hispaania kodusõja lahingulise kooli läbi teinud kommunistid (K. Hansson, V. Feigin) ja et tema liikmekonna erialalist väljaõpet aitas korraldada Eesti NSV siseasjade rahvakomissari asetäitja S. Kingissepp — Eesti töörahva silmapaistva juhi V. Kingissepa poeg.⁵

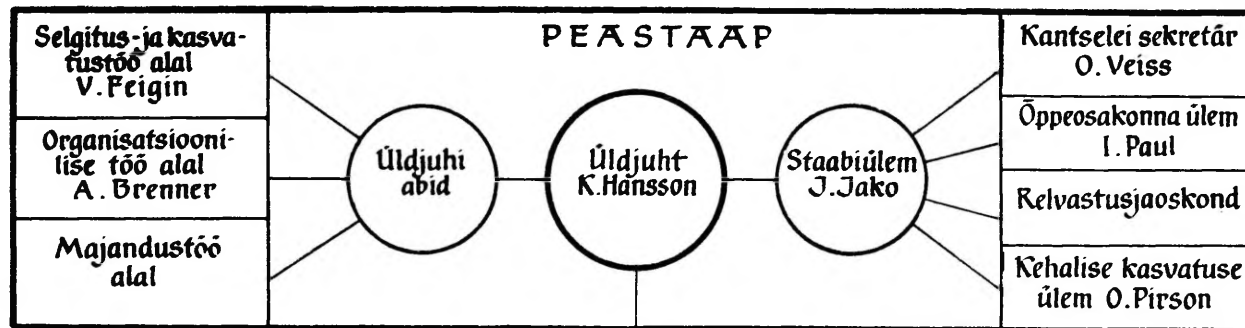
¹ V. I. Lenin. Teosed. 23. kd., lk. 311.

² V. Ruus. Eestimaa Kommunistliku partei tegevus ja kogemused kaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel (1940—1941). Kandidaadidissertatsioon. Tartu, 1964, lk. 62.

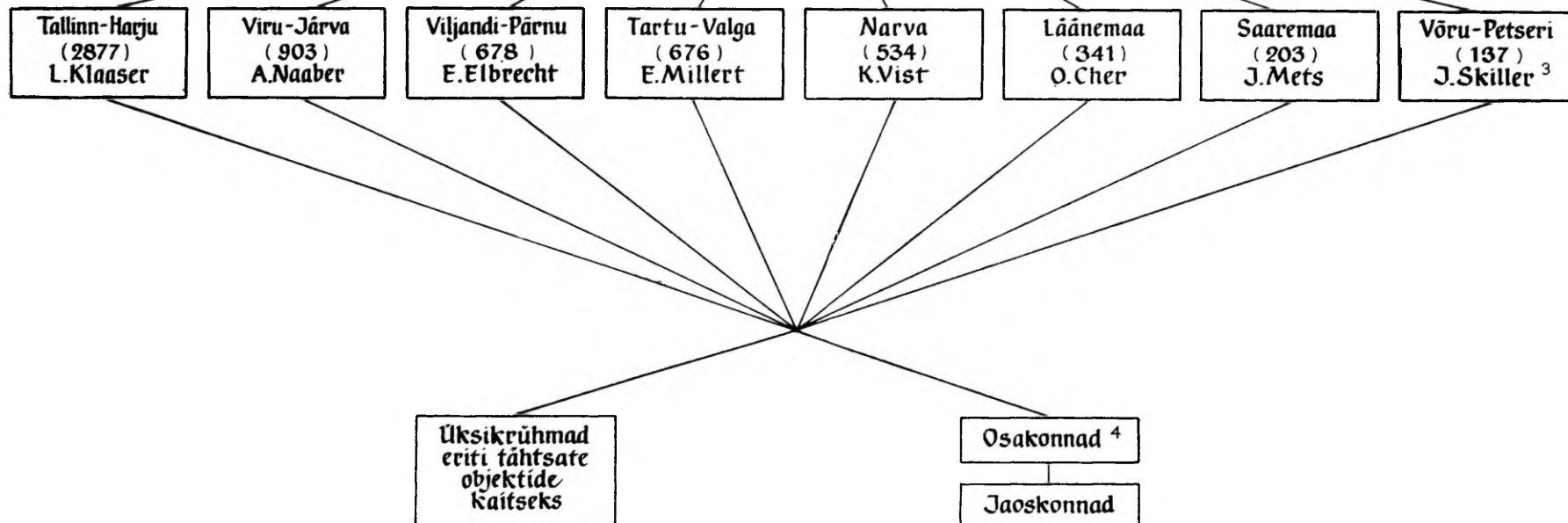
³ V. I. Lenin. Teosed. 27. kd., lk. 273.

⁴ E. Truuväli. Rahva Omakaitse 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis Eestis. — TRÜ Toimetised. Vihik 197. Õigusteaduslikke töid VII. Tartu, 1967, lk. 13.

⁵ I. Pau! (RO staabi õppeosakonna ülem 1940. a.). Revolutsiooniliste masinate võitlusorganisatsioon. — «Õhtuleht», 1965, 21. juuni.

RINGKONNAD JA NENDE JUHID
6349²

¹ Koostatud ENSV ORKA, f. R-35, nim. 1, sü. 2, l. 2, 13 ja sü. 19 ning E. Truuvälja artiklis «Rahva Omakaitse 1940. a. sotsialistlikus revolutsioonis Eestis» (TRÜ Toimetised nr. 7, 1966, Õigusteaduskonna töid) toodud andmete alusel. Andmed pärinevad 17. ja 21. juulist ning 20. ja 22. augustist 1940. a.

² RO ringkondade liikmete arv 20. augusti 1940. a. seisuga.

³ 22. augustist 1940. a. alates.

⁴ Osakonnad moodustati ringkondades, mis hõlmasid kahe maakonna territooriumi.

Karastunud revolutsionääride juhtimisel kujunes RO relvastatud jõuks, kes kaitses rahva revolutsioonilist võimu ja esimesi sotsialistlikke ümberkorraldusi, tugevdas revolutsioonilist distsipliini, võimaldas häireteta lõpule viia kodanliku politseiaparaadi likvideerimise ning oli selleks baasiks, kust tööliste-talupoegade miilits sai kogenud kaadrit.

Mõningatele erinevustele vaatamata võib Rahva Omakaitset hinnata kui lõõlisklassi vabatahtlikku võitlusorganisatsiooni, mis oli lähedane 1917/1918. a. tegutsenud Eesti Punakaardile. Seoses nõukogude miilitsaorganite loomisega lõpetas RO 1940. a. septembri lõpul — oktoobri esimesel poolel tegevuse.⁶ Sõjaohu õige hindamise korral võinuks sellise organisatsiooni säilitamisega jätta tööliisklassi kätte organisatsiooniliselt ja ideelis-poliitiliselt tugev jõud võitluseks kodanliku banditismi ja okupantidega.⁷

Kodanluse poliitiline politsei likvideeriti tegelikult kohe pärast sotsialistliku revolutsiooni algust. Kriminaalpolitsei laialisaatmist valmistati ette politseiaparaadist tagurlike elementide järkjärgulise kõrvaldamisega. Kodanliku politsei koosseisu sundis kuulekusele nii Rahva Omakaitse olemasolu kui ka asjaolu, et politsei keskasutustes olid juhtpositsioonidel kommunistid. Teiselt poolt sai kodanlikku politseid edukalt ära kasutada kriminaalse elemendi jälitamiseks ja üldkohustusliku korra ning liikluseeskirjade täitmise kindlustamiseks. Kuigi tervikuna likvideeriti vana politseiaparaat Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 11. septembrist 1940 seoses tööliste ja talupoegade miilitsa asutamisega,⁸ olid kohalikud politseiasutused üle võetud juba augustikuu lõpul. «Meie tahame sellist vabariiki, kus ei oleks rahva üle irvitavat politseid; kus kõik ametnikud, alt kuni üles, oleksid ainult valitavad ja rahva nõudel igal ajal tagandatavad kus rahvast eraldatud, rahvale võõraste klasside komando alla seatud alaline sõjavägi oleks asendatud rahva üldise relvastamisega ...»⁹, märkis V. I. Lenin kirjas ülevenemaalise talupoegade saadikute kongressi delegaatidele (1917 a. mais)

Üheks EKP ja vabariigi valitsuse tähtsamaks ülesandeks oli kodanliku armee reorganiseerimise lõpuleviimine.

Kodanluse diktatuuri lõpuperioodil koosnes Eesti sõjavägi 11 377 mehest, sealhulgas 1440 ohvitseri ja kindralit, 1828 allohvitseri ja 8109 reameest. Pärast Teise maailmasõja puhkemist kodanliku sõjaväe koosseise suurendati, nii et 1940. a. alguseks kuulus siia umbes 14 000 meest.¹⁰ Organisatsiooniliselt jagunes

⁶ EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 427, l. 1—3.

⁷ E. Truuväli, Rahva omakaitse lk. 14.

⁸ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 284.

⁹ V. I. Lenin. Teosed, 24. kd., lk. 341.

¹⁰ P. L. I. Larin. Lahingud Eestis 1941. aastal. Tallinn, 1962, lk. 123.

sõjavägi maaväeks (neli jalaväediviisi ja õppeasutused), õhukaitseks (kolm lennukädivisjoni ja õhukaitse suurtükiväegrupp) ja merejõududeks (mere- ja Peipsi laevastiku divisjonid ning rannakaitsepatarid).

Kuivõrd sõjaväe reaksoosseisu moodustas põhiliselt töörahvas, siis seisnes poliitiline ülesanne selles, et paralüseerida kodanlik-natsionalistliku ohvitserkonna mõju armee põhikoosseisule. Ühelt poolt toimus see marurahvuslikult meelestatud ohvitseride sõjaväeteenistusest eemaldamise ja kodanliku armee isikulise koosseisu vähendamise teel, teiselt poolt aga sõjaväelastele poliitiliste õiguste andmise ja väeosades laiaulatusliku poliitilise selgitustöö organiseerimisega.

Kodanliku armee kõrgemate ohvitseride sõjaväest vabastamise kohta 1940. a. annab ülevaate alljärgnev tabel ¹¹:

Vabastatu auaste	Juuni-Juuli (kuni 25. VII)	August	Kokku
kindralid	3	3	6
kolonelid	7	21	28
majorid	8	13	21
Kokku:	18	37	55

Järelikult eemaldati sõjaväeteenistusest veidi rohkem kui kahe kuu jooksul 55 kõrgemat ohvitseri ehk ca 3,8% kodanliku armee ohvitseride korpusest.¹² Toetudes kehtivale seadusandlusele andis vabariigi president ¹³ ka rea dekreete, millega vabastati tegevteenistusest ajateenijaid ja vähendati isikulisi koosseise. Nii vabastati 25. juuli dekreediga osa mereväe ja merekindlustuse ning õhukaitse suurtükiväegrupi ajateenijaid ¹⁴; arvati reservi 1939. a. ajateenistusse astunud aga samuti ka üleajateenijaid.¹⁵ Suur tähtsus oli samuti presidendi dekreedina antud amnestia-seadusel sõjaväelastele. Selle alusel kustutati sõjaväelastele karistused kodanliku Eesti kriminaalseadustiku alusel ettenähtud kuritegude eest (välja arvatud üldkriminaalse iseloomuga), mis olid toime pandud enne Eesti vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu.¹⁶

Poliitilist selgitus- ja kasvatustööd sõjaväeosades tegid poliitjuhid, väeosa komiteed ning partei- ja komsomoliorganisatsioonid. Poliitjuhtidena tegutsesid kommunistid, endised Punaarmee ja

¹¹ Vt. E. Truuväli. Kodanliku riigiparaadi lammutamine ja sotsialistliku riigiparaadi loomine Eestis 1940—1941. Kandidaadidissertatsioon. Tartu, 1967, lk. 127.

¹² Loetelusse ei kuulu piirivalveüksused.

¹³ 21. juulist alates töötas presidendi ametikohal kommunist J. Vares.

¹⁴ «Päevaleht», 1940, 26. juuli.

¹⁵ «Kommunist», 1940, 3. august.

¹⁶ «Rahva Hääle», 1940, 22. august.

kodanliku armee ohvitserid. V. I. Lenin õpetas, et mõnikord on «vaja parteilasest seltsimehe abi, niisuguse ideelise proletaarlase mõju, kes on kooli läbi teinud, kes mõjutab vähem proletaarseid kihte kontrolli ja järevalve kaudu.»¹⁷

Nendel ametikohtadel olid põrandaaluse staažiga kommunist, revolutsionäär P. Keerdo (poliitiline peajuht), endine Punaarmee major N. Veiderpass (peajuhi abi); väeosades reservohvitser O. Katt, E. Kippel, P. Hubel; õhukaitses reservlendur E. Inti; mereväs endine Punaarmee ohvitser V. Kin ja Ü. Taigro; sõjaväe õppeasutustes allohvitser R. Pöder jt. Poliitjuhid tuginesid selgitus- ja kasvatustöös väeosa komiteele, mis 22. juuliks olid loodud juba enamikus väeosades. Väeosa komitee koosseisu kuulusid nii sõdurid kui progressiivselt meelestatud ohvitserid ja allohvitserid. Poliitilise töö seisukohalt oli sel asjaolul suur tähtsus, sest sellega lõigati tagurlikel ohvitseridel ära alluvusvahekordade kasutamise võimalus reakoosseisu kontrrevolutsiooniliseks mõjutamiseks. «Sõjaväelaste komiteed», rõhutas oma kõnes 26. juulil Tallinnas toimunud ülemaalisel sõjaväelaste komiteede esimeeste nõupidamisel poliitiline peajuht P. Keerdo, «peavad end täielikult vabastama rahvavaenulike ohvitseride mõju alt. Neile peavad alluma mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid. Kui leidub ohvitseri, allohvitseri, kes püüavad endises vaimus edasi tegutseda, kes karistavad sõdureid selle eest, et nad on poliitilisest elust osa võtnud jne., siis tuleb neid halastamatult koosolekutel paljastada, tuleb teatada sellest poliitilistele juhtidele.»¹⁸ Samal nõupidamisel kutsuti sõjaväelaste komiteesid üles kaasa aitama ka parteiorganisatsioonide moodustamisele väeosades. 1940. a. augustis olid parteirakukesed loodud kõikides õhu- ja mereväe ning paljudes jalaväe allüksustes. Sama intensiivselt moodustati ka komsomoliorganisatsioone.

Kõik need sammud vähendasid kodanliku armee reaktsioonilise ohvitserkonna poliitilist mõju. Noored partei- ja komsomoliorganisatsioonid kontrollisid koos sõjaväelaste komiteede ja poliitjuhtidega ohvitseride käitumist ja meelsust, tegid ettepanekuid nende vabastamiseks, kes ei väärinud poliitilist usaldust või olid oma käitumises sõdurite vastu ebaõiglasel. Sõjaväeosades organiseeriti koosolekuid, võeti osa töötajate miitingutest, korraldati kohtumisi punaarmee lastega, anti välja seinalehti, organiseeriti vene keele õppimist, võideldi sõjaväelise distsipliini tõstmise eest. «Teadku need,» öeldakse Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu sõdurite büroo üleskutses, «kes külvavad anarhiat, et nad töötavad meie uue korra, meie sotsialistliku isamaa vastu. Klassiteadlikud sõdurid, looge sõjaväes revolutsiooniline distsipliin!»¹⁹

¹⁷ V. I. Lenin. Kõne Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee Moskva Nõukogu ja Ülevenemaalise Ametiühingute Kongressi ühisel istungil 17. jaanuaril 1919. — Teosed, 28. kd., lk. 375.

¹⁸ «Rahva Hääl», 1940, 27. juuli.

¹⁹ Saabus päev (mälestuste kogumik). Tallinn, 1960, lk. 137.

Aktiivse poliitilise elu tulemusena kasvas väeosades kommunistliku partei ja nõukogude võimu autoriteet, tugevnesid sõjaväesidemed rahvahulkadega.

«Esmakordselt ajaloos,» kirjutas V. I. Lenin, «rajatakse armeed nõukogude ja armee lähedusele, lahutamatule lähedusele, võib öelda — lahutamatule monoliitsusele. Nõukogud ühendavad kõiki töötajaid ja ekspluateeritavaid — ja armeed rajatakse sotsialistliku kaitse ja teadlikkuse põhimõttel.»²⁰

1940. a. augustis-septembris viidi kodanliku armee reorganiseerimine lõpule. Kuna kõigi relvastatud jõudude juhtimine allus NSVL Konstitutsiooni põhjal NSVL kõrgematele riigivõimuorganitele, siis otsustas vabariigi valitsus 29. augustil 1940 kujundada Eesti Rahvavägi ümber Punaarmee 22. territoriaalseks laskurkorpuseks ja anda ta üle Balti eri-sõjaväeringkonna vägede koosseisu.²¹ Korpuse juhtkond määrati Punaarmeesse vabatahtlikult üle läinud endise kodanliku armee ja Punaarmee kaadriohvitseridest.

Pingeline õppe- ja kasvatustöö jätkus väeosades ka pärast sõjaväe reorganiseerimist. 23. veebruaril 1941 andis kogu Eesti territoriaalse laskurkorpuse koosseis vandetootuse. Samal kevadel viidi läbi ulatuslikud taktikalised õppused, lähetati suur grupp juhtivaid ohvitseri NSVL relvastatud jõudude kõrgemate õppeasutuste juurde täienduskursustele, tehti mitmeid organisatsioonilisi ümberkorraldusi sõjalis-poliitilise väljaõppe tõhustamiseks. Endine kodanliku riigi peamine tugisammas oli muutunud sotsialistlike ümberkorralduste kaitserelvaks. Enne Suure Isamaasõja algust koosnes Punaarmee 22. territoriaalne laskurkorpus ligikaudu 9800 mehest²² ja paiknes Värskas ja Petseri ümbruses suvelaagris.

Sõjalis-poliitilist tegevust arendati esimesel nõukogude aastal aktiivselt ka elanikkonnas, eriti noorsoo hulgas. 12. novembril 1940²³ alustati A. Murro ja P. Hubeli juhtimisel töötajate vabatahtliku sõjalise ettevalmistuse organisatsiooni — ENSV Osoavihimi — formeerimist.

«Nõukogude võim,» õpetas V. I. Lenin, «on ammugi pööranud suurimat tähelepanu sellele, et töölisel, siis ka talupojal, eriti aga kommunistid võiksid tõsiselt õppida sõjaasjandust. Seda tehakse terves reas koolides, asutustes, kursustel, kuid seda ei tehta veel kaugeltki küllaldaselt.»²⁴

²⁰ V. I. Lenin. Nõukogude võimu edusammud ja raskused (märts-aprill 1919). — Teosed. 29. kd., lk. 47—48.

²¹ «ENSV Teataja», 1940, nr. 1, art. 4.

²² P. Larin. Lahingud Eestis 1941. aastal, lk. 125.

²³ EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 632, l. 98.

²⁴ V. I. Lenin. Kõik võitlema Denikini vastu! (juuli 1919). — Teosed. 29. kd., lk. 415.

Lühikese ajaga loodi Osoaviahimi linna- ja rajoonikomiteed ning algorganisatsioonid tehastes, koolides ja ettevõtetes. 1941. a. veebruaris kuulus ühingu koosseisu juba 300 algorganisatsiooni rohkem kui 4000 liikmega.²⁵ Ühingu korraldusel viidi läbi laskeharjutusi, õhu- ja gaasikaitsekursusi, sõjalis-sanitaarset ettevalmistust, side-, auto- ja mereasjanduse-alast väljaõpet. Punaarmee 23. aastapäeva tähistati 1100 km pikkuse suusamatkaga mööda ENSV riigipiiri. Tegutses oma aeroklubi, anti välja ajakirja «Võitluseks Valmis», Kose-Lükatil avati noorte sõjalise ettevalmistuse laager. 1941. a. juunis ulatus ENSV Osoaviahimi liikmete arv juba üle 10 000.²⁶

Põhjalikeks sotsiaalseteks muutusteks kohtadel oli vaja täielikult reorganiseerida kohalikud võimuorganid. Nõukogude võimu olemus V. I. Lenini sõnade järgi «seisab selles, et endisel ajal valitsesid riiki nii või teisiti rikkad või kapitalistid, nüüd aga valitsevad esmakordselt riiki, ja sealjuures massiliselt, just need klassid, keda kapitalism rõhus.»²⁷

Kuigi osa kodanluse ladvikust tõrjuti kohalikest omavalitsustest välja juba enne 21. juulit, oli endistel Isamaa- ja Kaitseliidu aktiivsetel tegelastel siin küllaltki tugev positsioon. Maavalitsuste juhtivad koosseisud olid põhiliselt puhastatud, linna- ja vallavalitsustes aga püsis kodanluseaegne kaader enamasti muutmatuna. 27. juulil vabastati siseministri käskkirjade alusel üle 40 linna- ja maavalitsuse vastutava töötaja.²⁸ 1. augustist alates vabastati ametist kõik kodanlikud vallavanemad ja nende abid.²⁹ 25. juulil antud seadusega loeti lõpetatuks kohalike volikogude tegevus ja nende funktsioonid pandi linna-, maa- ja vallavalitsustele.³⁰ Vallavalitsused komplekteeriti põhiliselt põllutööstest, kes- ja kehtalupoegadest, maa- ja linnavalitsused tööliste ja progressiivse intelligentsi esindajatest.

Suurt abi EKP kohalikele organitele omavalitsuste sotsiaalse koosseisu muutmisel osutasid Uleriikliku Maatööraha Ühingu kohapealsed osakonnad, kes suunasid naisse oma aktiivsemaid liikmeid. Järva- ja Tartumaa maavalitsusi juhtisid näiteks tuntud töölis- ja ametiühingutegelased H. Juhvelt ja P. Tånava. Uueks Tallinna linnapeaks sai Eesti Metallitöölise Ametiühingu esimehe asetäitja kommunist A. Kiidelma, Tartu linnapeaks endine kivitöölne ja Riigivolikogu töölisrühma liige K. Jalak³¹ Narva ja Pärnu

²⁵ EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 632, l. 176.

²⁶ «Võitluseks Valmis», 1941, nr. 5, lk. 162.

²⁷ V. I. Lenin. Mis on nõukogude võim? (Kõne 1919. a. märtsis). -- Teosed. 29. kd., lk. 224.

²⁸ «Kommunist», 1940, 30. juuli.

²⁹ «Riigi Teataja», 1940, nr. 89, art. 890.

³⁰ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 220.

³¹ «Rahva Hääle», 1965, 2. juuni.

linnavalitsusi hakkasid juhtima endised töölisvanemad A. Roode ja R. Terase.³² Järk-järgult viidi läbi kohalike omavalitsuste ametkonna peaaegu täielik asendamine töörahva huvide eest võitlevate inimestega. Muudeti ka omavalitsuste struktuuri. Maa- ja linnavalitsuste juurde loodi mitmeid uusi osakondi (töö, kohaliku tööstuse ja kaubanduse, kommunaalmajanduse jt. osakonnad). Kohaliku omavalitsussüsteemi purustamine ja nõukogude organite loomine viidi lõpule jaanuaris ja veebruaris 1941. Endiste omavalitsuste baasil loodi linna- ja maakonnatäitevkomiteed, mille liikmeskond koosnes rõhuvas enamuses töörahva esindajatest.

Ulatuslikud ümberkorraldused jätkusid ka teistes riigiparaadi lülides. «Luues uue, nõukogude riigitüübi, mis annab töötavaile ja rõhutud hulkadele võimaluse kõige aktiivsemalt osa võtta uue ühiskonna iseseisvast ehitamisest», kirjutas V. I. Lenin, «me lahendasime ainult väikese osa raskest ülesandest. Pearaskus seisab majanduse alal.»³³ 23.—25. juulil 1940 loodi Majandusministeeriumi juurde Natsionaliseerimise Peakomitee³⁴, linnades, maakondades ja ettevõtetes moodustati kohalikud natsionaliseerimiskomiteed ja komisjonid. 31. juulil asutati veel Tööstuse Juhtimise Komitee (esimees A. Veimer), 3. augustil Pankade Juhtimise Komitee (esimees O. Sepre) ja 9. augustil Kaubanduse Juhtimise Komitee (esimees H. Allik). Natsionaliseerimise ja riikliku kontrolli organiseerimise ülesannete kõrval tuli komiteedel veel tegelda ka natsionaliseeritud ettevõtete majandusliku tegevuse praktilise juhtimisega.

ENSV valitsuse ja EKP Keskkomitee otsusega 30. juulist moodustati Põllutöoministeeriumi juurde Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Peakomitee³⁵ (esimees A. Jõeäär, hiljem G. Abels). Tähtsamates rahvamajandusharudes loodud mitmesuguste komiteede baasil moodustati edaspidi vastavad rahvakomissariaadid ja linna- ja maavalitsuste osakonnad.

Sotsialistlike ümberkorralduste kinnitamiseks ja edasiseks süvendamiseks oli vaja uut — töörahva huvidele vastavat põhi-seadust. Selle ülesande lahendas Eesti NSV Riigivolikogu teine istungjärk 1940. a. augustis. Istungjärgul arutati läbi ja võeti konstitutsioonikomisjoni esimehe, EKP Keskkomitee sekretäri J. Lauristini ettekande põhjal vastu Eesti NSV Konstitutsioon.

«Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik on tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik», deklareeris uus konstitutsioon, «mille

³² Vt. lähemalt E. Truuvali, Kodanliku Eesti omavalitsusorganite purustamine ja kohalike nõukogude organite loomine 1940.—1941. aastal. — TRÜ Toimetised. Oigusteaduslikke töid VII. Tartu, 1967, lk. 37.

³³ V. I. Lenin. Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded (1918. a. märts-aprill). — Teosed. 27. kd., lk. 215.

³⁴ «Riigi Teataja», 1940, nr. 89, art. 870 ja O. Seprelt saadud andmeil (1964).

³⁵ «Riigi Teataja», 1940, nr. 88, art. 856.

poliitiliseks aluseks on töörahva saadikute nõukogud ja majanduslikuks aluseks tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Kõigile Eesti NSV kodanikele on tagatud õigus tööle ja puhkusele, õigus haridusele ning ainelisele kindlustatusele töövõime kaotuse, haiguse ja vanaduspäevil.»³⁶ Need seisukohad fikseerisid proletariaadi diktatuuri kehtestamise ning olid suunatud inimese ekspluateerimise likvideerimisele. «Nõukogude konstitutsioon, mis on tekkinud samuti nagu nõukogudki revolutsioonilise võitluse perioodil, on esimene konstitutsioon, mis kuulutas riigivõimuks töörahva võimu. Selles tema peamises erinevuses teiste riikide konstitutsioonidest ongi kapitali üle võidu saavutamise pant.»³⁷

Kuid sotsialismi ehitamise ülesanne tuli Eestis alles ellu viia. Vabariigis säilisid veel ekspluataatorlikud klassid. Eesti NSV Konstitutsiooniga lubati sotsialistliku majanduse kõrval eksisteerida ka üksiktalupoegade eramajapidamistel, käsitöölise, väiketöösturite ja -kaupmeeste eraettevõtetal.

Uue konstitutsiooni vastuvõtmisega määrati kindlaks ka Eesti NSV kõrgemad võimuorganid. Presidendi instituut kaotati. Senine Eesti NSV Riigivolikogu kuulutati ENSV ajutiseks Ülemnõukoguks. Viimane valis Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi eesotsas J. Varese. Ülemnõukogu kinnitas ka uue valitsuse — Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu. ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks nimetati J. Lauristin, Riikliku Plaanikomitee esimeheks — O. Sepre. Rahvakomissaridena kuulusid uue valitsuse koosseisu revolutsioonilise töölisliikumise tuntud tegelased G. Abels, H. Allik, N. Andresen, P. Keerdo, B. Kumm, A. Veimer, A. Uibo jt.³⁸ Konstitutsiooni alusel moodustati 13 rahvakomissariaati. Uus põhiseadus kinnitas seadusandlikult eesti töötava rahva ajaloolised võidud.

«Ilma teaduse, tehnika ja praktilise töö mitmesuguste alade spetsialistide juhatuseta on üleminek sotsialismile võimatu, sest sotsialism nõuab teaduslikku ja massilist edasiliikumist kapitalismiga võrreldes.»³⁹ kirjutas V. I. Lenin töös «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» (1918. a. märts-aprill)

Kuid noorel nõukogude võimul oli vähe poliitiliselt ja erialaselt ettevalmistatud kaadrit. Samaaegselt puudusid töötaval rahval riigivalitsemiseks vajalikud kogemused. Neist raskustest ülesaamiseks kasutati osaliselt ära kodanliku Eesti ministeeriumides ja asutustes töötanud ametnikkonda. Eriti palju majanduse, arvestusala ja tehnika spetsialiste võeti tööle Rahanduse Rahva-

³⁶ Vt. Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse ajaloost. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1960, lk. 163—179.

³⁷ V. I. Lenin. Kõne Hamovniki rajoonis toimunud miitingul 26. juulil 1918. a. — Teosed, 27. kd., lk. 512.

³⁸ «ENSV Teataja», 1940, nr. 1, art. 3.

³⁹ V. I. Lenin. Teosed, 27. kd., lk. 221.

komissariaati, mis moodustati endise Majandusministeeriumi vastava valitsuse baasil. Hulgaliselt töötas neid ka Riiklikus Plaari-komisjonis. Kaubanduse, Kohtu ja Riigikontrolli Rahvakomissariaadis. Kuid kaadri vähesuse ja selle valiku puuduste tõttu sattus nõukogude asutuste koosseisu ka endisi ekspluataatoreid.

Kõrvuti nõukogude korrale ustavate ja algatusvõimeiste töötajate väljaõppega vallandati järk-järgult end rahvavastase tegevusega kompromiteerinud, kodanliku ideoloogia ja bürokraatlike tööviiside kammitsais olevaid ametnikke. Samal ajal jäeti paljud vanad spetsialistid edasi riigi- ja haldusaparaati ning kommunistide suunamise ja kontrolli all kujunesid neist sotsialistliku ülesehitustöö head organisaatorid. Vana riigiaparaadi teenistujate üleminek uue riigiaparaadi teenistusse toimus nii, et nõukogude võimu vaenlastel ei õnnestunud organiseerida ei avalikku ega ka suuremat varjatud sabotaaži.

Eesti NSV rahvakomissariaadid lülitusid oma olemasolu esimestest päevadest aktiivselt vabariigi mitmesuguste elualade juhtimisele. Uue riigivalitsemissüsteemi kujundamine jõudis põhiliselt lõpule 1941. a. algul.

Kuni 1940. a. viimaste kuudeni säilis vabariigis vana kohtu- ja prokuratuuriorganite süsteem, kuigi kõrgemate instantside juhid ning mitmed kohtunikud ja prokurörid asendati juba varem. 23. oktoobril 1940 likvideeriti vana ja loodi uus, Eesti NSV prokuratuur⁴⁰, kusjuures prokuröride kaader uuendati täielikult. Paljud uutest prokuröridest pärinesid töölikklassist. Eesti NSV prokuröri ametikohale suunas EKP Keskkomitee kodanlikus Eestis poliitilise tegevuse eest eluks ajaks sunnitööle mõistatud kommunisti K. Paasi.

Kodanlikku kohtusüsteemi asuti likvideerima 16. novembrist.⁴¹ Loodi 75 rahvakohut, 5 ringkonnakohut⁴² ning Ülemkohus. Viidi läbi rahvakohu kaasistujate valimised. Uue kaadri ettevalmistamiseks korraldati 1940. a. Tallinnas ja Tartus juriidilised kursused, millest võttis osa ligikaudu 1600 inimest.⁴³ Täielikult tühistati kodanluseaegne kohtumenetluse seadusandlus ning koodeksid. 1940. a. detsembris antud Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlustega kehtestati Eesti NSV territooriumil ajutiselt Vene NFSV kriminaal-, tsiviil-, tsiviil- ja kriminaalprotsessi ning abielu, perekonna ja eestkoste koodeksid.⁴⁴ «Tehtagu kisa, et meie, reformeerimata vana kohtu, lammutasime ta otsemaid. Me puhastasime sellega tee tõelisele rahvakohtule. muut-sime kohtu ekspluateerimise tööriistast kasvatuse tööriistaks.»

⁴⁰ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 324.

⁴¹ Sealsamas, lk. 330.

⁴² Vt. «ENSV Teataja», 1940, nr. 64, art. 842.

⁴³ EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 393, l. 67.

⁴⁴ «ENSV Teataja», 1940, nr. 73, art. 1007 ja nr. 65, art. 869.

märkis V. I. Lenin kõnes kolmandal ülevenemaalisel nõukogude kongressil 1918. a. jaanuaris.⁴⁵

Suur tähtsus oli vabariigile 12. jaanuaril 1941 toimunud Eesti NSV saadikute valimisel NSV Liidu Ülemnõukogusse. Võrdõigusliku liiduvabariigina sai vabariik oma esindajate kaudu õiguse osa võtta NSV Liidu kõrgeima riigivõimuorgani tööst.

«Eranditult kõigi ametiisikute täielik valitavus, nende tagandatavus *igal ajal*, nende palkade alandamine tavalise «töölise palgani» — need lihtsad ja «endastmõistetavad» demokraatlikud abinõud, ühendades täielikult tööliste ja enamiku talupoegade huvid, on . . . sillaks, mis viib kapitalismilt sotsialismile.»⁴⁶

Saadikukandidaatideks esitati töörahva väärrikad esindajad. H. Arbon, A. Jakobson, J. ja O. Lauristin, M. Luhakõiv, V. Sassi, J. Sommer, J. Tellman, J. Vares, A. Veimer jt. Valimiste ettevalmistamisest ja läbiviimisest võtsid osa kümned tuhanded inimesed. Paljudele oli see heaks ühiskondlik-poliitilise töö kooliks. Kõik ülesseatud 29 kandidaati valiti NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuteks. Rõhuv enamus valijatest andis oma hääle kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt.⁴⁷ Eesti töörahvas väljendas sellega üksmeelset poolehoidu kommunistliku partei ja nõukogu valitsuse poliitikale.

Kohalike võimuorganite reorganiseerimisega ja NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste läbiviimisega viidi Eesti NSV-s põhiliselt lõpule vana riigiaparaadi purustamine ja uue, nõukogude aparaadi loomine. Riigiaparaadi juhtiv koosseis oli asendatud töörahva hulgast pärinevate ja tema huvisid teenivate isikutega kõrgematest riigivalitsemisorganitest kuni valla täitevkomiteedeni. Sellega kaasnesid muutused riigi funktsioonides ja riigiaparaadi struktuuris. Iseloomulikuks jooneks proletariaadi riigiaparaadi rajamisel Eesti NSV-s oli kodanliku seadusandluse ja kodanliku ametnikkonna laialdane ja oskuslik ärakasutamine.

Samaaegselt uue riigiaparaadi väljaarendamisega ja sellele tuginedes võeti tarvitusele abinõud rahvamajanduse juhitavate harude sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks. Oli vaja teha lõpp ka ekspluataatorlike klasside majanduslikule ülevõimule ja likvideerida kapitalistlik antagonism tootmisest. «Seepärast on ainult üks abinõu teha lõpp töö ekspluateerimisele kapitali poolt, nimelt: kaotada tööriistade eraomandus, anda kõik vabrikud, tehased, kaevandused ja samuti kõik suured mõisad jms. kogu ühiskonna kätte ja teostada tööliste endi poolt juhitavat ühist sotsialistlikku tootmist», kirjutas V. I. Lenin 1895.—

⁴⁵ V. I. Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 427.

⁴⁶ V. I. Lenin. Riik ja revolutsioon (1917. a. aug.—sept.). — Teosed. 25. kd., lk. 392.

⁴⁷ 1940. a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 349. Kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt hääletas Liidunõukogusse 97,01% ja Rahvuste Nõukogusse 95,73% hääletamisest osavõtjate arvust.

1896. a. koostatud käsikirjas «Sotsiaaldemokraatliku partei programmi projekt ja seletus». ⁴⁸

«Nüüdsest peale kuulutatakse kogu rahva omanduseks, s. o. riigi omanduseks kõik pangad ühes nende varandustega, kõik tööstuslikud suurkäitised, kaevandused ning transpordiettevõtted»⁴⁹, teatas Riigivolikogu 23. juulil 1940 vastuvõetud ajaloolises deklaratsioonis. Vastavuses deklaratsiooni sätetega algaski mõne päeva pärast pankade ja suurtööstuse massiline natsionaliseerimine. Laiade töötajate hulkade toetusel ning aktiivsel osavõtul viidi see läbi organiseeritult ja kiirelt. Augusti lõpuks olid riigistatud peaaegu kõik pangad, sealhulgas kodanliku Eesti majanduslikus ja poliitilises elus tähtsat osa etendanud Eesti Pank, A.-s. G. Scheel & Ko, Eesti Hüpoteehipank jt. Üheaegselt pankadega algas suurtööstuse natsionaliseerimine. Riigistamisele kuulusid kõik tööstusettevõtted, kus töötas 20 ja rohkem töötajat, aga samuti 10—20 töötajaga mehhaniseeritud ettevõtted.⁵⁰ 28. augustiks (incl.) oli natsionaliseeritud 607 tööstuskäitist,⁵¹ mis koos kooperatiivettevõtetega andsid rõhuva enamuse Eesti tööstustoodangust.⁵² Järelikult veidi rohkem kui kuu aja jooksul riigistati kõik suur- ja suur osa keskmise suurusega tööstusettevõtteid. Töölise ettepanekul natsionaliseeriti ka osa väikeettevõtteid, kus omanikud suhtusid oma ülesannetesse hoolimatult ega kindlustanud normaalset tööprotsessi. Ülejäänud väike- ja käsitööettevõtete enamus ühendati artellidesse.

Suur osa natsionaliseerimise edukal läbiviimisel oli pankadesse ja ettevõtetesse suunatud usaldusmeestel ja komissaridel. Komissaride ülesandeks oli kontrollida ettevõtte administratsiooni tööd ning takistada ettevõtte sulgemist või majandusliku elu normaalse käigu rikkumist. Nende kohuseks oli «kogu ettevõtete tegevuse jälgimine ning töödistsipliini pidamine».⁵³ Enamus neist olid riigistatava ettevõtte enda töölised, paljud revolutsioonilise töölisliikumise silmapaistvad tegelased. Näiteks A.-s. Franz Krulli komisariiks määrati sama tehase tööline, 15 aastat kodanluse vanglas vaevelnud kommunist P. Petree, põlevkivikaevanduse «Kiviõli» ja Kreenholmi Manufaktuuri komissarideks töölis- ja ametiühinguliikumise aktivistid J. Veeberman ja A. Treiberg. Tegutsedes leninliku töölis kontrolli põhimõtete alusel, löid komissarid tugeva aktiivi, kes kindlustas ettevõtete üleandmise ettenähtud korra kohaselt. Ettevõtete omanikud osutasid sedavõrd isoleerituks, et ei suutnud kogu natsionaliseerimise perioodi jooksul läbi viia ühtegi tõsisemat

⁴⁸ V. I. Lenin. Teosed. 2. kd lk. 89.

⁴⁹ 1940 a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 216.

⁵⁰ Vt. «Rahva Hääl», 1940, 3. august.

⁵¹ «Riigi Teataja» ja «ENSV Teataja» 1940. a. juulis ja augustis avaldatud juriidiliste aktide alusel.

⁵² ORKA, f. R-3, nim. 1, sü. 30, l. 16.

⁵³ «Rahva Hääl», 1940, 27. juuli.

sabotaažiakti.⁵⁴ Natsionaliseerimisaktile alla kirjutades olid endised direktorid, kirjutab oma mälestustes A. Treiberg, «näost kaamed, sulepea ei tahtnud seista värisevate sõrmede vahel».⁵⁵ Kui kapitalistid tegid katseid kõrvaldada ettevõtete vara ja vahendeid, siis tööliste enda valvsuse tõttu enamus nendest tõkestati. Oluline pro-fülaktiline tähtsus selles suhtes oli ka 25. juulil 1940 väljaantud «Majandusliku sabotaaži vastu võitlemise seadusel», mis nägi süüdlastele ette karmid karistused.⁵⁶

Kokku natsionaliseeriti 1940.—1941. aasta jooksul üle 900 töös-tusettevõtte⁵⁷ (vt. ka tabel) ja asutati 540 artelli⁵⁸. Erasektor säi-lis veel ainult mõnes käsi- ja väiketööstusharus, moodustades 1941. a. tühise osa vabariigi tööstuse kogutoodangust.

Tööstuse natsionaliseerimine 1940. a.*

Maakond Tööstusharud *											
	Harjuma	Virumaa	Järvamaa	Läänemaa	Saaremaa	Tartumaa	Pärnumaa	Viljandimaa	Valgamaa	Võrumaa	Petserinmaa
											Kokku
Mineraalide	11	2	4			6	2	1	2		2
Tootlev **	24	10			1	1	1			3	1
Metalli	50	7		2		10	2	2	1		
Keemia	16	2	1								
Naha	5	2	1		1	7	2	1			
Tekstiili	30	5	1		1	6	11	2	1		
Paberi ja puidu	48	10	4	6	6	17	9	4	9	12	
Trüki	59	4	3	1	2	33	6	6	4	2	1
Toidu- ja maitseainete	39	6			3	8	3	2	3	1	
Riietus, jalanõude ja pudu	41	1	1			11	4	2		1	
Ehitus	39	2		4	1	5	1			1	
Kala	18	2		2		1	1				
Sega	2					3	3				
Mitmesugust	32	1	4	4	1	19	4	5	1		
Kokku	414	54	19	19	16	127	49	25	21	20	4

* Selleaegne liigitus «Riigi Teatajas» ja «ENSV Teatajas» 1940 avaldatud juriidiliste aktide alusel.

** Mõeldakse peamiselt kaevandusi ja kivimurdusid.

⁵⁴ Vt. ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, sü. 322, l. 2.

⁵⁵ «Saabus päev», lk. 172.

⁵⁶ 1940. a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 219.

⁵⁷ «Riigi Teatajas» ja «ENSV Teatajas» 1940. a. juulist 1941. a. juunini (incl.) avaldatud juriidiliste aktide alusel.

⁵⁸ Seisuga 10. VI 1941. a. Eesti NSV rahvamajanduse plaani täitmise põhi-näitarve. Tallinn, 1941, nr. 5, lk. 297.

Olulisi ümberkorraldusi tehti ka transpordi alal. Kuigi raudtee-transport kuulus kodanlikus Eestis riigile, tuli ta monopolistliku kapitali mõjust vabastada — rakendada kogu rahvamajanduse ja elanikkonna teenistusse. Loodi erikomisjon, kes reorganiseeris vana administratiivaparaadi. Raudteid juhtivasse keskusesse määrati uusi inimesi: spetsialiste, väikeametnikke ja raudteetöölisi. 1940. a. jooksul läksid riigi kätte ka teised transpordiliigid. Natsionaliseeriti 356 laeva,⁵⁹ kõik veoautod ja autobussid.

Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi osatähtsuse kaubanduse organiseerimisel toob V. I. Lenin ilmekalt esile artiklis «Oktoobrirevolutsiooni neljandaks aastapäevaks» (14. okt. 1921): «Proletaarne riik peab saama ettevaatlikuks, hoolikaks, osavaks «peremeheks», korralikuks *hulgikaupmeheks*, — muidu ei suuda ta väiketalu poeglikku maad majanduslikult jalule seada; teist kommunismile üleminekut praegu, käesolevais tingimustes, kapitalistlikult. Lääne kõrval ei ole.»⁶⁰

Massiline kaubandusettevõtete natsionaliseerimine algas septembris 1940. Riigistamisele kuulusid esialgu suured ja hiljem ka keskmised kaubandusettevõtted kaubakäibega vähemalt 50 tuhat krooni aastas. Usaldusmeeste instituuti kasutades (silmapaistvalt tegutsesid kaubanduses usaldusmeestena äriteenijad P. Pats ja S. Vseiova, töölised R. Avasto ja O. Verro, näitleja L. Ird ja paljud teised) tehti lõpp sellistele kodanliku Eesti äri- ja poliitilise maailma alustugedele, nagu aktsiaselts ja kaubamaja «Jaak Puhk ja Pojad», kaubanduslik keskühisus «Estonia» ning aktsiaselts «Eesti Kaupmeeste Majanduskeskus». Riigistati ka monopolistlike välisfirmade «Shell Company» ja «Singer Sewing Machine Company» Eesti osakonnad. Lisaks natsionaliseerimisele võtsid riiklikud organisatsioonid erakaupmeestelt ostu ja kinke teel üle ka osa väikeettevõtete, nii et Suure Isamaasõja alguseks ulatus Kaubanduse Rahvakomissariaadile otseselt allutatud kaubandusettevõtete arv ligikaudu 1000-ni.⁶¹

Kaubakäibe arendamisel linna ja maa, töölisklassi ja talurahva vahel omistas V. I. Lenin suurt tähtsust tarbijate kooperaatsioonile. V. I. Lenin kritiseeris kommuniste, kes kodanlike kooperaatorite vastupanu mahasurumiseks soovitasid kooperaatsiooni riigistada. «See oleks hea», märkis ta VK(b)P IX kongressil 3. aprillil 1920. a., «kuid on võimatu selle tõttu, et meil on tegemist klassiga, keda mingil juhul ei saa natsionaliseerida.»⁶² Vana, väikekodanlik kooperaatsioon tuleb muuta «proletaarlaste ja poolproletaarlaste poolt juhitavaks kooperaatsiooniks...»⁶³

⁵⁹ EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 165, l. 10.

⁶⁰ V. I. Lenin. Teosed. 33. kd., lk. 36.

⁶¹ Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: Kommunistliku Partei tegevus riikliku kaubandussektori organiseerimisel aastatel 1940–1941. — TRU Toimetised. Vihik 137. Tõid NLKP ajaloo alalt II. Tartu, 1963, lk. 67.

⁶² V. I. Lenin. Teosed. 30. kd., lk. 445.

⁶³ NLKP resolutsioonid. I osa, lk. 493.

Toetudes riikliku kaubandussektori olemasolule viidi läbi tarbijate kooperasiiooni sotsialistlik ümberkorraldamine. Kooperatiivide juhtkonnast tõrjuti välja selle kulaklik-natsionalistlik ladvik ja valiti sinna nõukogude võimu aktivistid. 1597-st uuest kooperatiivide juhatustesse ja revisjonikomisjonidesse valitud isikust moodustasid töölised aprillis 1941 35,1%, talupojad 26,9% ja haritlased 31,5%.⁶⁴ Leninliku kooperasiooniplaani põhimõtete massilise selgitustöö tulemusena astus kooperatiividesse rohkem kui 77 000 uut liiget. Kooperatsioon, mis hõlmas 50% vabariigi kaubakäibest ja teenindas $\frac{2}{3}$ vabariigi elanikkonnast, ei olnud «enam rahvamajandusliku tegevuse korrektiiviks nagu seni . . . , vaid sotsialistliku ülesehitustöö lahutamatuks osaks», märkis 3. aprillil 1941 toimunud nõukogude tarbijate kooperasiiooni (ETKVL-i) esimesel kongressil kooperatiivide liidu esimees kommunist E. Vinter.⁶⁵ «Kongress . . . tähistab suurt murrangut Eesti Ühistegelises elus,» kirjutas ajaleht «Kommunist». «Uued inimesed, uued tõekspidamised ja uued alused tööks. . . . Aga kuidas olid aastaid tagasi! Kõneldi intressidest, äridest, aga mitte tööst. Kurdeti sulastetüdrukute «kõrgete» palkade üle, aga ei kõneldud nende elujärje parandamisest.»⁶⁶ Sisekaubanduse sotsialistliku ümberkorraldamise tulemusena moodustas riiklik ja kooperatiivkaubandus juunis 1941 jaekaubakäibest 85—90%

Väliskaubanduses pidas V. I. Lenin noore sotsialistliku riigi kõige tähtsamaks sammuks väliskaubanduse monopoli kehtestamist. Imperialismiajastul võib mistahes rikas tööstusriik kaitsetollidest täielikult läbi murda ja sellepärast «. . . ei saa juttugi olla mingist tõsisest tollipoliitikast peale väliskaubanduse monopoli süsteemi.»⁶⁷ Leninliku väliskaubanduse monopoli printsiipidele tuginedes kehtestati rea ettevalmistavate sammude (väliskaubandussidemete ja välisvaluuta operatsioonide kontrolli alla võtmine, kaubanduslike seoste tihendamine vanemate liiduvabariikidega) järel väliskaubanduse monopol juba 23. augustil 1940. Varem väljaantud kaupade sisse- ja väljaveoload tühistati ning kõik väliskaubandustehingud allutati NSV Liidu Väliskaubanduse Rahvakomisariaadile. Seega hakkas ka vabariigi kaubanduses täielikult prevaleerima sotsialistlik sektor.

Pankade, tööstuse, transpordi ja erakaubanduse natsionaliseerimisega saavutasid sotsialistlikud tootmissuhted rahvamajanduses juhtiva positsiooni.

Kuid sotsialistliku sektori kindlustamiseks ja tema majandus-

⁶⁴ Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus tarbijate kooperasiiooni sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s aastail 1940—1941. — TRU Toimetised, Vihik 109. Töid NLKP ajaloo alalt I. Tartu, 1961. lk. 69.

⁶⁵ «Nõukogude Kaubandus», 1941, nr. 4, lk. 146.

⁶⁶ «Kommunist», 1941, 4. aprill.

⁶⁷ V. I. Lenin. Väliskaubanduse monopolist (dets. 1922). — Teosed. 33. kd., lk. 419.

liku tegevuse praktiliseks juhtimiseks oli vaja teha suurt organisatsioonilist tööd. Ettevõtete käikulaskmine oli sageli seotud tõsiste raskustega. Mitmete suurtehaste sisseseaded olid kodanluse võimutsemise ajal muutunud kõlbmatuteks, vabriku majandus laostatud. Raskusi võita aitas eesti tööliklassi entusiasm ja vennasvabariikide abi. Uuesti hakkas andma elektrimootoreid tehas «Volta», lasti kõiku kapitalistide poolt konserveeritud tikuvabrikud, lubja- ja kipsitehased, klaasi- ja nahavabrik. Paljud tehased, mis enne töötasid ühe vahetusega ja lühendatud tööaialaga, hakkasid tööle kahes ja kolmes vahetuses. Tootmise laienemisega osutus võimalikuks tööle rakendada tuhandeid uusi töölisi, mis omakorda tõi kaasa töötatööliste arvu vähenemise. Jaanuaris 1941 töötas kogu Eesti NSV tööstuses 38 000 töolist ja teenistujat rohkem kui 1940. aastal samal ajal.⁶⁸

Marksism-leninism õpetab, et ühiskondlik tootmine toob kaasa selle sihikindla ja teadusliku suunamise vajaduse. «Arvestuse organiseerimine, kontroll suurettevõtete üle, kogu riigi majandusliku mehhanismi muutmine ühtseks suureks masinaks, majanduslikku organisatsiooniks, mis töötab nõnda, et sadu miljoneid inimesi juhiks üks plaan...»⁶⁹ nii soovitas V. I. Lenin organiseerida uut, sotsialistlikku majandust.

Vabariigi majandusplaani koostati juba 1940. a. viimaseks kvartaliks. Kuid esialgsed plaanid olid arvestusandmete lünklikkuse ja kogemuste puudumise tõttu veel kaugel reaalistest võimalustest ja vajadustest. Rohkem läbitöötatud ja teaduslikult põhjendatum oli 1941. aastaks koostatud rahvamajandusplaani.

Rahvamajanduse eduka arengu huvides oli samuti vaja tugevdada finantssüsteemi. Vastavalt NSV Liidu valitsuse otsusele 25. novembrist 1940 lasti Eesti NSV-s käibele Nõukogude raha. Samast kuupäevast nähti ette ka üleminek ühtsetele riiklikele hindadele.⁷⁰

Oma sotsialismi ehitamise plaanis hindas V. I. Lenin kõrgelt sotsialistliku võistluse osatähtsust, milles ta nägi uue ühiskonna ehitamise vajalikkust tingimust. «Sedamööda, kuidas areneb kommunistlik võistlus...», ütles V. I. Lenin kõnes 2. oktoobril 1920. a. Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III ülevenemaalisel kongressil, «sedamööda on tagatud kommunistliku ülesehitustöö edu.»⁷¹

Kapitalistlike tootmissuhete likvideerimine ja sotsialistlike tootmissuhete loomine andsid võimaluse laiade hulkade tööalase inits-

⁶⁸ Eesti NSV rahvamajanduse plaani täitmise põhinäitarve nr. 1 (3). Tallinn, 1941, lk. 20.

⁶⁹ V. I. Lenin VK(b)P seitsmes kongress (märts 1918). — Teosed. 27. kd., lk. 70.

⁷⁰ Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: EKP tegevusest sotsialistliku majanduse organiseerimisel ja juhtimisel (1940—1941). — TRU Toimetised. Vihik 202. Töid NLKP ajaloo alalt IV. Tartu, 1968, lk. 49—55.

⁷¹ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 267.

siatiivi tõusuks. 3. augustil 1940. a. kutsusid Balti Puuvillavabriku töölised «kõikide Tallinna ja kogu Eesti natsionaliseeritud käitiste ja tehaste töölisi üles töötama stahhaanovlikult «meie sotsialistliku kodumaa jõukuse tõstmiseks, meie rahva ainelise ja kultuurilise olukorra kiireks parandamiseks».⁷² Üleskutsega ühinesid peatselt teiste Tallinna suurettevõtete kollektiivid. Kuid sotsialistliku võistluse esimesel etapil ei saadud alati aru sotsialistliku võistluse osast ja ülesannetest ning mõisteti seda kui kapitalistlikku konkurentsi ja individuaalsete rekordide püstitamist. EKP ja ametiühinguorganisatsioonide selgitustöö tulemusena need vaated kummutati.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäeva eel- sest võistlusest võttis osa juba 268 tööstustevõtet ligikaudu 42 000 töölisega.⁷³ 1941. a. esimese mai auks lülitus aga sotsialistlikku võistluse vabariigi ettevõtete absoluutne enamus.

Sotsialistliku tootmise organiseerimise edukad tulemused peegeldusid kõige ilmekamalt tööstustoodangu väljalaske järsus suurenemises. 1940. a. kasvas tööstustoodang 1939. a. võrreldes 11,6%. 1941. a. esimese viie kuuga täideti ligi pool aastaplaanist.⁷⁴

Sotsialistliku majandussektori loomise kõrval nõudis lahendamist ka agraarküsimus. Selles tugines EKP V. I. Lenini poolt üksikasjalikult väljatöötatud partei agraarprogrammile. Agraarsuhete ümberkorraldamist, õpetas V. I. Lenin, tuleb teostada nii, et tööliklass võidaks töötava talurahva poolehoiu ja muudaks ta ustavaks liitlaseks revolutsiooniliste ümberkorralduste läbiviimise kõigil aladel. Tuleb «... tõestada talupoegadele tegudega», rõhutas V. I. Lenin Partei XI kongressil 27 märtsil 1921. a., «et me alustame sellest, mis on talle arusaadav, mitte aga mil- lestki talupoja seisukohalt kaugest ja fantastilisest, — tõestada, et me oskame teda abistada...»⁷⁵

Määrates kindlaks oma agraarpoliitika põhiülesanded, lähtus Eestimaa Kommunistlik Partei nendest konkreetsetest tingimustest, mis kapitalistlik majandamine oli põllumajandusse kaasa toonud. Ligi pool (49%) maaelanikkonnast oli maata või omas 3—4 ha suurust põllutükki. 65,8%-l taludest oli üks tööhobune või polnud üldse.⁷⁶ Samal ajal oli suur osa põllumaast ja töövahenditest koondatud küla ekspluataatorliku vähemuse kätte.

Olemasoleva olukorra muutmiseks taotles EKP ja vabariigi valitsus kahe põhilise ülesande lahendamist: 1) varustada maata ja väheste maaga talupojad maaga ning 2) piirata kulakluse poliiti-

⁷² «Rahva Hääle», 1940, 4. august.

⁷³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 318.

⁷⁴ Eesti NSV rahvamajanduse näitarve. Tallinn, 1941, nr. 2, lk. 11 ja Eesti NSV rahvamajanduse plaani täitmise põhinäitarve. Tallinn, 1941, nr. 5, lk. 277.

⁷⁵ V. I. L e n i n. Teosed. 33. kd., lk. 242.

⁷⁶ vt. A. R u u s m a n n. Talurahva klassistruktuurist Eestis 1940. a. sotsialistliku revolutsiooni eelõhtul. — Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tallinn, 1965, lk. 176, 191.

tilist ja majanduslikku mõju. Niisuguse agraarpoliitika elluviimine tähendas töölisklassi ja töötava talurahva liidu tugevdamist, külakodanluse positsioonide nõrgestamist ja tingimuste ettevalmistamist üleminekuks sotsialistlikule tootmisviisile põllumajanduses.

«Maade suuruseks, mis antakse iga töötava talupoja kasutada,» öeldi Riigivolikogu 23. juulil vastuvõetud maadeklaratsioonis, «määratakse ülemmäär 30 hektarit. Kõik maade ülejäägid, mis ületavad selle suuruse, arvatakse riiklikku maatagavarasse selleks, et riigil võimalik oleks abistada maata ja vähese maaga talupoegi.»

Riikliku maareservondi loomine algas augustis 1940. Reservfond moodustati suurmaavalduste äraloigetest, kirikute, kloostrite maade, samuti välismaale põgenenud maaomanike ning mõningal määral ka kohalikele omavalitsustele ja riigile kuulunud valduste arvel. Suure osa sellest moodustasid äraloiked rohkem kui 30 ha maad omanud majanditelt.⁷⁷

«Palgalised põllutöölised ja kehvtalupojad, kellel ei ole küllaldaselt maad, kariloomi, tööriistu ja kes hangivad endale elatusvahendeid osaliselt palgatööga,» õpetas V. I. Lenin, «peavad kõigest väest taotlema iseseisvat organiseerimist. et kaitsta oma huve rikaste talupoegade vastu, kes paratamatult taotleavad liitu kapitalistide ja mõisnikega.»⁷⁸

Laiade maatööraha hulkade kaasatömbamiseks maareformi läbiviimisele moodustati maakomiteed. Maakondade maakomiteede koosseisu määramise EKP ja ametiühingute esindajad ning maavalitsuse töötajad. Nii töötasid maakomiteedes V. Soo ja H. Raag (Virmemaal), E. Kaar (Läänemaal) A. Kuul ja A. Ingalt (Saaremaal), K. Siilivask (Võrumaal), M. Laar ja E. Eilsen (Tartumaal) ja paljud teised.⁷⁹ Peale nende suunati iga maakonna maakomitee juurde põllumajanduse spetsialiste. Silmapaistvat abi maakomiteede kaadri komplekteerimisel ja samuti kogu maareformi läbiviimisele andsid Üleriikliku Maatööraha Ühingu osakonnad, kelle koosseisu kuulusid 1940. a. põllutöölised ja maaintelligentsi kõrval ka paljud kehvtalupojad. Maakondade maakomiteed töötasid maata ja vähese maaga talupoegade varustamise peakomitee ja valdade maakomiteede maakondade maakomiteede otsesel juhtimisel.

Paralleelselt maareservide kindlaksmääramisega algas ka maa-soovijate väljaselgitamine. 1940. a. oktoobri teiseks pooleks oli vallakomiteedesse laekunud ligi 100 000 maasaamise avaldust, sellest 40 251 maata ja 58 508 vähese maaga talupoegadelt. Valla- ja maakomiteed pidasid vajalikuks rahuldada 22 780 maata ja 32 284 vähese maaga talupoja taotlust.⁸⁰ Suurt osa avaldusi ei rahuldatud

⁷⁷ Vrd. EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 663, l. 67.

⁷⁸ V. I. Lenin. I ülevenemaaline talupoegade saadikute kongress (4.—28. maini 1917). — Teosed. 24. kd., lk. 446.

⁷⁹ H. Tiido. Nõukogude maareform Eestis. Tallinn, 1960, lk. 31.

⁸⁰ «Talurahva Hääl», 1940, 25. oktoober.

sel põhjusel, et need olid esitatud põllumajandusele juhuslike inimeste poolt, osa lükati tagasi seepärast, et maataotlejal juba oli ettenähtud suurusega maatükk. Oli samuti juhuseid, kus avalduste esitajaks olid kulakute perekonnaliikmed. Teiselt poolt, mitmesuguste maareformi organisatsiooniliste puuduste tõttu maa väljajagamine 1940. a. venis ning maata talupojad ei jõudnud oma majapidamisi korralikult talveks ette valmistada. Ka kulakute agitatsiooni tõttu loobus osa maasaajaid neile määratud kohtadest.

Maareformi tulemusena said 1941. a. suveks maad rohkem kui 26 000 maata talupoega, keskmiselt 11,1 ha majandi kohta ja 24 662 vähese maaga talupoega, keskmiselt 4,2 ha majapidamise kohta.⁸¹ Väikemaapidajatele eraldati juurdelõikeid sellise arvestusega, et nende üldine maavaldus ei ületaks 12 hektarit. Eesti töötav talupoeg kindlustati esmakordselt maaga.

Nõukogude valitsus osutas talurahvale ja eelkõige uusmaasaajatele suurt abi elu- ja majapidamishoonete ehitamisel, loomade ja inventari muretsemisel.

«Meie ülesanne ja kohus on seada kõige mahajäänum tootmisharu — maaharimine, põllumajandus — uutele rööbastele, et ta ümber kujundada, muuta maaharimine tööalast, millega tegeldakse ebateadlikult, isaisade viisi, teadusele ja tehnika saavutustele rajatud tööalaks.»⁸²

1940. a. novembrist — 1941. a. juunini said laenu 39 676 majapidamist 22,6 miljoni rubla ulatuses.⁸³ Soodsatel tingimustel varustati neid ka jõusõotade, mineraalväetiste ja külviseemnega. «Riiklikud abinõud, mis on tarvitusele võetud põllumajanduse heaolutoetamiseks juba põllumajanduslaenude kustutamise, metsa ning inventari andmise näol laenuna jne. ulatuvad rahasse ümberarvestatult 130 milj. rublani.»⁸⁴

Töötava talupoja abistamiseks maaharimisel loodi vabariigis 25 traktorijaama ja 234 hobulaenutuspunkti, mis osutasid abi eelkõige veojõuta majapidamistele, kuid samuti ka teistele talumajanditele. Nende käsutusse kuulus 236 traktorit ja ligikaudu 1500 hobust.⁸⁵ Eesti NSV põllumajanduse mehhaniseerimiseks eraldati 1941. aastaks 66 milj. rubla, see on niisama palju kui kodanliku Eesti valitsus kulutas samaks otstarbeks kümne aasta jooksul.⁸⁶ Traktorijaamade ja hobulaenutuspunktide abiga nähti 1941. a. ette külvipinna laiendamine rohkem kui 12 000 ha võrra eelmise aastaga võrreldes.

⁸¹ ENSV ORKA, f. R-6, nim. 2, sü. 60, l. 6.

⁸² V. I. Lenin. Kõne I Ulevenemaalisel maaosakondade kehvikute komiteede ja kommuunide kongressil (11. dets. 1918). — Teosed. 28. kd., lk. 314.

⁸³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 442—443.

⁸⁴ «Põllutöö ja Karjakasvatus», 1941, nr. 6, lk. 321.

⁸⁵ Sealsamas, lk. 322, 323.

⁸⁶ J. Lauristin. Eesti NSV kevadkülvil eel. — «Põllutöö ja Karjakasvatus», 1941, nr. 5, lk. 257.

Talupoegadele osutasid abi ka sovhoosid. Endiste riigi- ja eramõisate baasil oli vabariigis 1941. a. kevadeks organiseeritud 113 sovhoosi.⁸⁷ Sovhoosid varustasid talupoegi tõuloomade ning kvaliteetse külvisemnega, näitasid talurahvale suurtootmise eeliseid.

Vaatamata kodanlikus Eestis tehtud ägedale kolhoosivastasele propagandale, kuid sainuti ka talurahva kiindumusele eraomandisse, saabus nõukogude võimu esimestest kuudest peale Põllutöö Rahvakomissariaati ja parteiorganitesse rohkesti järelepärimisi kolhooside kohta. Kohaliku talurahva initsiatiivil organiseeritigi 25. septembril 1940. vabariigis esimene kolhoos. Narva lähedase küla talupojad andsid talle nimeks «Krasnaja Niva». Esimese kolhoosi eeskujul organiseeriti Virumaal veel 3 kolhoosi. Tartu-, Harju- ja Petserimaal moodustati J. V. Stalini nimeline, «Jaaniku», Pariisi Kommuuni nimeline jt. kolhoosid.⁸⁸ Vabariigi esimesed kolhoosid olid talurahva pideva tähelepanu objektiks. Ulatuslikumaks kolhoosiliikumiseks polnud sel ajal veel vajalikke tingimusi. EKP, juhindudes oma agraarpoliitikas leninlikust põhimõttest, et põllumajandust tuleb sotsialistlikult ümber korraldada järk-järgult, ettevaatlikult ja «kannatlikult», ei pidanud otstarbekaks asuda kollektiviseerima üheaegselt agraarreformi läbiviimisega. Massiline kollektiviseerimine nõudis tugevamat materiaalsel baasi. «Partei ei kiirustanud kolhooside loomisega Eesti NSV-s. Ta andis talupoegadele aega, et nad võiksid veenduda kollektiivsele tööle ja kollektiivsele majandamisele ülemineku vajalikkuses.»⁸⁹

EKP ja Nõukogude valitsuse poolt maatööraha olukorra parandamiseks tarvituselevõetud abinõude elluviimise tulemusena anti tugev hoop kapitalistliku küla majanduslik-poliitilisele baasile. Kulakute maavaldusi oli tunduvalt vähendatud, samuti piiratud palgatööjõu kasutamist. Kehvtalundite osatähtsuse vähenemine ja keskmike majapidamiste kasv muutis küla sotsiaal-majanduslikku struktuuri. Küla «keskseks» kujud hakkas muutuma keskmik. Vähenes tunduvalt ka maa palgatööliste arv. Uusmaasaajate ja maad juurdesaanud talupoegade näol loodi maal nõukogude võimu kindel tugi. Kõige selle tulemusena tugevnes tööliklassi ja talurahva liit.

1941. aastast kehtestati vabariigi taludele kohustuslikud põllumajandussaaduste müüginormid. Kuid need olid vabariigi eri piirkondade vahel halvasti diferentseeritud ja avaldati suure hilineemisega. See tekitas tõsiseid raskusi müüginormide tasumisel, eriti väheviljaka maaga piirkondade väiketalunditel. Varumisnormide suurust korregeeriti olulisemalt alles mõni päev enne Suure Isamaasõja algust.

Nõukogude võim parandas oluliselt Eesti töötajate ainelist olukorda. «Mõista, et riik mitte ainult veenab, vaid ka annab hea-

⁸⁷ EKPA, f. 1, nim. 1-1, sü. 167, l. 4.

⁸⁸ H Tiido. Nõukogude maareform Eestis, lk. 74.

⁸⁹ J. K ä b i n. Oktoobrirevolutsioon ja Eesti rahvas. Tallinn, 1967, lk. 68.

dele töötajatele paremad elutingimused, ei ole raske, ja selleks, et seda mõista, pole vaja olla sotsialist, ja siinkohal on meile juba ette tagatud parteitute tööliste ja talurahvahulkade poolehoid», kõneles V. I. Lenin VIII ülevenemaalisel nõukogude kongressil 22. detsembril 1920. a.⁹⁰

1940. a. jooksul reguleeriti korduvalt tööliste ja teenistujate palku, kaotati naiste ja meeste ebavõrdsus töötasustamisel ning võimaldati töötajatel kvalifikatsiooni tõsta. Kõik töölised ja teenistujad hakkasid saama iga-aastasest tasulist puhkust. 1940.—1941. a. jooksul likvideeriti täielikult ka tööpuudus.

Novembris 1940 kehtestati tasuta arstiabi. Raviasutuste uksed avanesid esmakordselt laiadele rahvahulkadele. Ühe aastaga avati vabariigis 3 uut haiglat, 10 poliklinikut ja üle 100 arstipunkti.⁹¹ Arendati välja täiesti uus riiklik sanitaar-epidemioloogiajaamade võrk. Erilist tähelepanu pöörati emade ja laste tervise kaitsele. Asutati 14 uut laste ja naiste nõuandlat ja kõikides linnades laste-sõimed. Pärnu kuurordis, nõukogude võimu poolt avatud Pühajärve ja Aegviidu puhkekodudes hakkasid rahatuusade asemel puhkama töölised. Tõusis järsult arstiabi kasutatavus. Vähenes traumade arv tööstustes ja haigestumine üldse. Elanikkonna meditsiinilise teenindamise parandamiseks eraldati ulatuslikke summasid. «Kunagi olid ka meditsiinilise kutseala esindajad», märkis V. I. Lenin tervishoiutöötajate kongressil 1920. a «läbi imbusud umbusust tööliklassi vastu. Nüüd on nemadki veendunud, et ainult koos proletariaadiga võib viia Venemaa kultuurilisele õitsengule.»⁹²

Tehti mõndagi ära rahva elamistingimuste parandamiseks. «Proletaarsel riigil on tarvis sunniviisil majutada äärmist puudust kannatavat perekonda rikka inimese korterisse.»⁹³ Töölisi paigutati keldritest ja põõningutelt kapitalistide elamutesse. Rohkem kui 11 000 maja natsionaliseerimine võimaldas tunduvalt alandada korteriüüri. Kehtestati diferentseeritud üürimäärad — madalamad töölistele, teenistujatele ja invaliididele, kõrgemad kaupmeestele, töösturitele jt. palgatööjõudu kasutajatele. Uute määrade kohaselt moodustas korteriüür mitte üle 4—5% (kodanlikus Eestis 18—40%) tööliste ja teenistujate palgast.⁹⁴ Nähti ette ulatuslik uute elumajade, nn. rahvakorterite ehitamine.

«Marx näitab, et kogu ühiskonna ühiskondliku töö kogusum-mast tuleb eraldada . . . fond tarbimisesemeist valitsemiskuludeks, koolide, haiglate, vanadekodude jne. ülalpidamiseks.»⁹⁵

⁹⁰ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 470—471.

⁹¹ ЕКРА, f. 1, nim. 1-1, sü. 393, l. 53.

⁹² V. I. Lenin. Kõne II ülevenemaalisel meditsiini ja tervishoiu alal töötajate kongressil 1. märtsil 1920. — Teosed. 30. kd., lk. 371—372.

⁹³ V. I. Lenin. Kas bolševikud suudavad riigivõimu enda käes hoida? (sept.—1. okt. 1917). — Teosed. 26 kd., lk. 89.

⁹⁴ S. Kutsar Zaborodskaja. Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis. Tallinn, 1960. lk. 145—146.

⁹⁵ V. I. Lenin. Riik ja revolutsioon. — Teosed. 25. kd., lk. 433—434.

Nõukogude valitsus vabastas töölised ja teenistujad haigekassamaksudest ning kindlustas nad haiguse, invaliidsuse puhul ning vanaduspäevadeks. Töötav rahvas oli aastaid taotlenud üldist sotsiaalkindlustust, 1941. a. juuli alguseks oli määratud ligikaudu 8000 tööpensioni. Tähelepanuväärseks saavutuseks tuleb lugeda ka personaalpensionide kehtestamist tervise kaotanud revolutsioonilistele võitlejatele, silmapaistvatele kultuuritegelastele ning nende perekondadele.

Esmakordselt hakati Eestis organiseerima tööliste ühiskondlikku toitlustamist. Kapitalismi tingimustes jäid ühiskondlikud sööklad «... esiteks, harulduseks, ja teiseks, — see on eriti tähtis — *sahkerdamis*-ettevõtteks, millele olid omased kõik spekulatsiooni, kasuahnitsemise, pettuse halvad küljed ...», kirjutas V. I. Lenin 28. juunil 1919. a. töös «Suur algatus».⁹⁶ EKP Keskkomitee ja Ametiühingute Keskliidu juhtnööride kohaselt hakati toitlustamist korraldama eelkõige tähtsamatel ehitusobjektidel ja tehastes. Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaadi kaasabil korraldati ümber ja laiendati tunduvalt ka laste toitlustamist koolides.

Kõigi eeltoodud abinõude tulemusena kasvas juba esimesel nõukogude võimu aastal Eesti tööliklassi reaaltulu, kuigi mõnedel tööaladel (peamiselt üleliiduliste palgatariifide mehhaanilise rakendamise tõttu) see oluliselt ei muutunud või vähenes.

Eesti töötajate poolt saavutatud silmapaistvad tulemused rahvamajanduse ümberkorraldamisel ja edasiarendamisel, aga samuti ka töötajate ainelise heaolu tõstmisel said suurel määral võimalikuks tänu majanduslikele seostele üleliidulise turuga. Tööstuse ja põllumajandussaaduste realiseerimise probleem, mis kodanlikus Eestis oli rahvamajanduse arengu tõsiseks piduriks, lahendati juba esimestel kuudel pärast vabariigi vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu. «Kommunism algab seal,» kirjutas V. I. Lenin, «kus tekib tavaliste tööliste ennastalgav, rasket tööd võitev hool tööviljakuse suurendamise eest, iga puuda vilja, söe, raua ja teiste saaduste hoidmise eest, mis ei lähe töötajatele isiklikult ega nende «lähedastele», vaid «kaugetele», s. o. kogu ühiskonnale tervikuna, kümnetele ja sadadele miljonitele inimestele, kes on ühendatud Nõukogude Vabariikide Liitu.»⁹⁷

Koostöö ja vastastikuse abistamise suhete alusel hakati vennasvabariikidesse intensiivselt turustama tselluloosi, puuvillast ja linast riidet, paberit, vineeri, põlevkivi ja toiduaineid, sealt saadeti omakorda Eesti NSV-sse puuvilla, lina, malmi, tina, sütt, bensiini, superfosfaati, teravilja, suhkrut jt. kaupu. Säilinud andmetel 1940. a. oktoobri-novembri kohta veeli vanematest liiduvabariikidest Eestisse 62 365 t mitmesuguseid kaupu 16,3 milj. krooni väärtuses ning neile välja 26 657 t 14,9 milj. krooni väärtuses. Teistest liiduvabariikidest sisseveo järsu tõusu tõttu ületas keskmine kuu

⁹⁶ V. I. Lenin. Teosed, 29. kd., lk. 396.

⁹⁷ V. I. Lenin. Teosed, 29. kd., lk. 394.

sissevedu vabariiki (kapitalistlikud riigid kaasa arvatud) 54,8% võrra 1939. a. vastava perioodi taseme.⁹⁸

Eesti põllumajandusele (arvestades eriti sööda vähesusest tulevaid raskusi karja ületalvepidamisel), oli otsustava tähtsusega 76 000 t jõusööda sissevedu. Talurahva ulatuslikule varustamisele odavahinnaliste mineraalväetistega pani aluse NSVL Rahvakomisaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrus 28. jaanuaril 1941, millega kohustati NSVL Põllutöö Rahvakomissariaati Eestisse toimetama 79 000 t mineraalväetisi.⁹⁹ Lisaks sellele saatsid vennasvabariigid teravilja- ja rohuseemet ning mitmesugust põllumajanduslikku tehnikat.

Muutused oluliselt majanduslikud seosed ka välisriikidega. Kui 22. augustil 1940. a. küündis Saksamaa-poolne kaupade võlgnevus Eestile 8,35 milj. kroonini, siis aasta lõpul oli see NSV Liidu valitsuse abiga likvideeritud. Fašistlik Saksamaa ei saanud enam Eestile dikteerida ebasoodsaid kaubalepinguid, vaid pidi asuma oma kohustuste täitmisele. Muutus ka impordi-ekspordi struktuur. Kui kodanlikus Eestis anti sageli lubasid väikese tähtsusega või rahvamajanduslikult hoopis ebaoluliste kaupade sisseveoks, siis pärast väliskaubanduse monopoli kehtestamist nähti need ette peamiselt tootmisvahendite hankimiseks. Lubade andmisel arvestati lisaks võimalustele saada nõutavat kaupa teistest liiduvabariikidest selle tootmise võimalusi kohapeal. Välja vedada lubati eelkõige neid kaupu, mis jäid siseturu vajadustest üle. Selline väliskaubanduspoliitika soodustas vabariigi rahvamajanduse arengut ja vastas leninliku väliskaubanduse poliitika põhimõtetele.

Kuigi sotsialistliku kultuurirevolutsiooni võit Eestis langeb sõjajärgsetele aastatele, tehti ulatuslikke ümberkorraldusi ka selles valdkonnas. V. I. Lenin õpetas, et sotsialismile üleminekuks «... on tarvis täielikku pööret, tervet ajajärku kogu rahvamassi kultuurilises arenemises»,¹⁰⁰ et «... tuleb ümber kasvatada miljoneid talupoegi ja väikeomanikke, sadu tuhandeid teenistujaid, riigiametnikke, kodanikke haritlasi...»¹⁰¹ Kultuurirevolutsiooni põhiülesanneteks said: hariduse kättesaadavaks tegemine töötavale rahvale, nõukogude intelligentsi ettevalmistamine ja vana haritlaskonna sotsialistlikku ülesehitustöösse kaasatõmbamine, ideelis-poliitilise kasvatustöö üleviimine sotsialistliku ideoloogia alustele.

Sotsialistliku teadvuse kasvatamiseks arendas EKP revolutsiooni esimestest pävadest peale erakordselt aktiivset agitatsiooni- ja

⁹⁸ Vt. üksikasjalikumalt samalt autorilt: Kommunistliku partei tegevus väliskaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s. — TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tõid NLKP ajaloo alalt III. Tartu, 1965. lk. 61.

⁹⁹ EKPA, f. 1, nim. 1-1, sü. 224, l. 95.

¹⁰⁰ V. I. L e n i n. Kooperatsioonist (4. jaanuar 1923). — Teosed, 33. kd., lk. 430.

¹⁰¹ V. I. L e n i n. «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis» (12. mai 1920). — Teosed. 31. kd., lk. 93.

propagandatööd. Juba 1940. a. suvel, kasutades oskuslikult ära «miitingudemokratismi» leninlikku juhendit, viidi läbi laialdane agitatsiooni töö rahvamassides. 1940. a. sügiseks organiseeriti ulatuslik parteiharidusvõrk. Tallinnas ja Tartus alustasid tööd marksismi-leninismi õhtuülikoolid, maakonnakeskustes organiseeriti parteikoolid, 1940/41. õppeaastal võttis neist osa ligikaudu 700 koolilast.¹⁰² Mitmesugustes poliit- ja partei ajaloo ringides tõstsid oma teadmisi tuhanded töötajad.

Sotsialistliku ideoloogia propageerimisel on V. I. Lenin palju ja erilise tähtsusega alla kriipsutanud ajakirjanduse osa. Ajalehte võib «... *võrrelda tellingutega*, mis püstitatakse ehitatava hoone ümber, mis märgivad ära ehituse kontuurid, hõlbustavad ühenduse pidamist üksikute ehitajate vahel, aitavad neil tööd jaotada ja ülevaadet saada üldistest tulemustest, mis on saavutatud organiseeritud tööga.»¹⁰³

Massilistes tiraažides hakkasid ilmuma EKP Keskkomitee häälekandja «Kommunist» ja ajalehed «Rahva Hää!», «Noorte Hää!», «Talurahva Hää!», «Nõukogude Õpetaja», «Sirp ja Vasar». Kodanliku Eesti natsionalistlik, komu- ja sensatsioonihimuline ajakirjandus likvideeriti. Kõrvuti päevasündmustega hakkasid uued ajalehed avaldama ka teoreetilisi artikleid marksismi-leninismi teooriast. Uutest ajakirjadest olid levinud «Maanaine», kirjanduse ja kunsti-ajakiri «Viisnurk», «Bolševik», «Nõukogude Kultuur», «Pioneer», ELKNÜ Keskkomitee väljaandel iluv «Noor Leninlane», sotsialistliku rahvamajanduse ja teaduse küsimusi käsitlevad «Nõukogude Agronoomia», «Arstiteadus», Eesti NSV ametiühingute häälekandja «Sotsialistlik Töö», «Teadus ja Tehnika», «Ajalooline Ajakiri» jpt. Kokku ilmus Eesti NSV-s 1941. aastal 20 ajalehte üldtiraažiga 222 000 eksemplari ja 36 ajakirja üldtiraažiga rohkem kui 233 000 eksemplari.¹⁰⁴ Ulatusliku leviku saavutas ka teaduslik-poliitiline ja ilukirjanduslik raamat. Massilises tiraažis anti välja emakeelde tõlgitud marksismi-leninismi klassikute töid. Töötavale rahvale tehti kättesaadavaks vene ja maailmakirjanduse silmapaistvamaid saavutusi.

Agitatsiooni- ja propagandatöös oli tähtis koht ka Eesti NSV Raadiokomiteel. Palju rõhku pandi siin vennasvabariikide ja eesti progressiivse kultuuripärandi tutvustamisele. Korraldati kirjanduslikke «viisnurga hommikuid», pühapäevastes sotsialistliku kodumaa erisaadetes jutustati Nõukogude Liidu teistest paikadest. Populaarsuse saavutasid laste- ja noorsoo- ning muusikasaated. Kõige elavamalt kajastamist leidsid aga pöördelised päevasündmused. Mikrofonu vahendusel tegid rahvale selgustööd rahvakomissarid ja EKP vastutavad töötajad. Esmakordselt said raadiosaadetes väärrika koha tööinimese elu, mõtted ja taotlused.

¹⁰² EKPA, f. 1, nim. 1, sü. 168, l. 54.

¹⁰³ V. I. Lenin. Mis teha? (sügis 1901—veebr. 1902). — Teosed, 5 kd lk. 455.

¹⁰⁴ 1940. a. sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 427.

Üks tähtsamaid kultuurirevolutsiooni ülesandeid oli rahvahariduse revolutsiooniline ümberkorraldamine. «On tarvis süstemaatiliselt tõhustada tööd rahvakooliõpetajate organiseerimise alal, et teha nad kodanliku korra toest, milleks nad on siamaani eranditult kõigis kapitalistlikes maades, nõukogude korra toeks, et nende kaudu kiskuda talurahvas lahti liidust kodanlusega ja tõmmata liitu proletariaadiga.»¹⁰⁵

Lühikese aja jooksul loodi koolides komsomoli, aga samuti ka mitmed parteiorganisatsioonid, kelle juhtimisel alustati tööd, et muuta kool kasvava põlvkonna kommunistliku kasvatustöö vahendiks. Kolmeastmeline keerukas koolisüsteem asendati kaheastmelise kooliga (6 alg- ja 5 keskkooliklassiga). Peamiselt kõrgemate riigiametnike, pankurite ja suurkaupmeeste võsude jaoks loodud erakoolid anti üle riigile. Kool eraldati kirikust, õpilased vabanesid usuõpetusest ja kirikukommete täitmisest. Avati uusi kooli. Kasvas õpilaste arv. Kodanlikus Eestis üldkohustuslikuks tehtud algharidust (ametliku statistika andmeil lõpetas 1938/39. õppeaastal algkooli ainult 51,4% sisseastunuist)¹⁰⁶ hakati täies ulatuses ellu viima.

Keskeriõppeasutused reorganiseeriti kahes suunas: loodi 12 tehnikumi ja 37 kutsekooli.¹⁰⁷ Viimased muudeti 1941. a. kevadel tööjõureservide koolideks.

Palju jõudu pühendati vabariigi kõrgemate õppeasutuste kiiremaks reorganiseerimiseks. V. I. Lenini vahetul osavõtul koostatud partei programmis 1919. a. märgiti, et üheks tähtsamaks partei ülesandeks on «Avada kõrgemate koolide auditooriumid ulatuslikult kõigile, kes soovivad õppida, ja esmajoonelisele, kõrvaldada kõik kunstlikud tõkked värske teaduslike jõudude ja kateedri vahelt; luua õppijatele vajalikud materiaalsed tingimused...»¹⁰⁸

Eelkõige tõrjuti kõrgemast koolist välja avalikud kodanluse ideoloogid, alates mõnedest õppejõududest ja lõpetades reaktsiioniliste üliõpilaskorporatsioonide ja -liitude tegelastega. Õppeplaanidest kustutati kodanlik-natsionalistliku iseloomuga õppeained. Kõrgemad õppeasutused puhastati nendest üliõpilastest (peamiselt rikaste vanemate lastest) kes õppeülesandeid täitmata figureerisid aastaid üliõpilasnimekirjades. Õppeplaanidesse lülitati uued distsipliinid: marksismi-leninismi alused, NSV Liidu rahvaste ajalugu, vene keel. Abi uute kateedrite komplekteerimisel osutas ÜK(b)P Keskkomitee, suunates vabariiki mitmeid vastavate koge-

¹⁰⁵ V. I. L e n i n. Lehekülgi päevikust (2. jaanuar 1923). — Teosed. 33. kd., lk. 424.

¹⁰⁶ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, sü. 593, l. 26. Vt. lähemalt V. M a a m ä g i. Kultuurirevolutsioon Eestis. — ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1960. nr. 2. Ühiskonnateaduste seeria, lk. 187—188.

¹⁰⁷ ENSV ORKA, f. R-14, nim. 1, sü. 769, l. 51—54.

¹⁰⁸ NLKP kongresside, konverentside ja keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa. Tallinn, 1956, lk. 420.

mustega eestlasi (R. Antons, K. Kure, E. Külaots, L. Lambakahar, H. Moosberg, A. Raud, O. Stein) jt.

Tehti muudatusi kõrgema kooli enda struktuuris ja printsiipides, likvideeriti organisatsiooniline ebaühtlus õppeprotsessis. Viidis kateedrijuhatajate instituut ja kursuste süsteem, aga samuti üliõpilaste kohustuslik osavõlt õppetööst. Töölise ja talupoegade lastele hakati maksuma stipendiumi ja kehtestati uued demokraatlikud vastuvõtu tingimused. Kuivõrd keskharidusega töölisi ja talupoegi oli vähe, siis hakati kõrgemate õppeasutuste juures organiseerima ettevalmistuskursusi. Tallinna Tehnikaülikooli Majandusteaduskonna juurde asutati õhtusektor. Kõrgema kooli ülalpidamise kulud võttis riik enda kanda.

Tarvitusele võetud abinõude tulemusena, aga samuti kõrgematesse õppeasutustesse vastuvõtu suurendamisega muutus üliõpilaste sotsiaalne koosseis. Sügissemestri lõpuks moodustasid näiteks Tartu Ülikoolis üle poole üliõpilastest tööliste ja talupoegade lapsed.¹⁰⁹ Üldine üliõpilaste arv küündis Eestis 1940/41. õppeaastal aga ajalooliselt kõrgeima arvuni — 4740.¹¹⁰ Teadusliku järelkasvu eest hoolitsemise huvides avati Tartus ja Tallinnas aspirantuur.

Murrangut tähistas esimene nõukogude aasta ka kirjanduse ja kunsti alal. «Me tahame luua ja me loome kirjanduse, mis on vaba mitte ainult politseilikus mõttes, vaid ka selles mõttes, et ta on vaba kapitalist, vaba karjerismist; — vähe sellest: ka selles mõttes, et ta on vaba kodanlik-anarhistlikust individualismist.»¹¹¹

Kultuurisaavutused lakkasid teenimast varanduslikult privilegeeritud kildkonna huve ning muutusid kättesaadavaks kogu rahvale. EKP tegevust kunsti ja kirjanduse suunamisel sotsialistliku realismi teele kergendasid mitmed asjaolud. Kodanlik-natsionalistliku kultuuri väljatõrjumisel ja uue, sisult sotsialistliku, vormilt rahvusliku kultuuri kujundamisel kasutati ära Eesti töötajate poolt minevikus loodud progressiivset kultuuripärandit. Sotsialistliku kultuuri võidukäigu eest andsid oma parima proletaarsed kultuuritegelased eesotsas J. Lauristin-Madarikuga, kelle kogu elu ja looming oli lahutamatult seotud võitlusega sotsialismi eest. Marksismi-leninismi ideid võtsid omaks ja propageerisid ka paljud teised loomingulise intelligentsi silmapaistvad esindajad. Revolutsiooni võiduga asusid nad kindlalt nõukogude võimu poole ja tõid oma eeskujuga kaasa teisi. Nende hulka kuulusid kirjanikud J. Vares-Barbarus, J. Sütiste, A. Jakobson, J. Semper, A. Alle,

¹⁰⁹ Vt. J. Kalits. EKP tegevus Tartu Ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks (1940—1941). — TRÜ Toimetised. Vihik 173. Tõid NLKP ajaloo alalt III. Tartu, 1965, lk. 89.

¹¹⁰ Э. Шмидт. Начало реорганизации образования и первые шаги в подготовке педагогических кадров Советской Эстонии (1940—1941 гг.). — Труды Таллинского политехнического института № I (серия Б). Таллин, 1960, стр. 55.

¹¹¹ V. I. Lenin. Parteioorganisatsioon ja parteiline kirjandus (13. nov. 1905). — Teosed, 10. kd., lk. 29.

J. Kärner, E. Tammlaan, kunstnikud A. Johani, H. Mugasto, A. Laigo, K. Liimand, N. Kummits, A. Bach, helilooja E. Kapp, näitlejad A. Lauter, P. Pinna, P. Põldroos, K. Ird, viiulikunstnik V. Alumäe ja mitmed teised.

Vabariigi kirjanike ja kunstnike aktiivsemaks lülitamiseks sotsialistlikku ülesehitustöösse asutati 7. oktoobril 1940 Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu ja Eesti Nõukogude Kujutavate Kunstnike Liidu organiseerivad toimkonnad. Sotsialistliku kirjanduse ja kunsti arengu soodustamiseks võeti ette ka mitmeid teisi organisatsioonilisi abinõusid. Tallinnas loodi Riiklik Kunstimuuseum, asutati Tartu Kunstimuuseum. Kunstnikele anti suuri riiklikke tellimusi. Järsult paranes teatrite olukord. Riiklik dotatsioon eesti teatritele ulatus 1941. a. esimesel poolel 3 miljoni rublani.¹¹² Tõusid näitlejate palgad, suurenesid koosseisud. Eesti NSV kunstirahva esindajatele loodi võimalused külastada Leningradi ja Moskva kolleege, tutvuda vennasrahvaste sotsialistliku kultuuriga. Eesti NSV sagedasteks külalisteks said omakorda kogu Nõukogude Liidus tuntud väljapaistvad kunstimeistrid ja kollektiivid. Tallinnas korraldati Vene NFSV kunstnike tööde näitus, siia sõitsid kirjanikud M. Šolohov ja V. Višnevski, korduvalt esinesid vabariigis Nõukogude Liidu Akadeemilise Suure Teatri solistid.¹¹³

Vabariigi raamatuturg ja raamatukogud puhastati nõukogudevaenulikust ja bulvarikirjandusest. Kinoelu ümberkorraldamiseks ja rahvusliku filmikunsti väljaarendamiseks organiseeriti Riiklik Kinokeskus eesotsas kirjanik P. Rummoga.

Nii nagu 1905. ja 1917. a. oli esimeseks revolutsiooni peeglikuks olnud luule, nii kajastus ka 1940. a. revolutsioon esimesena poeesias. «Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,/ me nõuame õiglaste õigust./ Siin on meie tahe, siin on meie käed —/ need täna ei tagane võidust», kirjutas J. Sütiste oma revolutsioonipäevade kirjanduslikus monumendis «Maakera pöördub itta».¹¹⁴ J. Kärneri toleaegses luules sai olulise koha Eesti astumine NSV Liidu koosseisu. «Kui mõtled. Vaikse ookeani rannul/ ja Läänemerel kõlab sama viis,/ et pole inimesel kubjast kannul,/ ja seljataha jäänud nälg ja kriis,/ siis sinu vannet ükski võim ei murra:/ maa selle hüveks elada ja surra»¹¹⁵. J. Barbarus pühendas oma parimad luuletused kirjanike loomingulisele vabanemisele ja uuestisünnile («Uutel radadel», «Ümberhinnang», «Värsisepad»). Ajal, «kui ei ole ühtki tõket/ enam südamel ja meeltel», kutsus luuletaja üles laulma tänapäeva tegudest ja tööst.¹¹⁶ Revolutsioonilist temaatikat

¹¹² 1939. a. teisel poolel oli see 202 400 kr.; EKPA, f. 1, nim. 1-1, sü. 394, l. 2.

¹¹³ F. Kinkar. EKP võitlusest revolutsiooniliste ümberkorralduste eest kultuuri alal 1940.—1941. a. — TRÜ Toimetised. Vihik 173. Töid NLKP ajaloo alalt III, Tartu, 1965, lk. 79.

¹¹⁴ «Viisnurk», 1940, nr. 2, lk. 130

¹¹⁵ J. Kärner. Valitud luuletused, Tartu, 1941, lk. 124.

¹¹⁶ E. Prink. Uue aja künnisel. Tallinn, 1966, lk. 114.

käsitlesid veel M. Raua («Oktoober», «Uus Kevad»), L. Parkeri, D. Vaarandi, A. Kaalu, E. Hiire ja K. Merilaasi luuletused.

Ilmusid A. Jakobsoni, A. Hindi, J. Semperi, P. Keerdo, J. Ruveni, E. Kippeli novellid ja jutud. J. Madarik-Lauristin andis trükki revolutsioonilisele töölisliikumisele pühendatud romaani «Vabariik» esimese köite. Ilmusid F. Tuglase «Noorusmälestused», trükivalgust nägi ka K. Ristikivi kriitilis-realistliku koega romaan «Võõras majas». Esimese nõukogude näidendi, poliitvangide elu käsitleva «Möök väravas» kirjutas M. Raud. Anti välja eesti klassikute tööde kordustrükke, ilmus palju tõlkeid vene- ja maailmakirjanduse varasalvest (M. Gorki, V. Majakovski, M. Šolohhovi, A. Tolstoi, S. Lagerlöfi, W. M. Thackeray, P. S. Buck'i jt. tödest)

Ilmuvad ka esimesed nõukogude muusika- ja kunstiteosed: helilooja V. Reimani «Noorte laul», kunstnik A. Johani kompositsioon «21. juuni demonstratsioon Tartus». Eesti teatrisse jõuab esmakordselt nõukogude revolutsiooniklassika (M. Gorki «Ema», K. Trenjovi «Ljubov Jarevaja», A. Korneitšuki «Eskaadri hukk», D. Furmanov-Lunini «Tšapajev», B. Lavrenjovi «Murrang», L. Rahmaninovi «Rahutu vanadus»). Tehti lõpp väikekoodanlikule maitsele apelleerivale väheväärtuslikule ajaviitenäidendile. Loodi eesti algupäraseid balletiteoseid (E. Kapi «Kalevipoeg», Ed. Tubina «Kratt»). Kapitalistlikest riikidest imporditud labaste filmide asemel pääsesid ekraanile nõukogude ja progressiivse kinokunsti parimad tööd. Silmapaistvaks teetähiseks kogu Eesti kunstielu aktiveerimisel sai valmistumine 1941. a. sügiseks ettenähtud Eesti NSV kunstidekaadiks Moskvast.

Kuigi sotsialistliku realismi meetodi omandamine loominguliselt intelligentsilt aega nõudis, oli seotud otsingute ja võitlusega kodanlik-natsionalistliku ideoloogia ja formalismi vastu, võis tänu kultuurielu tunduvale intensiivistumisele täheldada nende mõjude kahanemist.

Esimesed ulatuslikumad kokkuvõtted sotsialistlike ümberkorralduste ja Eestimaa Kommunistliku Partei tegevuse tulemustest tegi 5.—8. veebruaril 1941. a. toimunud EK(b)P IV kongress. Kongressil märgiti, et V. I. Lenini juhendite elluviimisel on parteiorganisatsioonid lühikese aja vältel saavutanud suurt edu töötavate masside koondamisel partei ümber, sotsialistlikes ümberkorraldustes, sotsialistliku võistluse organiseerimisel ja töötajate kommunistlikul kasvatamisel. Parteiorganisatsioonid olid selleks ajaks loodud kõikides suurettevõtetes ja paljudes valdades; oli välja kujunenud parteitöötajate juhtiv kaader. 1. veebruariks 1941 oli vabariigis 145 partei-algorganisatsiooni, 27 kandidaatide gruppi ja 28 partei ja komsomoli gruppi.¹¹⁷ Kasvasid kiiresti partei read.

¹¹⁷ S. Kutsar Zaborodskaja. Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis, lk. 156.

Kongressi ajaks oli partei ridades 2107 kommunisti.¹¹⁸ Partei juhtimisel oli läbi viidud agraarreform, loodud nõukogude riigiaparaat ja tehtud edukalt rida teisi tähtsaid sotsiaal-poliitilisi ümberkorraldusi. Kõrge hinnangu andis kongress ametiühingute tegevusele, märkides ära tema kujunemist tõeliseks töötajate massiorganisatsiooniks. Komsomoli-algorganisatsioon oli 476, mis hõlmasid 3440 kommunistlikku noort.¹¹⁹ Eriti rõhutati kommunistlike noorte suurt osa partei ja valitsuse poolt kavandatud abinõude elluviimisel maal.

Tehes kokkuvõtteid ja märkides ära puudusi vabariigi parteiorganisatsiooni töös, kavandas EK(b)P IV kongress partei edasise tegevuse. Põhiülesannetena märgiti kogu rahvamajanduse reorganiseerimine sotsialistlikel alustel, nõukogude riigiaparaadi edasine täiustamine ja töötajate kommunistlik kasvatamine.

Riigikaitse alal seadis kongress «partei ja nõukogude organisatsioonide ülesandeks kõigiti abistada Punaarmeed ja Sõjamere-laevastikku sõjalise ja poliitilise ettevalmistuse edasiseks tugevdamiseks». Samuti nõuti ühiskondlike kaitseorganisatsioonide juhtimise ning kommunistide sõjalise väljaõppe kvaliteedi parandamist.¹²⁰

Kuigi revolutsioonilised ümberkorraldused Eestis viidi läbi kõrgele organisatsioonilisel tasemel ja suhteliselt rahulikult, toimusid need klassivõitluse õhkkonnas. «On täiesti arusaadav, et mõisnikud ja kapitalistid, *kõrge maa* ametnikud ja tšinovnikud, kes on tihedalt seotud kodanlusega, ühe sõnaga, kõik rikkad ja nende käsilased», kirjutas V. I. Lenin 5. novembril 1917. a. «Elanikkonnale», «võtavad uut revolutsiooni vastu vaenulikult, avaldavad vastupanu tema võidule, ähvardavad pankade tegevuse seisma panemisega, rikuvad või panevad seisma mitmesuguste asutuste töö, takistavad seda igati, pidurdavad seda küll otseselt, küll kaudselt.»¹²¹

Kukutatud ja ekspluataatorlikud klassid püüdsid takistada sotsialismi ehitamist. Vabariigi kuulumise tõttu NSV Liidu koosseisu ja eesti kodanluse välisimperialistidest isoleerituse tõttu pidi klassivaenlane küll läbi ajama peamiselt Nõukogude-vastaste ja provokatsiooniliste kuulduste levitamise, ähvardamiste ja nõukogude aktivistide laimamisega. Kuid selle kõrval organiseeriti ka majanduslikku sabotaaži: varjati ja sahkerdati maha valmisaadusi ja inventari, õhutati spekulatsiooni ja kaupade massilist kokkuostu, hävitati karja ja segati agraarreformi läbiviimist. Avastati mitu relvastatud pörandaalust organisatsiooni,¹²² esines juhuseid, kus

¹¹⁸ ЕКРА, f. 1, nim. 1, sü. 86, l. 12. Vt. üksikasjalikumalt А. Панкеев. На основе ленинских организационных принципов. Таллин, 1967, стр. 139—182.

¹¹⁹ ЕКРА, f. 1, nim. 1, sü. 180-a, l. 71.

¹²⁰ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 368.

¹²¹ V. I. Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 270.

¹²² ЕКРА, f. 1, nim. 1-1, sü. 393, l. 69.

tungiti kallale uusmaasaajatele, partei ja nõukogude aparaadi töötajatele ning sõjaväelastele. Erilist ohtu kujutas endast fašistlik luure, kes värbas kaadrit balti sakslaste, eesti kodanlike natsionalistide ja kodanlikus Eestis ulualust leidnud vene valgekaartlaste hulgast. Tegutses saksa luurekeskus «Grupp 6513», kontrrevolutsioonilised organisatsioonid «Ida leegionäärlik liikumine», «Päästekomitee» jt.¹²³, kes varustasid fašiste luureandmetega ja aktiveerisid ning koondasid Nõukogude-vastaste elementide tegevust kogu vabariigis. Eriti aktiveerisid klassivaenlase tegevust 1941. a. kevadel, mil sõjalis-politiline olukord teravnes.

Nendes tingimustes oli nõukogude võim sunnitud kasutusele võtma abinõud oma julgeoleku tugevdamiseks. Nädal enne fašistliku Saksamaa kallaletungi saadeti Eestist välja osa kontrrevolutsiooniliste ja valgekaartlike organisatsioonide aktiivsematest liikmetest, endise kaitsepolitsei juhtidest, suurtöösturitest, suurmaamanageritest, end töörahvavastase tegevusega kompromiteerinud kodanliku armee ohvitseridest ja politseitegelastest. Strateegiliselt tähtsa piirkonna puhastamine vaenulikest elementidest alanud Teise Maailmasõja tingimustes oli vajalik abinõu. Kuid riikliku julgeoleku organid ei pidanud järjekindlalt kinni kontrrevolutsiooni vastu võitlemise leninlikest printsiipidest. Olles isikukultuse mõjul seatud parteist ja rahvast kõrgemale, tegid nad väljasaatmise organiseerimisel ja läbiviimisel vigu. Osa ilmselt kontrrevolutsioonilisest elementidest jäid ümber asustamata, samal ajal kui saadeti välja isikuid, kes ei kujutanud endast nõukogude korrale ohtu.

* *

*

V. I. Lenini juhendite ja NLKP sotsialismi ehitamise ajalooliste kogemuste alusel korraldati nõukogude võimu ühe aasta jooksul vabariigi majanduselu põhjalikult ümber. Tööstus ja kaubandus, transport ja rahandus viidi peaaegu täielikult sotsialistlikele alustele ja arenesid edasi kiires tempos; maareformi tulemusena likvideeriti talupoegade maapuudus, organiseeriti sotsialistliku tootmise esimesed toed põllumajanduses. Vaatamata sõjaolukorrale Euroopas, loomasöödaikaldusele eelmisel põllumajandusaastal, pingelisele ümberkorraldustööle kõikidel elualadel, kasvas tööstustoodang ühe aastaga 66,8% (1941. a. hindades),¹²⁴ kaubakäive suurenes ca 40—50% viimase kodanliku aastaga võrreldes, kindlustati vabariigi elanikkonna regulaarne varustamine. Paranes töötava rahva aineeline heaolu: likvideeriti tööpuudus, kaotati kõrged korteriüürid ja maksud, seati sisse riiklik sotsiaalkindlustus,

¹²³ L. Barkov. Mõrvarid ei pääse karistusest. Tallinn, 1966, lk. 42, 48.

¹²⁴ А. Веймер. Комплексное развитие и специализация Эстонского экономического административного района. Таллин, 1961, стр. 85.

tasuta tervishoid ja haridus. Vabariigi majanduse sotsialistlik ümberkorraldamine pani samuti aluse kultuuri ja teaduse kiirele arengule. Eesti rahva rõhuv enamus oli saanud oma maa täieõiguslikuks peremeheks.

Revolutsiooniliste ümberkorralduste tegemist raskendasid ekspluataatorliku klassi — kulakute ja fašistliku põrandaaluse olemasolu, kodanlik-natsionalistliku ideoloogia ja eelarvamuste pärand, kogemustega nõukogude kaadri vähesus ja vead klassivaenlase vastu võitlemise vormides.

Esimene nõukogude aasta rajas tee sotsialistliku rahvamajanduse ja kultuuri kiirele arengule, olles V I. Lenini juhendite elluviimisel alust rajavaks kõigile vabariigi suurtele saavutustele tööstuse ja põllumajanduse, hariduse ja kultuuri ning riikliku tegevuse alal.

В. И. ЛЕНИН И РЕВОЛЮЦИОННЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ЭСТОНИИ В 1940—1941 ГГ

В. Рүүс

Резюме

Руководствуясь наследием В. И. Ленина и опытом социалистического строительства КПСС, трудовой народ Эстонии приступил под руководством Коммунистической партии Эстонии к созданию нового советского государственного аппарата и социалистической хозяйственной системы, к проведению аграрной реформы и преобразований в области культуры и народного образования.

В отличие от начала социалистического строительства в старших братских республиках, революционные преобразования в Эстонии можно было проводить опираясь на страну победившего социализма — СССР на его оборонную мощь, индустриальную базу, получая прямую многостороннюю помощь от других республик.

За один год советской власти промышленность, торговля, транспорт и финансы были переведены на социалистические рельсы. В результате земельной реформы было ликвидировано малоземелье многих крестьянских хозяйств, была создана элементарная опора социалистического производства в сельском хозяйстве. Несмотря на напряженную военную обстановку в Европе, напряженную работу по переустройству во всех областях жизни, промышленное производство возросло на 66,8% (в ценах 1941 г.), было обеспечено регулярное снабжение населения всем необходимым. Были ликвидированы безработица, вы-

сокая квартплата и налоги, введены государственное социальное обеспечение, бесплатное медицинское обслуживание и образование. Социалистические преобразования в народном хозяйстве республики дали толчок также к быстрому развитию науки и культуры.

Однако наличие эксплуататорского класса — кулачества, фашистского подполья, пережитков буржуазно-националистической идеологии и ошибок в формах борьбы с классовым врагом затрудняли более эффективную работу по проведению преобразований.

V I. LENIN AND REVOLUTIONARY REARRANGEMENTS IN ESTONIA IN 1940—1941

Summary

V. Ruus

Basing their activity on V I. Lenin's legacy and on the experience of the Communist Party of the Soviet Union in building up socialism, the Estonian working people, led by the Communist Party of Estonia, began to organize new Soviet State machinery and a system of socialist economy, to carry out a land reform and reorganization in the field of education and culture. The initial period of the building up of socialism in Estonia was different from the same period in the older Union Republics in the sense that it was possible to rely on the triumphant socialist country, on the defence potential of the U.S.S.R. and on its industrial basis, it was also possible to obtain generous help from the older Republics of the Soviet Union.

During one year of Soviet power industry, transport and finance were based on the principles of socialism. The agrarian reform liquidated the shortage of land and laid the first foundations of socialist production in agriculture. In spite of the war in Europe, the bad harvest affecting chiefly fodder in the previous year and strenuous reorganization work in all the spheres of life, the output of industry increased 668 per cent (in the prices of 1941) and commodity circulation about 40—50 per cent (in comparison with the last year of the bourgeois régime) and a regular supply of goods was secured. Unemployment was liquidated, high rents and taxes were abolished, public social insurance, free medical service and education were introduced. The socialist reorganization of the Republic's economy laid the foundation of a rapid development of culture and science.

More effective rearrangement work was impeded by the existence of the exploiting class (the kulaks and fascist underground), by the survivals of the bourgeois-nationalistic ideology and by the drawbacks in the form of the struggle against the class enemy.

KODANLIK TRÜKIVABADUS TEGELIKKUSES

(1920. aastate II poole eesti revolutsioonilise töölisajakirjanduse materjalide põhjal)

J. Ant

Kodanlikus ühiskonnas toimuv pidev klassivõitlus tööliste ja kodanluse vahel ei lakka ka siis, kui kodanlus maskeerib oma diktatuuri demokraatia loosungiga, ning püüab klassivastuolude varjamiseks näidata kodanlikku demokraatiat ainsa tõeliselt demokraatliku riigivormina inimühiskonna arengus. Marksism-leninism õpetab, et «seni, kui kapitalistidele jääb nende omand, on iga-sugune demokraatia vaid silmakirjalikult maskeeritud kodanluse diktatuur. Igasugused jutud kogu rahva tahtest on otsast lõpuni pettus, sest ei saa olla võrdsust ekspluataatori ja ekspluateeritava vahel, kapitali ning omandi valdaja ja kaasaegse palga-orja vahel.»¹ Seda teesi kinnitab kujukalt kapitalistlike riikide ajalugu ja tänapäev. Olles ühelt poolt klassivõitluse tulemusena sunnitud lubama teatud demokraatlikke vabadusi kõigi klasside jaoks, teeb kodanlus võimul oleva klassina kõik selleks, et nende vabaduste kasutamise võimalusi töötavalt rahvalt ära kiskuda, muuta need vabadused ekspluateeritavate klasside jaoks ainult formaalselt eksisteerivaks. Sõna-, koosoleku-, organiseerimis-vabaduse kõrval tabab sama saatus trükivabadust. Mõistes hästi, millist hiiglasuurt osa etendab tööliklassi klassivõitluse organiseerimisel trükisõna, lastakse «käiku kogu kodanluse riigiaparaadi jõud ja kõik tema rahakuningate mahhinatsioonid, selleks et töölistelt ära võtta nende ajakirjandust...»². Ülalõeldu kehtib täielikult ka Eesti kodanliku vabariigi kohta aastail 1920—1940.

Ajaloo-alastes uurimustes ja avaldatud mälestustes on puudutatud revolutsioonilise ajakirjanduse raskeid ilnumistingimusi

¹ V. I. Lenin. Ettekanne II ülevenemaalisel ametiühingute kongressil 20. jaanuaril 1919. — Teosed. 28 kd., lk. 385.

² V. I. Lenin. Teesid Kommunistliku Internatsionaali teise kongressi põhiülesannetest. — Teosed. 31. kd., lk. 168.

kodanlikus Eestis,³ kuid kodanlikku trükivabadust kui vahendit revolutsioonilise ajakirjanduse mahasurumiseks pole valgustatud. Seepärast püütakse käesolevas artiklis vaadelda, kuidas ja milliste abinõudega muudeti kodanlikus vabariigis põhiseaduses välja kuulutatud trükivabadus vabaduseks kodanluse jaoks ja proletaarse ajakirjanduse tagakiinusamise vahendiks. Artikkel peaks paremini aitama mõista, kuivõrd rasketes tingimustes tuli eesti proletaariaadil võidelda oma ajakirjanduse eest. Vaatluse alla on võetud suhteliselt lühike periood, 20. aastate II pool, kusjuures mõnel juhul kasutatakse ka varasema ajajärgu materjale. Periood pole valitud juhuslikult. Kuigi 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusule järgnes jõhker terror revolutsioonilise töölisliikumise vastu, õnnestus kodanluse diktatuuril ennast väliselt veel varjata demokraatia viigilehega. Siiski ei tohi unustada, et kogu oma eksisteerimisaja vältel ei lubanud kodanlik riik avalikult tegutseda kommunistlikul parteil. Ka proletaarsete legaalse töölisorganisatsioonide tegutsemise aeg jäi tavaliselt väga lühiajaliseks. Hetkekski ei katkenud kodanluse avalik ja varjatud võitlus demokraatlike vabaduste kitsendamise eest ekspluateeritavate klasside suhtes.

Artikkel ei pretendeeri kaugeltki küsimuse ammendavale analüüsile. Vaatluse alla on võetud kodanlik seadusandlus, politsei tegevus ja ühiskondlikud surveabinõud, mis olid põhilised vahendid trükivabaduse muutmisel rõhutatud klasside jaoks tühiseks sõnakõlksuks.

Trükiseaduste väljatöötamisel on kapitalistlikes riikides, olenevalt iga maa üldise poliitilise olukorra iseärasustest, suuri erinevusi. Kui Prantsusmaal taandati 20. aastatel kogu trükialane seadusandlus sellele, et revolutsioonilise ajakirjanduse vastu oleks võimalik süstemaatiliselt rakendada miljonitesse frankidesse ulatuvaid trahve,⁴ siis 30. aastatel USA Pennsylvania osariigi seadusandlus keelas näiteks töölisajakirjanduses kajastada materjale, mis käsitlesid ettevõtjate omavoli, sellega ka töölisklassi võitlust selle nähtuse vastu.⁵ Erinevustest hoolimata on trükiseadused alati suu-

³ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa (aastad 1920—1940). Tallinn, 1963.

Eesliinil. 50 aastat «Pravda» jälgedes. Artikleid ja mälestusi. Tallinn, 1962. Karastumine. Mälestusi eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn, 1958.

A. Liebman. Kommunismi lipukandja kodanlikus Eestis. — «Eesti Kommunist», 1962, nr. 4

O. Kruus. «Kiir» kodanluse kohtulaua ees. — «Looming», 1967, nr. 7.

K. Tammistu. Legaalne revolutsiooniline töölisajakirjandus kodanlikus Eestis sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924). Kandidaadidissertatsioon. Tartu, 1968.

⁴ Д. Е. Факторович, Б. П. Мицкевич. История печати зарубежных коммунистических и рабочих партий. Учебное пособие. Минск, 1960, стр. 45.

⁵ Б. Спирю. Отравители. К истории развития современной буржуазной журналистики. Москва, 1962, стр. 32.

natud ühele põhieesmärgile — proletaarse ajakirjanduse piiramisele ja kui vaja, selle hävitamisele. Sama eesmärki taotles kodanliku Eesti vastav seadusandlus.

Kodanliku vabariigi 1920. a. vastuvõetud põhiseaduse § 13 lubas sõna-sõnalt järgmist: «Eestis on vabadus omi mõtteid avaldada sõnas, trükis, kirjas, pildis või kujutuses. Seda vabadust võib kitsendada ainult kõlbluse ja riigi kaitseks. Tsensuuri Eestis ei ole.»⁶

Loomulik, et sellise kõlava deklaratsiooni alusel poleks kodanlus kuidagi suutnud võidelda revolutsioonilise ajakirjanduse vastu. Abi otsiti tsaaririigi trüki- ja tsensuuriseadustest, ning nende kohandamise tulemusena võis Riigikogu 1923. a. 8. märtsil vastu võtta spetsiaalse trükiseaduse.

Vene tsaaririik oli üksikasjaliste tsensuuri- ja trükiseaduste väljatöötamisele asunud juba 1720. aastal, ning sellest ajast kuni 1905. aastani oli neid seadusi pidevalt täiendatud ja viimistletud.⁷ Esimene kodanlik-demokraatlik revolutsioon sundis paljugi sellest kaotama, mida politseirežiim aastakümnete jooksul loonud oli. 24. nov. 1905. aastal kaotati eeltsensuur kõikidele Vene impeeriumi linnades ilmuvatele väljaannetele. Trükiasjade lahendamine anti põhiliselt tsiviilkohtute kompetentsi.⁸

Muudatused, mis tollal teenisid vene liberaalse kodanluse huve, said aluseks ka kodanliku Eesti 1923. a. trükiseadusele. Selle seaduse § 15 andis politseile õiguse perioodilisi väljaandeid arestida või ära korjata kahel juhul: 1) kui avaldati riigi sõjalisi saladusi või 2) «Kui trükitsotud otsekohe kõlblusvastased, ehk kui nad mäsule või riigikorra kukutamisele üles kutsuvad.»⁹ Teada olevail andmeil õnnestus politsei ja kohtuvõimudel 20. aastate teisel poolel ainult ühel korral trükiseaduse alusel konfiskeerida ja proletaarse väljaande edasine ilmumine seisma panna. Selleks oli 1927. a. töölisnoorte ajakiri «Noorte Hää». Aluseks oli politseiorganite arvates ebatsensuurne sõna, mis võimaldas ajakirja tembeldata kõlblusvastaseks. Aasta otsa kestnud uurimise tulemusena jõuti järeldusele, et see sõna on siiski üldiselt kirjakeeles tarvitav, ning ajakirja toimetaja, töölisnoor A. Adevits, mõisteti kohtulikult õigeks.¹⁰ Konfiskeeritud eksemplaride aresti alt vabastamisega osati venitada aga isegi 1936. aastani.¹¹ Seaduse ebaseaduslik rakendamine teenis eesmärki ajakirja edasist ilmumist takistada, ilmunud number aga lugejani ei jõudnud. Üldiselt aitasid revolutsioonilise töölisajakirjanduse suured võitluskogemused suhteliselt kergesti pääseda küllaltki pealiskaudsete trükiseaduse paragrahvide eest.

⁶ «Riigi Teataja», 1920, nr. 113/114, lk. 898.

⁷ А. Ф. Бережной. Царская цензура и борьба большевиков за свободу печати (1895—1914). Ленинград, 1967, стр. 8.

⁸ Sealsamas, lk. 181.

⁹ «Riigi Teataja», 1923, nr. 43, lk. 311.

¹⁰ ENSV ORKA, f. 1357, nim. 3, sü. 505, l. 23, 29.

¹¹ ENSV ORKA, f. 70, nim. 6, sü. 218, l. 9.

Ulatuslikult kasutas kodanlus trükiseaduse § 13, mille alusel võidi välismaal ilmuvate perioodiliste väljaannete Eestisse sisse- toomist kaheks aastaks keelata.¹² Siseministeriumi politsei- peavalitsuse 1925. a. 14. märtsi ringkiri soovitas politseiorganitel selle seaduse sätte alusel erilist tähelepanu pöörata Nõukogude Liidust Eestisse saadetavaile perioodilistele väljaannetele, «mis sisaldavad kommunismi õhutavaid ja tihti Eesti riigi vastasele tegevusele ässi- tavaid üleskutseid ja kirjutisi. Seesugused ajakirjad tulevad trüki- seaduse korras aresti alla panna ja müügilt ära korjata.»¹³ Tao- liste väljaannete alla arvati eeskätt Kominterni Eesti sektsiooni teoreetiline ajakiri «Klassivõitlus», Leningradis ilmuv kommunist- lik ajaleht «Edasi», Nõukogude Liidu suuremad ajalehed kui ka USA-s ilmuv eesti tööliste häälekandja «Uus Ilm» ja paljud teised. «Klassivõitluse» ja «Edasi» kõrval, millede Eestisse toomine oli pidevalt keelatud, ei tohtinud eesti tööline lugeda «Uut Ilma» 1925. a. kuni 1932. a.¹⁴ Ajalehe «Izvestija» Eestisse toomine keelati kuueks kuuks 1929. a.¹⁵ Sellega piirati eelkõige oluliselt objektiivse informatsiooni saamist esimesest sotsialismi ehitavast riigist — Nõukogude Liidust, samuti rahvusvahelise kommunistliku ja töö- lisliikumise olukorrast.

Trükiseadusele lisaks võttis kodanlus tarvitusele tsaaririigi kri- minaalseadused, eriti nn. «Uue Nuhtlusseaduse», mis Venemaal oli kehtestatud 1903. a.¹⁶ «Uue Nuhtlusseaduse» § 129 «täpsustas» tun- duval määral põhiseaduses ja trükiseaduses garanteeritud vaba- dusi. See paragrahv nägi ette raskeid karistusi süütegude eest, mille puhul avaliku esinemise või kirjanduse koostamise või levitamisega oli õhutatud «mässule või reetlikule tegevusele» ehk «maksva korra kukutamisele.» Vanglad ja parandusmajad ootasid neid autoreid ja toimetajaid, kes õhutasid «vaenu üksikute elanikkonna klasside, osade või kihtide, peremeeste ja tööliste vahel.»¹⁷ 1925. a. täien- dati Riigikogu poolt seda paragrahvi veel ühe sättega (§ 129¹) järgmiselt: «Süüdlast Eesti Vabariigi iseseisvust eitava propa- ganda arendamises karistatakse kinnipidamisega parandusma- jas.»¹⁸

Paragrahv tervikuna andis juba laialdasi võimalusi revolutsioo- nilise ajakirjanduse terroriseerimiseks. Klassivõitluse kajastamine,

¹² «Riigi Teataja», 1923, nr. 43, lk. 310—311.

¹³ ENSV ORKA, f. 2121, nim. 1, sü. 12008, l. 7

¹⁴ ENSV ORKA, f. 927, nim. 1, sü. 437, l. 130; sü. 443, l. 84; f. 1357, nim. 3, sü. 326, l. 79.

¹⁵ ENSV ORKA, f. 27, nim. 3, sü. 2425, l. 12.

¹⁶ Varem kehtinud Nuhtlusseadus jäi Eestis samuti kriminaalseadustikuna tarvitusele, ning selle üksikuid sätteid kasutati revolutsioonilise ajakirjanduse vastu. Nuhtlusseadus ei etendanud siiski criti tähtsat osa, kuna tema kõrval oli tsaaririigis kasutusel olnud 1865. a. kehtestatud spetsiaalne trüki ja tsensuuri seadus.

¹⁷ Uus Nuhtlusseadus. Korraldanud Aleksander Buldas. Autori väljaanne, 1933, lk. 56—57.

¹⁸ Sealsainas.

klassiühiskonnas peituva ebaõigluse paljastamine, ekspluataatorlike klasside omavoli kritiseerimine, rääkimata töölisklassi üleskutsumisest revolutsioonilisele võitlusele — kõike seda oli võimalik paigutada vastava seaduse sätte alla. 1929. a. EKP Keskkomitee Illegaalse Büroo kirjavahetuses märgiti irooniliselt, et politseirepressioonid tabavad peaaegu iga ajalehenumbrit, milles esinevad sõnad revolutsioon ja poliitika.¹⁹ Mittetäielikel andmeil suleti selle paragrahvi alusel 1927. a. kuni 1930. a. kevadeni vähemalt kaheksa revolutsioonilist töölisväljaannet (ajalehed «Tööliste Kiir», «Punane Kiir», «Oktoobri Kiir», «Edasi», «Punane Edasi», «Meie Edasi», ajakirjad «Võitlus» ja «Naistööline»²⁰ Uuest nuhtlusseadusest kasutati kodanluse poolt ka § 534, mis nägi ette karistused välisriigi või selle riigipea solvamise eest.²¹ Selle alla arvati revolutsioonilise töölisliikumise seisukohtadelt lähtuv kriitika teiste kapitalistlike maade rahvavaenuliku poliitika aadressil. 1928. a. suleti § 534 alusel ajaleht «Tööraha Kiir», 1929. a. ajaleht «Uus Edasi».²²

Keerulisest ja laiaulatuslikust tsaaririigi seadusandlusest kodanlusele veel ei piisanud revolutsioonilise ajakirjanduse lämmatamiseks. Peale 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusu verist mahasurumist otsis kodanlus uusi seadusandlikke vahendeid proletarise trükisõna vastu. Selleks sai 1925. a. 12. veebruaril Riigikogu poolt vastu võetud «Riigikorra kaitseseadus», mille rakendamine sisuliselt tähendas sõjaseisukorda. Riigikorra kaitse seadus pidi olema ajutine abinõu revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks, kuid Tallinnas, kus põhiliselt ilmus kogu kodanliku perioodi revolutsiooniline ajakirjandus, kehtis see seadus sotsialistliku korra võiduni 1940. aastal. Riigikorra kaitse seaduse alusel keelati «igasugune ühinemine tegevuseks, mis on sihitud sellele, et vägivaldselt muuta Eesti Vabariigis maksma pandud korda.»²³ Seega olid seaduse kehtivuse piirkonnas tegelikult keelatud kõik revolutsioonilised töölisorganisatsioonid. Keelust üleastujaid ootasid karmid karistused. Riigikorra kaitse seaduse alusel suleti 1927. a. revolutsioonilised töölisajalehed «Kiir», «Uus Kiir» ja «Meie Kiir».²⁴

Kokkuvõttes näeme, et kodanliku riigi seadusandluse teravik oli suunatud revolutsioonilise töölisajakirjanduse vastu, võimaldades karistamatult eksisteerida ainult kodanluse võimu ülistavail ja kaitsvail väljaandeil. Vene tsaaririigilt ülevõetud seadusandlus muutis töölisklassi jaoks fiktiivseks põhiseaduses deklareeritud trü-

¹⁹ EKPA, f. 6495, nim. 1, sü. 217, l. 92, 189, 190.

²⁰ ENSV ORKA, f. 1, nim. 7, sü. 1253, l. 9—11; sü. 942, l. 6; sü. 876, l. 4; sü. 350, l. 29, sü. 941, l. 9; sü. 739, l. 5; sü. 1380, l. 19; sü. 798, l. 4,

²¹ Uus Nuhtlusseadus, lk. 72.

²² ENSV ORKA, f. 1, nim. 7, sü. 1258, l. 3; sü. 1291, l. 12.

²³ «Riigi Teataja», 1925, nr. 29/30, lk. 146—147.

²⁴ ENSV ORKA, f. 1, nim. 7, sü. 581, l. 13, sü. 1296, l. 14; sü. 745, l. 10.

kivabaduse. 1926. a. kuni 1930. a. kevadeni ilmunud legaalse töölisajalehtede ja -ajakirjade 128 üksiknumbrist konfiskeeriti ning enamikul juhtudel suleti 24 numbrit, s. o 19% üksiknumbrite üldarvust. Sugugi parem polnud olukord kapitalistlikes naaberriikides. Lätis konfiskeeriti 1927. a. näit 75% ja 1928. a. koguni 80% revolutsioonilistest väljaannetest.²⁵

Kehtiva seadusandluse asemel võeti Eestis 1926. kuni 1930. aastani töölisajakirjanduse registreeritud 26 toimetajast ja väljaandjast kohtulikule vastutusele 16. Neist 8 mõisteti lühemaks või pikemaks ajaks sunnitööle, 8 olid sunnitud oodatava karistuse eest illegaalselt Eestist lahkuma. Karistusest jäid ainult toimetajad ja väljaandjad, kes olid tegutsenud sel alal niivõrd lühikest aega, et neid lihtsalt polnud jõutud vastutusele võtta, või siis parempoolse töölisliikumise tiiva mõju alla sattunud tegelased, kelle edasine tegevus töölisklassi tegevusühtsuse lõhkumisel oli kodanlusele objektiivselt kasulik.

Kogu keerulise seadusandluse täitmise üle pidas järelevalvet politseiaparaat, kellel, nagu ülalpool nägime, oli 1923. a. trükiseaduse põhjal mõnel juhul otsene õigus väljaandeid arestida. Riigikorra kaitse seaduse kehtivuse piirkondades olid aga politsei või mupiirid veelgi avaramad. 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõus kohutas kodanlust eriti. Valitsev klass kiirustas täiustama ja suurendama politseiaparaati, seda eriti Tallinnas.²⁶ Kuid politseiaparaadi üldise mõju ja aktiivsuse tõus hakkas ähvardama ka seda demokraatia viigilehte, mille taha eesti kodanlus ennast meelsasti peitis. Nii püüdis siseministeerium kõigepealt allutada oma järelevalvele kõik trükiseaduse sättes, taotlede kõrvale tõrjuda tsiviilkohtuid trükiasjade lahendamisest. Siseministri 1925. a. 7. aprilli käskkirjaga allutati näiteks politseile trükiseaduse § 5 ja 6 ettenähtud süütegude lahendamine (riigikogu, kohtu jt. ametiasutuste salajaste materjalide avaldamine ajakirjanduses)²⁷

1920. aastate keskel võib üksikjuhtudel, kui ei suudetud leida seaduslikku alust repressioonideks, täheldada kohtuorganite teatud vastupanu politseiaparaadi survele trükiasjade lahendamisel. Nii ei kinnitanud kohtuvõimud 1925. a. politseiorganite ettepanekut aasta varem ilmunud brošüüride keelamise kohta, mis sisaldasid V. I. Lenini artikleid ja mälestusi proletariaadi suurest juhust («Lenin noortele», «Lenin ja talurahvas», «Lenini vaade revolutsiooni peale» jt.)²⁸ 1928. a. nõudis politsei uuesti nende väljaannete konfiskeerimist, ning nüüd tunnistasid ka kohtuvõimud leninliku

²⁵ П. Крупников. Легальная революционная печать в буржуазной Латвии. — «Коммунист Советской Латвии», 1960, № 10, стр. 29.

²⁶ ENSV ORKA, f. 14, nim. 1, sü. 1075, l. 260—269.

²⁷ ENSV ORKA, f. 31, nim. 2, sü. 25, l. 1081.

²⁸ ENSV ORKA, f. 2121, nim. 1, sü. 12008, l. 7.

pärandi kodanlikule riigile vaenulikuks ja ohtlikuks.²⁹ Analoogilisi lahkarvamusi kohtu- ja politseivõimude vahel näeme veel 1927. a. üksikute revolutsiooniliste töölisväljaannete suhtes. 20. aastate lõpul, seoses klassivõitluse uue elavnemisega Eestis, kadusid lahkarvamused. Hirmust töölisklassi aktiivsuse ees loobus kodanlik kohus küllaltki kiiresti demokraatlike sugemete kaitsmisest, ning kohanes režiimiga, mille ta ise enda kaitseks loonud oli, asudes seaduslikkuse moonutamise ja rikkumise teele.

Ajutised lahkuminekid kohtuorganite ja politseiaparaadi vahel ei takistanud viimasel praktiliselt arendada igakülgset pealetungi revolutsioonilisele töölisajakirjandusele. Vajaduse korral ei hoidutud ka kehtiva seadusandluse jalge alla tallamisest. Ilmekaks näiteks oli tsensuuri rakendamine revolutsioonilise ajakirjanduse suhtes. Kui Venemaal 1905. a. eeltsensuur tühistati, siis asendati see nõudega, et iga ajalehe või ajakirja numbri tiraaži valmimisel tuli teatud arv eksemplare anda siseministeeriumile kontrollimiseks. Seejuures polnud vaja ära oodata ministeeriumi otsust, vaid võidi tiraaži kohe levitama hakata. Tsaari siseminister N. Maklakov protesteeris 1913. a. ägedalt sellise asjade korralduse vastu, tõendades, et politsei pole enam suuteline vajaliku kiirusega ära korjama ebasoovitavaid väljaandeid.³⁰ Samasuguste raskustega puutus kokku kodanliku Eesti politseiaparaat. Siin kehtestatud korra kohaselt pidi siseministeeriumile esitatama kontrolleksemplarid 24 tunni jooksul peale tiraaži valmimist.³¹ Siseministeeriumi 1926. a. 2. märtsi ringkirjas politseiprefektidele kurdeti, et mitmed trükised jõuavad selle 24 tunni jooksul ammu enne müügile kui politsei neid on jõudnud kontrollida.³² Avalikult ei juletud siiski kontrolleksemplaride esitamist enne tiraaži müügile laskmist nõuda, sest see oleks sisuliselt tähendanud eeltsensuuri. Revolutsioonilise ajakirjanduse suhtes teostas politsei eeltsensuuri omal algatusel, avalikkuse eest varjatult. Trükikotta, kus parajasti trükiti revolutsioonilisi väljaandeid, paigutati politseivalve, kes peatas trükkimise ning arestis ajalehe või ajakirja vastavalt äranägemise järgi, tavaliselt enne kui trükkimine lõpetati. Revolutsioonilistes töölisajalehtedes avaldatud materjalide põhjal on meil võimalik põhjalikumalt tutvuda ühe juhuga 1929. a. sügisest. 6. septembril valmistuti välja andma revolutsioonilise Eesti Tööliste Partei häälekandja «Meie Edasi» järjekordset, viiendat numbrit. Ajalehe number oli peaaegu tervikuna pühendatud 1919. a. kodanluse poolt Irboskas hukatud Eesti-maa ametiühingute I kongressi delegaatide mälestusele.³³ Politsei piiras trükikojas sisse juba sel ajal, kui polnud veel lõpetatud käsi-

²⁹ ENSV ORKA, f. 1357, nim. 3, sü. 326, l. 122.

³⁰ А. Ф. Бережной. Царская цензура и борьба большевиков за свободу печати (1895—1914), стр. 234.

³¹ ENSV ORKA, f. 27, nim. 3, sü. 2010, l. 41.

³² Sealsamas.

³³ «Meie Edasi», 1929, 7. september.

kiriade ladumine. Vaatamata ajalehe toimetaja, revolutsioonilise töölisliikumise aktivisti L. Kääri ja Eesti Tööliste Partei Keskkomitee esimehe V. Kaaveri (mõlemad olid ka IV Riigikogu liikmed) protestidele, ei seganud politsei peavalitsus ega ka siseminister politsei tegevusele vahele ning leht konfiskeeriti enne tiraaži trükkimise lõpetamist.³⁴ See oli ainult üks näide paljudest faktidest, kus politsei rakendas omavoliliselt eeltsensuuri, hoolimata põhiseaduses deklareeritud lubadustest.

Politseiavalve trükikodades, kus trükiti revolutsioonilist töölisajakirjandust, heidutas ettevõtjaid. Kartus kaotada alalist klientuuri ning sattuda politsei nimekirjadesse sundis trükikojaomanikke keelduma töölisajakirjanduse trükkimisest. Juhul kui äritegemise võimalused siiski meelitasid trükikodade omanikke lepinguid sõlmima, keelas politsei neil sageli otseselt revolutsioonilisi väljaandeid trükkida.³⁵

Revolutsioonilisele ajakirjandusele hoopide andmiseks põikles politsei, kasutades temale antud õigusi, tihti kõrvale ka teistest seaduse sätetest. 1923. a. trükiseadusega oli kehtestatud kord, mille alusel politsei pidi peale mõne väljaande arestimist andma asjale 24 tunni jooksul kohtuliku käigu. Kohus pidi omakorda 2 päeva jooksul otsustama, kas arest jääb kuni asja sisulise arutamiseni jõusse või tuleb see tühistada.³⁶ Kahe päeva jooksul pidi ka selguma, kas väljaande järgmiste numbrite ilmumine on lubatud või mitte. 1927. a. 3. sept. konfiskeeriti Tallinna-Harju prefekti otsuse kohaselt töölisajalehe «Tööliste Kiir» üheksas number.³⁷ Siseministri ega kohtuvõimude otsust lehe sulgemise kohta ei järgnenud, kusjuures toimetusele teatati järelepärimise peale ametlikult, et ajalehe edasiseks ilmumiseks takistusi ei ole. Toimetus andiski 9. sept. välja ajalehe 10. numbri, mis otsekohe konfiskeeriti. Nüüd teatati toimetusele, et siseminister oli otsustanud 9. numbri järel ajalehe siiski sulgeda, mistõttu 10. numbri tiraaž kuulus automaatselt konfiskeerimisele.³⁸ Selle seaduse rikkumisega saavutas politsei kaks olulist eesmärki: 1) garanteeriti pikem vaheaeg revolutsioonilise ajalehe ilmumises ja 2) halvendati tunduvalt töölislehe niigi raskest materiaalselt olukorda (2 numbri trükikulud). «Iga harilik surelik saab aru», märkis hiljem töölisajaleht «Tallinna Kiir» juhtunu kohta, «et sellega püütakse tööliste pennidega väljaantavat tööliste lehte majanduslikku kitsikusse viia.»³⁹

Politseiaparaadi tegevus ei katkenud ka nende väljaannete suh-

³⁴ «Töölised, Edasi!», 1929, 21. september.

³⁵ EKPA, f. 6495, nim. 1. sü. 205, l. 31.

³⁶ «Riigi Teataja», 1923, nr. 43, lk 318.

³⁷ ENSV ORKA, f. 1, nim. 7 sü. 1253, l. 10.

³⁸ «Tallinna Kiir», 1927 1. oktoober.

³⁹ Sealsamas.

tes, mis jõudsid õnnelikult läbi tsensuuri ja seaduse paragrahvide. Töölisorganisatsioonide liikmeid, kes müütasid tänavail järjekordest töölislehe numbrit, vahistati sageli, allutati politseijaoskondades alandavale läbiotsimisele ning mõjutati lehtede müügist loobuma.⁴⁰ Avalikkuse ette jõudnud revolutsiooniliste väljaannete suhtes valis politsei teistsuguse taktika. Püüti igati ignoreerida neis väljaannetes sisalduvat ühiskondliku korra kriitikat. Lausa vastu pidiselt suhtuti taolistes materjalidesse, kui need juhtusid ilmuma kodanlikus või väikekodanlikus ajakirjanduses. 1927. a. maikuus ilmus tööerakonna häälekandjas «Vaba Maa» artikkel «Pättide riik. Jooni linna oõmaja elust ja elanikkonnast,» milles üksikasjalikult kirjeldati nende elu, kellede jaoks ühiskonnal polnud anda tööd, leiba ega ulualust.⁴¹ Artikli ilmumise järel tegi Tallinna-Harju prefekt politseile viivitamatult korralduse asja uurida.⁴² Politseitoimikutest leiame niisuguseid korraldusi arvukalt. 1927. a. 29. jaanuarist kuni 22. detsembrini reageeris politsei 21 korral kodanlikes ja väikekodanlikes ajalehtedes esiletoodud kapitalistliku elulaadi varjukülgedele («Päevalehes» — 8 korral, «Vabas Maas» — 9, «Postimehes» — 2, «Maas» — 1, «Rahva Sõnas» — 1).⁴³ Kuigi töölisajakirjandus avaldas süstemaatiliselt kirjeldusi töötavate hulkade kõige raskematest elu- ja töötingimustest, ei astunud politsei kunagi samme asja uurimiseks.

Kodanliku Eesti politseiaparaat taotles eriti peale 1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusu hävitada trükivabadust tööliklassi jaoks isegi selles ulatuses, mis seadusega garanteeritud oli. Seadusandlust jalge alla tallates rakendati revolutsioonilise ajakirjanduse suhtes eeltsensuuri, rikuti asjaajamise eeskirju, avaldati survet ettevõtjatele, kelledest sõltus trükibaas. Terroriõhk-konna loomisega revolutsioonilise ajakirjanduse ümber püüdis politseiaparaat hirmutada töölisajakirjanduse aktiivi ja anda hoope majanduslikust küljest.

Valitseva klassina olid kodanluse kasutuses laiaulatuslikud ühiskondlikud surve- ja mõjutusvahendid, mida kasutati lisaks seadusandlusele ja politseiaparaadile. Revolutsioonilist trükisõna aitas juba oma olemasoluga lüüa lüüa hästi organiseeritud, töölisvälja-

⁴⁰ «Edasi», 1928, 15. september.

⁴¹ «Vaba Maa», 1927, 22. mai.

⁴² Politsei konstaabli kontrollkäik tõi esile masendavaid asjaolusid. Linna oõmajas oõbis pidevalt 90—100 meest, nendest suur osa 25—30 aastat vanad, kes «enamasti kõik praegusel ajal ilma kindla elukohata ja käivad linna ümbruskonnas heinamaadel heinaküünides magamas, kust vahetevahel oõsiti ja hommikul vara oõmajja tulevad, et soojendada, nagu pesta, süüa jne. Nimetatud isikud on kõik terved töövoimelised tugevad mehed.» Konstaabli ettepanekul nende inimeste elu parandamiseks seisnesid karistumäärade tugevdamises ja vangimajade olukorra karmistamises, sest senini on need kodutud «õnnelikud neid sinna (s. o. vangimajja — J. A.) paigutamise puhul.» ENSV ORKA, f. 27, nim. 3, sü. 78, l. 124—129.

⁴³ ENSV ORKA, f. 27, nim. 3, sü. 78, l. 124—435.

annetest sageli kuni 10 korda suuremates tiraažides ilmuv kodanlik ajakirjandus. Tema kasutada olid eeskujulikud trükiettevõtted ja palgaline levitamise võrk. Kodanliku ajakirjanduse levitamisel töötas tõrgeteta ka riiklik postiasutuste süsteem, kusjuures nende asutuste tegevuse teine külg seisnes revolutsioonilise trükisõna leviku takistamises. Töölisväljaannete toimetuste arhiivides kohatame sageli tööliste ja talupoegade kirju, milledes kurdetakse kohalike postiasutuste tegevuse üle, kes ei võta mitmesugustel ettekäändetel töölisajalehtedele tellimusi.⁴⁴ Kui toimetuse ja lugejate vastastikuse koostöö tulemusel suudeti siiski tellimised vormistada, ei põrganud kohalikud valitseva klassi esindajad ja nende sabassõrkijad tagasi revolutsioonilise ajakirjanduse otsesest hävitamisest. 1927. a. saabusid Põidest töölisajalehele «Kiir» teated, et tellijad ei saa ajalehte kätte. Asi selgus hiljem, kui Põide koguduse võõrmünder, kelle tallu tuli kogu kohalik post, joobnuna kiitles, et «olla neid «Kiiresid» küllalt ära põletanud, mõnikord 15 eks. korraga, aga ikkagi kuradid saadavad neid veel siia.»⁴⁵

Pärnu töölisühingus tegelesid 1928.—1929. a. revolutsiooniliste ajalehtede põletamisega parempoolsed sotsiaaldemokraadid.⁴⁶

Kui ajaleht või ajakiri oli lõpuks siiski jõudnud tööliste või sulase kätte, astusid jõusse peremehe ja tööliste klassivahekorrad. Tööline või sulane, kes luges revolutsioonilist ajakirjandust, muutus ettevõtja ja hallparuni silmis kommunistiks ehk lihtsalt «punaseks». Sellest piisas, et teda vallandada ja tõugata suurde töötute armeesse. 1929. a. ilmus ajalehes «Tööliste Elu» teade vanast Kõpu metskonna Pulgaaru vahtkonna metsatöölisest, kes oli oma kohal töötanud 20 aastat. Töölisajalehe «Meie Edasi» tellimise pärast sai temast ettevõtja silmis «üle öö suurem kommunist ilmas,» millele järgnes vallandamine.⁴⁷ Toodud näide muudab arusaadavaks Vana-Kariste põllutöölise, kelle vend oli kodanliku vabariigi poliitvang ja kes oma perekonna kõrval pidas ülal ka venna peret, seletuse, et ta ei julge töölisajalehte tellida, kuna peremehed ei anna siis enam tööd.⁴⁸

Ülalpool nägime, et võimud jäid kurdiks revolutsioonilises ajakirjanduses paljastatud klassiühiskonna varjukülgede suhtes. Seda ei saa sugugi öelda ettevõtjate ja hallparunite kohta, kellede toorus, ahnus või mõned muud ekspluataatori iseloomulikud omadused leidsid avaliku hukkamõistu töölisajakirjanduses avaldatud korrespondentsis. On näiteks teada juhtum, kus samas Vana-Karistes peremees ähvardas relvaga oletatavat töölisajalehe kirja saatjat.⁴⁹ Tööstusettevõtetes (Kiltsi saeveski, Türi paberivabrik

⁴⁴ ENSV ORKA, f. 3617, nim. 1, sü. 1, l. 13—14; sü. 2, l. 43; sü. 3, l. 7.

⁴⁵ «Töörahva Kiir», 1928, 11. veebruar.

⁴⁶ «Uus Edasi», 1929, 23. veebruar.

⁴⁷ «Tööliste Elu», 1929, 7. detsember.

⁴⁸ «Kiir», 1927, 30 aprill.

⁴⁹ «Meie Kiir», 1927, 11. juuni.

jm.) kasutati meelitusi ja ähvardusi, et välja selgitada tööliskirjasaatjaid.⁵⁰ Juhul kui isiklik arveteõendus ei annud tulemusi, kaevati töölisajaleht kohtusse, kus esitati süüdistusi laimamise pärast. 20. aastate teisel poolel toimus mittetäielikel andmeil vähemalt 10 kohtuprotsessi, mis lõppesid enamikul juhtudel rahatrahvi määramisega toimetusele. Ettevõtjad ja talumehed suutsid kvalifitseeritud advokaatide abil kohtus tavaliselt ikka oma ekspluataatori palge pöörata suureks «ligimese armastuseks» ja tõestada, et neid on «alatult laimatud».⁵¹

Kasutades oma valitsevat positsiooni ühiskonnas, samuti tööliste otsest sõltuvust peremehest-ettevõtjast, püüdis kodanlus hirmutada väheteadlikke proletaarseid ja poolproletaarseid elemente eemale töölisklassi võitlusorganisatsioonidest, eeskätt aga revolutsioonilisest töölisajakirjandusest kui kollektiivsest propagandist, agitaatorist ja organisatorist.

X

Kodanlik vabariik, kuulutades oma põhiseadusega välja trüki- vabaduse, ei mõelnudki seda vabadust sisulisest teoks teha ekspluateeritavate klasside jaoks. Põhiseadusega garanteeritud vabadust asuti piirama ajaloo kolikambris heidetud monarhistliku tsaari-Venemaa seadusandlusega, samuti uute seadustega, mis olid välja töötatud konkreetsest olukorrast lähtudes ja teenisid ainult kodanluse võimu säilitamise huve. Töölisklassi klassivõitluse areng, tema väljaastumise katsed kodanluse kukutamiseks sundisid viimast üha rohkem taganema kodanliku demokraatia jäänustest, ning teed andma politseirežiimile. Politseiaparaat, mööda minnes kehtivast seadusandlusest, rakendas omapoolset terrorit ja provokatsioone töölisajakirjanduse lämmatamiseks. Seadusandlus ja politsei koos kodanliku propagandaaparaadiga kujundasid valitseva klassi eitavat ühiskondlikku suhtumist revolutsioonilisse trüki-sõnasse. Kodanlus, kasutades oma valitsevat positsiooni kogu ühiskondlikus elus, tegi kõik selleks, et demokraatlike vabaduste vägistamisega takistada töölisklassil organiseeruda võitluseks töörahva riigi eest.

⁵⁰ «Kiir», 1927, 5. märts; 1927, 26. märts.

⁵¹ ENSV ORKA, f. 70, nim. 6, sü. 266, l. 4; sü. 294, l. 6—7; 10, sü. 316, l. 6—19, sü. 353, l. 3, 6; f. 1357, nim. 3, sü. 506, l. 20, 38; sü. 512, l. 20, 22, sü. 516, l. 8, 33; sü. 528, l. 21, 27—28.

БУРЖУАЗНАЯ СВОБОДА ПЕЧАТИ В ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

(На основе материалов эстонской революционной рабочей печати второй половины 20-х годов)

Ю. Ант

Резюме

Буржуазная республика объявила в своей конституции свободу печати для всех граждан. Однако буржуазия старалась сделать все для того, чтобы объявленная свобода печати была свободой правящего класса. Материалы второй половины 20-х годов, сохранившиеся в полицейских и судебных архивах, показывают, как под занавесом формальной свободы печати старались задушить революционную печать. Для этого, кроме обширного буржуазного законодательства использовался и криминальный кодекс царской России. За исполнением всего этого сложного законодательства следил обширный полицейский аппарат, который часто, обходя существующие нормы законодательства, прибегал к самовольным репрессиям. Кроме законодательства и полиции, буржуазия использовала свой аппарат пропаганды для формирования отрицательного общественного мнения по отношению к революционной печати. Всеми этими средствами буржуазия надеялась предотвратить процесс организации рабочего класса для борьбы за власть трудового народа.

THE BOURGEOIS FREEDOM OF THE PRESS IN REALITY

(Based on the materials of the Estonian revolutionary working-class press during the second half of the 1920s.)

J. Ant

Summary

The bourgeois republic declared in its constitution that liberty of the press extended to all the citizens. In accordance with the class nature of capitalist society, however, the bourgeoisie did everything it could in order that the declared freedom of the press would remain freedom only for the ruling class. The materials preserved in the records of the police and the courts of the 1920s show how under the smoke-screen of formal freedom of the press attempts were made to smother the revolutionary working-class press. For this purpose, in addition to the extensive legislation of

the bourgeois state, the criminal code of tsarist Russia was used. For the observance of the intricate legislation there was a well-organized police machinery, which often ignored the existing code of laws and used openly its own means of repression. Apart from the legislation and the police, the bourgeoisie as the ruling class used its own propaganda apparatus to create a negative public opinion against the revolutionary press. By all the above-mentioned means the bourgeoisie tried to prevent the working-class from organizing the struggle for its own workers' state.

EKP TEGEVUS PARTEIHARIDUSTÖÖ ORGANISEERIMISEL 1944.—1948. a.

F. Kinkar

Sõjajärgsed aastad tõid kaasa uusi, suuremaid nõudmisi ideoloogilise töö suhtes. Konkreetsed ülesanded olid kavandatud juba ÜK(b))P Keskkomitee otsuses «Massilise poliitilise ja ideoloogilise töö olukorrast ning parandamise abinõudest Tatari parteiorganisatsioonis» (1944. a. augustis), samuti otsuses Valgevenemaa K(b)P lähematest ülesannetest sel alal (1944. a. septembris) jt.

ÜK(b)P Keskkomitee nõudis ideoloogilise töö maksimaalset kaasabi rahvamajanduse taastamiseks ja arendamiseks. Ideoloogilise töö vajalikkus tulenes ka asjaolust, et paljud nõukogude inimesed olid sõja ajal olnud fašistliku propaganda objektiks ja kodanliku ideoloogia pealetungi kasvust sõjajärgsetel aastatel.

Partei ideoloogilises tegevuses asus tähtsal kohal parteiharidustöö. See tulenes ideoloogilise võitluse üldistest ülesannetest, mille edukas lahendamine eeldas kõigepealt kommunistide ja parteitu aktiivi vajalikku ettevalmistust.

Eestimaa Kommunistliku Partei sõjajärgses tegevuses pöörati suurt tähelepanu parteilise hariduse organiseerimisele. Lühikese ajaga loodi vabariigis taas laialdane parteiharidusvõrk, saavutati ka parteiharidustöö sisuline paranemine.

Vabariigi ajaloolastest on parteiharidustöö probleeme EKP tegevuses käsitlenud ajaloodoktor A. Panksejev¹ ajalookandidaat J. Jakobson jt. Üldiselt on aga seni enam tähelepanu pööratud 50.—60.-ndate aastate parteiharidustöö kogemuste teaduslikule üldistamisele.

Käesolevas kirjutises on autor püüdnud anda ülevaate parteilise hariduse organiseerimisest, ulatusest ja vormidest vabariigis sõjajärgsetel aastatel. Eriti on püütud näidata parteiharidustööd maal,

¹ А. Панкseev. В переломное время. Таллин, 1966; А. Панксеjev. ЕКР tegevusest poliitharidusvõrgu töö juhtimisel (aastad 1956—1962). — Tõid ЕКР ajaloo alalt. I. Tallinn, 1965.

seostada seda külas toimunud põhjaliku sotsiaalse murrangu — kollektiviseerimise — ettevalmistamisega.

Töö on kirjutatud peamiselt EKP Arhiivi materjalide alusel.

*
*
*

Vabariigi parteiorganisatsiooni koosseisu aastail 1944—1943 iseloomustavad järgmised arvud:

Tabel 1²

Aeg	EK(b)P arvuline koosseis	Neist maal
1. I 1945	2 409	47
1. I 1946	7 139	756
1. I 1947	12 965	2 079
1. I 1948	16 390	2 955
1. I 1949	16 924	2 875

Olukord, kus parteilisi jõude oli vabariigis (eriti maal) esialgu vähe, seadis iga kommunisti ja parteiorganisatsiooni ette erilise nõudmise otsustavalt tõsta oma ideelis-teoreetilise ettevalmistuse taset. Pakiline vajadus parteilise hariduse arendamise järele ei lakanud ka järgnenud aastail, mil vabariigi partei-algorganisatsiooni read märgatavalt kasvasid, ulatudes käsitletava perioodi lõpuks peaaegu 17 tuhande kommunistini. Tegemist oli ju valdav enamuses sõjajärgseil aastail parteisse astunud noorte kommunistidega, kellel puudusid vajalikud teadmised marksistlik-leninlikust teooriast ja partei ajaloolistest kogemustest. 1948. a. moodustasid 70 protsenti EK(b)P koosseisust kommunistid, kes olid parteisse astunud pärast 1941. aastat.³

EK(b)P Keskkomitee III pleenumil (1944. a. septembris) rõhutati kaadri marksistlik-leninliku ettevalmistuse tähtsust, vajadust seda tööd teha, vaatamata raskustele.⁴ Erilist tähelepanu pöörati vabariigi parteiorganisatsiooni ideoloogilisele tegevusele, sealhulgas ka parteiharidustööle, ÜK(b)P Keskkomitee 30. oktoobri 1944. aasta otsuses «Puudustest Eesti NSV parteiorganisatsiooni poliitilises töös ja ülesannetest sel alal». ÜK(b)P Keskkomitee

² A. Panksejev. EKP tegevusest partei ridade kasvu reguleerimisel aastad 1944—1965). — Tõid EKP ajaloo alalt. II. Tallinn, 1966, lk. 203;

A. Рухман. Восстановление и коллективизация сельского хозяйства в Эстонской ССР в 1944—1950 гг. Автореф. дисс. канд. исторических наук. Таллин, 1968, lk. 55.

³ «Eesti Bolševik», 1948, nr. 16, lk. 13.

⁴ Vt. N. Karotamm. EK(b)P organisatsioonide järjekordsetest ülesannetest seoses ENSV territooriumi vabastamisega saksa okupantidest. Võru, RK «Poliitiline Kirjandus», 1944. lk. 55.

otsuses juhiti vabariigi parteiorganisatsiooni tähelepanu vajadusele teha lõpp ideoloogilise töö alahindamisele, pidada printsiipialset võitlust kodanliku natsionalismi vastu. Otsus arutati läbi EK(b)P Keskkomitee V pleenumil (1944. a. detsembris) ja partei maakonna- ning linnaaktiivi nõupidamistel.

EK(b)P Keskkomitee V pleenumi otsuses märgiti: «Lugeda EK(b)P Keskkomitee büroo, maakonnakomiteede, linnakomiteede ja parteiorganisatsioonide tähtsamaks ülesandeks kaadri marksistlik-leninlik karastamine.»⁵ Pleenumi otsuses nõuti ka seminaride korraldamist valla partorgidele.⁶

1944. a. lõpul ja 1945. aasta algul kujundati Eesti NSV-s välja esialgne poliithariduse võrk. 1944. a. detsembris alustas tööd parteikool EK(b)P Tallinna Linnakomitee juures, kus õppis sada inimest — partei-, nõukogude ja komsomolitöötajaid ning pealinna haritlaskonna esindajaid.⁷ 1945. a. jaanuariks loodi parteikoolid ka EK(b)P Viljandimaa ja Järvamaa komiteede juurde.⁸ Parteikooli loomist Harjumaal arutas partei maakonnakomitee büroo juba 1944. a. detsembri lõpul. Kuulajate arvuks kinnitati 35 inimest.⁹ Kool alustas tegevust 1945. a. algul. Parteikoolides õppis põhiliselt partei, nõukogude ja komsomoli kaader ja ka parteituid aktiviste. Ülejäänud aktiivi õppetöö vormiks maakondades ja linnades kujunesid seminarid.

Maakondade, linnade ja vabariigi juhtiva kaadri õppused toimusid EK(b)P Keskkomitee juures korraldatud seminari vormis. 1945. a. algul võttis selle tööst osa 105 inimest.¹⁰ Õppetööd seminaris juhtisid EK(b)P Keskkomitee sekretärid. 1945. a. algul loodi partei Tallinna linnakomitee juures ka marksismi-leninismi õhtuülikool.¹¹ Osa aktiivist omandas poliitilisi teadmisi iseseisvalt.

Kõige massilisemaks parteilise hariduse vormiks kujunesid poliitiringid.

EK(b)P Keskkomitee suhtus suure tähelepanuga parteiharidustöö organiseerimisse maakondades, juhtis ja abistas partei maakonnakomiteesid selles töös. Peale jooksva instruktööri, informatsiooni kogumise ning üldistamise jms. väljendus niisugune abi ja juhtimine ka küsimuse arutamises EK(b)P Keskkomitee büroo poolt. 1945. a. veebruaris arutati EK(b)P Keskkomitee büroo partei-, komsomoli-, nõukogude ja majandusaktiivi ning intelligentsi marksistlik-leninliku õppuse olukorda Läänemaal. Maakonnas oli lühikese ajaga loodud üsna ulatuslik parteiharidusvõrk.

⁵ EKPA, i. 1, nim. 1—3, sü. 370, l. 170.

⁶ Sealsamas, l. 174.

⁷ А. Панкseev. В переломное время, стр. 72.

⁸ EKPA, f. 1, nim. 79, sü. 5, l. 1.

⁹ EKPA, f. 11, nim. 11—3, sü. 1, l. 36.

¹⁰ EKPA, f. 1, nim. 79, sü. 5, l. 1.

¹¹ А. Панкseev. В переломное время, стр. 72.

Siia kuulus maakonna parteikool (50 inimest), maakonnaaktiivi seminar (20 inimest) ja 6 poliitringi. Poliitringide kuulajate hulgas (kokku 170 inimest) oli 50 teenistajat, 40 õpetajat, 15 arsti, 9 agronoomi jt.¹²

EK(b)P Keskkomitee büroo otsuses juhiti tähelepanu sellele, et kõigist õppetöövormidest tuleb tagada 100-protsendiline osavõtt. Samuti rõhutati vajadust kasutada enam materjale vabariigi elust, sealhulgas fakte fašistide ja nende käsilaste kuritöödest Eestis.

Selleks, et parandada kontrolli kommunistide poliitiliste teadmiste taseme ja arengu üle, soovitas EK(b)P Keskkomitee büroo kõigile partei maakonnakomitee sekretäridele vestelda individuaalselt iga parteiliikme ja liikmekandidaadiga.¹³ Arvesse võttes kommunistide vähest arvu maal oli see küll praktiliselt teostatav, kuid seda vormi rakendati suhteliselt vähe.

Partei maakonnakomiteed arutasid 1945. a. jooksul vähe küsimusi, mis olid seotud parteilise hariduse korraldamisega.

Esimesi kokkuvõtteid parteiharidusvõrgu organiseerimisest vabariigis tehti EK(b)P Keskkomitee VI pleenumil 1945. a. märtsis. Ettekandes pleenumile märgiti, et parteikoole tegutses parteikomiteede juures juba 12, neis õppis 674 inimest. Seminarides täiendas oma teadmisi 120 inimest. Poliitringe oli selleks ajaks loodud 108 (neist 50 Tallinnas) ja neis õppis üle 2 700 inimese.¹⁴

Samal pleenumil märgiti aga ka olulisi puudusi parteihariduse korraldamisel vabariigis, kohatist distsipliini nõrkust kuulajate hulgas, suuri puudusi õppetöö metoodikas jne. Poliitringides kujunes olukord, et nende tööst võtsid osa peaaesjalikult õpetajad. Kommuniste ja kommunistlikke noori õppis poliitringides vähe. Oli vaja suurendada just alamastme õppevormi — poliitringide — tegevust ja haarata sellesse kaasa kommuniste, kommunistlikke noori ja parteituid aktiviste.

EK(b)P Keskkomitee eestvõttel suureneski pleenumile järgnenud kuude jooksul poliitringide ja neis õppijate arv (tabel 2)

Niisiis oli 1944/45. õppeaasta jooksul kasvanud eriti poliitringide arv. 1945. a. sügiseks jäi poliitringide ja nendes õppijate arv samale tasemele.¹⁵ Maakondades tegutses neid 236, kuhu kuulus 3 789 osavõtjat. Õpitava temaatika poolest jagunesid poliitringid järgmiselt: kõige enam (143) oli neid loodud J. V. Stalini teose «Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast» tundmaõppimiseks, neist maakondades 113. NSVL Konstitutsiooni õpperinge oli 88 (maakondades 49), ÜK(b)P ajalugu õpiti 56 (maakondades 24)

¹² EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 187, l. 103, 104.

¹³ Sealsamas, l. 105.

¹⁴ «Eesti Bolševik», 1945, nr. 5/6, lk. 272—273.

¹⁵ EKPA, f. 1, nim. 80, sü. 81, l. 2.

Tabel 2

Andmed poliitringide kohta (1945. a. juunis).¹⁶

EK(b)P linna- või maakonnakomitee	Poliitringide	
	arv	kuulajad
1. Tallinna	90	1500
2. Narva	21	293
3. Tartu	22	412
4. Harju	58	950
5. Viljandi	36	420
6. Pärnu	27	324
7. Saare	6	130
8. Viru	25	520
9. Võru	25	320
10. Lääne	11	233
11. Valga	19	339
12. Järva	7	128
Kokku:	347	5579

ringis jne. Tegutsesid ka ringid, kus õpiti ÜK(b)P põhikirja, rahvusvahelist olukorda, komsomolitöö küsimusi jne.¹⁷

Juba esimesel sõjajärgsel õppeaastal töötas vabariigis edukalt üsna mitmeid poliitringe. Niisuguste hulka kuulusid Valgamaal Kuigatsi valla Puka rahvamaja juures tegutsev poliitring, mida juhatas kohalik kooliõpetaja Sumberg. Ringi tööst võttis osa 22 aktivisti. Õpiti J. V. Stalini teost «Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast», kusjuures õppused toimusid regulaarselt ja aktiivselt. Paremate hulka vabariigis kuulusid sel ajal ka Helme ja Põlva valla poliitringid, kus propagandistidena töötasid valla partorgid Jerjomenko ja Ilves.¹⁸

Poliitringide vormis sai EK(b)P võimaluse suunata maa kaadri ja aktiivi ideelis-poliitilist arengut, anda sellele organiseeritud ja plaanipärane iseloom. Sellisena ei saa kahtluse alla panna tehtu väärtust ja vajalikkust.

Ei saa aga mööda minna sellest, et poliitringides õpitav probleemidering kannatas ühekülgsuse all. Domineeris J. V. Stalini teose, partei ajaloo (sageli revolutsioonielse perioodi) tundmaõppimine. Isikukultusest tingituna asus tähtsal kohal J. V. Stalini eluloo õppimine. Puudus aga samas majanduse, sealhulgas põllumajanduse arengut käsitlev aktuaalne temaatika, vähe tegeldi marksistliku filosoofia küsimustega jne.

Samasugune olukord valitses ka poliithariduse kõrgemates vormides. Nii oli maakonna parteikooli õppeplaanides ette nähtud 70

¹⁶ EKPA, f. 1, nim. 80, sü. 1, l. 87.

¹⁷ Sealsamas, l. 37.

¹⁸ Sealsamas, l. 17.

tundi õppusi ÜK(b)P ajaloost (sellest 34 tundi loenguid ja 36 tundi seminare), 36 tundi J. V. Stalini raamatu «Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast» käsitlemiseks. 44 tundi teemal «Maailma poliitiline kaart», 34 tundi vestlusi partei ja nõukogude ehitusest.¹⁹ Õppetöö sellise plaani alusel andis aktiivile vajalikke teadmisi partei ajaloolistest kogemustest, kaasaegsest rahvusvahelisest olukorrast jms., kuid ka siin esines märgitud ühekülgus. Seda laadi puudused iseloomustasid partei tolleaegset ideoloogilist tööd üldse, neid ei saanud vältida ka vabariigi parteiorganisatsioon.

1945. a. suvel jätkus parteiharidusvõrgu organisatsiooniline täiustamine vabariigis, muudeti plaanipärasemaks juhtiva kaadri poliitilised õppused. EK(b)P Keskkomitee büroo otsusega (1945. a. juunis)²⁰ loodi 3 EK(b)P Keskkomitee juures tegutsevat õppegruppi (I grupp — partei maakonna-, linna- ja rajoonikomiteede esimesed sekretärid ja vastavate täitevkomiteede esimehed, II grupp — samade komiteede teised sekretärid, III — samade parteikomiteede kolmandad sekretärid ja propaganda-agitatsiooniosakonna juhatajad ning komsomoli maakonna-, linna- ja rajoonikomitee esimesed sekretärid). Nendes gruppides nähti ette partei ajaloo õppimist koos marksismi-leninismi klassikute teoste omandamisega.

Partei maakonna- ja linnakomiteede juures õppisid nende komiteede osakonnajuhatajad ja instruktorid, komosomlikomiteede teised sekretärid. Omaette grupi moodustasid valdade partorgid ja komsorgid, täitevkomiteede esimehed ja nende asetäitjad. Siin õpiti tundma ÜK(b)P ajalugu.

Valdades oli ette nähtud õppuste organiseerimine külanõukogude töötajatele, täitevkomiteede sekretärile, külavolinikele ja rahvamajade juhatajatele. Ette oli nähtud ÜK(b)P ajaloo põhiprobleemidega tutvumine.

Väga oluliseks sammuks parteiharidussüsteemi väljakujundamisel oli vabariikliku parteikooli loomine EK(b)P Keskkomitee juures. Vastava otsuse langetas ÜK(b)P Keskkomitee 1945. a. mais ja EK(b)P Keskkomitee sama aasta augustis.²¹ Aastase õppeajaga parteikooli kolmes osakonnas (partei-, propaganda- ja komsomoliosakond) alustas 1945. a. oktoobris õppimist 201 kuulajat (1946. a. veebruaris lisandus ka neljas — nõukogude osakond 200 kuulajaga).²²

Vabariiklikku parteikooli võeti vastu 18—40 aastasi inimesi praktiliselt partei-, nõukogude- või komsomolitöölt, kellel oli vähemalt 6-klassiline haridus.²³ 1945. aastal vastuvõetutest olid enam kui pooled (56%) kommunistid ja 38% — kommunistlikud noo-

¹⁹ «Eesti Bolševik», 1945, nr. 4, lk. 210—212.

²⁰ EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 192, l. 43—44.

²¹ А. Панкseev. В переломное время, стр. 73.

²² «Eesti Bolševik», 1946, nr. 11, lk. 810.

²³ Sealsamas.

red.²⁴ Õppeainetest oli siingi esikohal ÜK(b)P ajalugu (400 tundi), kuid selle kõrval õpetati ka poliitilist ökonoomiat (200 tundi), kirjandust, maateadust jms.²⁵ Aastane vabariiklik parteikool andis esimese lennu lõpetajaid 1946. aastal. See aitas mõnevõrra parandada ka olukorda propagandistide kaadri osas.²⁶

Alates 1946. a. novembrist viidi EK(b)P Keskkomitee Vabariiklik Parteikool üle kaheaastasele õppeajale. Koolis tegutsesid parteitöö ja nõukogude osakonnad.

Vaatamata edusammudele parteihariduse organiseerimisel andis vabariigi parteiorganisatsioon endale aru olulistest puudustest sel alal.

Ei saanud mingil juhul piisavaks lugeda poliitringide arvu. Väga halvasti oli korraldatud ringiõppuste läbiviimine, ettenähtud arvu õppusi ei toimunud. Nii oli see eriti suvekuudel (1945. aastal töötasid poliitringid ka suvel). Näiteks 1945. a. juulis enam kui pooltes poliitringides õppusi üldse ei korraldatud, ülejäänutes toimus kuu aja jooksul 1—2 õppust.²⁷ Kuigi poliitringe juhtima suunati õpetajaid, partorga ja teisi selleks sobivaid inimesi, oli nendegi ettevalmistus propagandistitööks sageli nõrk, puudusid kogemused jne. Kriitikat väärivad ka partei maakonnakomiteed, kes vähe abistasid maapropagandiste nende töös. Enam kui pooled poliitringide juhid vabariigis 1945. a. suvel ei olnud partei maakonna- või linnakomitee büroo poolt kinnitatud.²⁸

Abi propagandistide kaadri ettevalmistamisel andis EK(b)P Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakond, kelle eestvõttel korraldati 1945. a. sügisel 2-kuulised kursused.²⁹

Tuleb samuti märkida, et omapoolset abi parteiaktiivi õppuste korraldamisel 1945. aastal osutasid sõjaväe poliitorganid. Nad korraldasid kohalikule aktiivile loenguid.³⁰

Pidurdavalt mõjus poliitharidustööle, eriti maal, kus propagandistide kaader ülesannetele veel ei vastanud, ka see, et õppetööks vajalikku kirjandust oli esialgu väga napilt. Puudust tunti 1945. a. kevadel isegi teosest «ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus», mille esmane tiraaž (25 000 eks.) oli läbi müüdud.³¹

Suureks puuduseks oli ka see, et arvestus ja kontroll marksismileninismi iseseisvalt õppivate kommunistide töö üle oli esialgu nõrk, kohati puudus aga sootuks.

²⁴ EKPA, f. 1, nim. 104, sü. 2, l. 20.

²⁵ «Eesti Bolševik», 1946, nr. 11, lk. 810.

²⁶ Maale suunati parteikooli lõpetajaid neil aastail väga vähe. Esimeseks ülesandeks oli parteiaparaadi komplekteerimine. Seepärast isegi 1948. a. lennust suunati otse maale (partei vallakomitee sekretäri töökohale) vaid 4 lõpetanut (EKPA, f. 1, nim. 60, sü. 4, l. 98—110).

²⁷ EKPA, f. 1, nim. 80, sü. 1, l. 33.

²⁸ Sealsamas, l. 17.

²⁹ EKPA, f. 1, nim. 80, sü. 31, l. 79.

³⁰ EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 372, l. 27.

³¹ EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 187, l. 49, 50.

Märgitud puudused alandasid kahjuks oluliselt kaadri ja aktiivi ideoloogilis-poliitilise ettevalmistuse taset, vähendasid paratamatult selle kasutegurit ja seda tingimustes, kus vajadus kõrgetasemelise selgitustöö järele maal, arvesse võttes pingelist klassivõitlust vabariigis, rahvusvahelist olukorda ja muud, oli eriti suur.

1946. aasta tõi kaasa olulisi muudatusi parteiharidusvõrgu töös. Silmatorkavalt kasvas õppijate arv. 1946. aasta sügiseks ulatus see ca 17 tuhandeni.³² Parteiharidussüsteemis õpiti tundma IV viis-aastaku ülesandeid. Soodsalt mõjutasid parteiharidustööd ÜK(b)P Keskkomitee otsused ideoloogilistes küsimustes, milles rõhutati kasvatustöö aktuaalseid ülesandeid: võitluse vajadust kodanliku ideoloogia ja selle kandjate vastu, sotsialistliku internationalismi ja nõukogude patriotsismi süvendamise eest nõukogude inimeste teadvuses, kasvatustöö tähtsust noorte hulgas. ÜK(b)P Keskkomitee otsused kujunesid ka EK(b)P ideoloogilises tegevuses uute suundade ja ülesannete kavandamise aluseks.

1946. aastal kindlustus parteiharidustöö ka organisatsiooniliselt. Loodi 14 parteikooli maakondades ja linnades³³ (591 inimest)³⁴ EK(b)P Keskkomitee X pleenumi ja EK(b)P Keskkomitee büroo otsusega (apr. 1946) loodi 1946. aasta kevadel arvukalt poliithariduse senisest kõrgema astme vorme — valla poliitkoole. Valla poliitkoolide juhatajateks suunati partei maakonnakomiteede propagandistid (1 propagandist 2 ja enama kooli kohta)³⁵ Selline samm kõneleb kasvanud tähelepanust ideoloogilise töö suhtes maakadri hulgas.

Poliitkoolide arvust ning neis õppijatest annab ülevaate järgnev tabel (andmed on esitatud 1. aug. 1946. a. seisuga)³⁶

Tabel 3

Poliitkoolide arv		Kuulajaid			
		Üldarv	Neist		
			kommuniste	kommunistlikke noori	parteituid
Maakondades	64	1569	262	199	1108
Linnades	22	539	172	38	329
Kokku	86	2108	434	237	1437
%		100	17,0	9,3	73,7

Toodud andmetest nähtub, et valdade poliitkoolides õppis enamasti parteitud aktivistid. Nende hulgas oli palju õpetajaid.

³² EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 379, l. 98.

³³ Sealsamas, l. 98.

³⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 380, l. 42.

³⁵ EKPA, f. 1, nim. 81, sü. 19, l. 33.

³⁶ EKPA, f. 1, nim. 81, sü. 5, l. 73.

Kommunistide osa seevastu oli üsna tagasihoidlik, moodustades vaid ca 16%. Võrdluseks olgu öeldud, et samal ajal oli maal juba enam kui 1500 kommunisti. Üksikasjalikuma pildi poliitkoolidest valdades (samal ajal) saame järgmistest andmetest:³⁷

Tabel 4.

Maakond	Poliit- koo- lide arv	Kuulajaid			
		Kokku	Neist		
			kommuniste	kommunist- likke noori	parteituid
Viljandimaa	4	118	11	14	93
Võrumaa	5	143	15	8	125
Järvamaa	4	80	10	3	67
Harjumaa	8	212	36	19	157
Valgamaa	4	125	19	44	62
Virumaa	5	135	42	20	73
Tartumaa	9	190	64	19	107
Pärnumaa	8	159	24	21	114
Saaremaa	8	137	13	14	110
Läänemaa	9	265	28	37	200
Kokku	64	1569	262	199	1108

Niisiis, kui Tartumaal moodustasid kommunistid ca $\frac{1}{3}$ poliitkoolide kuulajatest maal, siis Võru-, Viljandi- ja Saaremaal ulatus see vaid ca 10 protsendini. Suhteliselt vähene kommunistide osavõtt poliitkoolide tööst on mõnevõrra seletatav paljude mitteküllaldase üldharidusliku ja poliitilise ettevalmistusega, mis muutis otstarbekamaks õppimise poliitringis. Teiselt poolt oli aga tegemist ka parteiorganisatsioonide ja kõrgemalseisvate parteiorganite vähese nõudlikkuse ja kontrolliga.

Poliitkoolide programm nägi ette 60 tunni ulatuses õppusi, neist 12 tundi sotsialistliku revolutsiooni ja sotsialismi ülesehitamise ajaloolistest kogemustest, 14 tundi NSV Liidu Konstitutsioonist, 6 tundi Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, 12 tundi uuest viie aasta plaanist ja 16 tundi Kommunistliku Partei organisatsioonilistest alustest ning juhtivast osast ühiskonnas.³⁸

Valdade poliitkoole juhtisid 1946/47 õ.-a. maakonnakomiteede propagandistid Kukk, Tiba, Saava, Piirsalu, Kaljuvee, Kesa, Miller, Orasmäe, Eelrand, Veltmander, Lausma, Peets jt.³⁹ Küllalt kvalifitseeritud propagandistide juhtimisel saavutasid poliitkoolid valdades häid tagajärgi. Õppetöö tase, samuti õppustest osavõtt oli üldiselt hea.

³⁷ EKPA, f. 1, nim. 81, sü. 5, l. 71, 72.

³⁸ «Eesti Bolševik», 1946, nr. 21, lk. 1594.

³⁹ EKPA, f. 1, nim. 81, sü. 5, l. 71, 72.

Valla poliitkoolide töös esines ka puudusi ja raskusi. Sageli ei arvestatud küllaldaselt õppijate hariduslikku taset, vähe oli neilgi suhteliselt parematel propagandistidel metoodilisi kogemusi, raske oli propagandistidel juhtida 2—3 poliitkooli erinevates valdades (arvesse võttes tolleaegseid transporditingimusi) jne.

Arvukaks kujunes 1946/47 õ.-a. osavõtt poliitringidest. Neid oli loodud 917⁴⁰ (1945. a. — 347) Poliitringides õppis peaaegu 10 tuhat inimest, neist 2907 kommunisti.⁴¹ Propagandistide kaader ja seetõttu õppetöö poliitringides olid aga ikka veel suhteliselt madal tasemel.

1946. aastal kasvas EK(b)P Keskkomitee ja vabariigi parteiorganisatsioonide tähelepanu ka iseseisvalt õppivate kommunistide suhtes. Nende jaoks korraldati enam konsultatsioone, loenguid, paranes ka nende teadmiste kontroll. Ajakirjanduses hakati EK(b)P Keskkomitee juhtnööride kohaselt avaldama konsultatsioone iseseisvalt õppijate jaoks. Ühteagu olid need mõeldud ka abiks poliitkoolide ja -ringide juhatajatele. Kõige edukamalt tegi seda ajakiri «Eesti Bolševik», kus alates 1946. aasta 6. numbrist ilmus järjekindlalt selliseid materjale. Konsultatsiooni andsid ajakirja kaudu J. Käbin, L. Lentsmann, N. Buzulukov, O. Stein, G. Naan jt. vabariigi juhtivad parteilõõtajad ja teadlased.

Samal ajal paranes ajakirjanduse abi parteiharidustööle ka muudes vormides. Nii avaldas ajakiri «Eesti Bolševik» sel ajal regulaarselt ka bibliograafia ülevaateid propagandistidele «Tähtsamaid dokumente ja ajakirjade ning ajalehtede artikleid» jms. Tagasihoidlikum oli küll ajalehtede, eriti maakonnalehtede panus.

EK(b)P Keskkomitee XIII pleenum (1946. a. oktoobris) tegi väga olulisi kokkuvõtteid sellest, kuidas areneb vabariigis kommunistide poliitiline enesetäiendamine. Pilt oli järgmine:⁴²

Tabel 5

Õppetöö vorm								
	Iseseisev	Parteikool	Poliitkool	Poliitring	Marxismi-leninismi õhtuülikool	Vabar. parteikool	Kõrgem parteikool	Kokku
Kommunistide arv	3649	591	571	2907	637	182	76	8613

Võrdluseks märgime, et EK(b)P ridades oli 1. okt. 1946. a. 8799 partei liiget ja 3248 kandidaati, kokku 12 047 kommunisti.⁴³

⁴⁰ EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 379, l. 98.

⁴¹ Sealsamas, l. 42.

⁴² Sealsamas.

⁴³ Sealsamas, l. 5.

Seega ei täiendanud end poliitiliselt mingisuguses organiseeritud vormis 3434 kommunisti. Pleenumil märgiti, et see arv oli tegelikult veelgi suurem ja ulatus tõenäoliselt 40—50 protsendini kommunistide üldarvust.⁴⁴

Ülaltoodud andmeis ei ole välja toodud olukorda maa parteiorganisatsioonides, kuid teatud pildi sellest võimaldavad need siiski. Arvestse tuleb võtta seda, et üldiselt oli olukord kommunistide poliitõppuste osas maal halvem kui linnas.

1947. a. juulis toimus EK(b)P Keskkomitee XVII pleenum, kus arutati ideoloogilise töö olukorda ja ülesandeid vabariigis. Pleenumi otsus arutati läbi kohalikes parteiorganisatsioonides, kus kavandati abinõud ka parteihariduse paremaks organiseerimiseks. Tehtud töö üheks tulemuseks oli poliitharidusvõrgu kasv 1947/48. õ.-a. alguseks. Seda kinnitavad järgnevas tabelis toodud andmed⁴⁵ (vt. lk. 59).

Toodud andmetest ilmneb, et poliitharidust omandas siis juba valdav enamus vabariigi kommunistidest (83 protsenti). Maakondade kaupa olid selles küll üsna suured kõikumised: samal ajal kui Harju-, Järva-, Pärnu- ja Võrumaal täiendasid oma poliitilisi teadmisi kõik kommunistid, õppisid Hiiu- ja Läänemaal vähem kui pooled neist.

Maakondades oli kasvanud poliitkoolide ja nendes õppijate arv. Kui eelmisel, 1946/47. õ.-a. tegutses neid 64 kokku 1569 kuulajaga (neist vaid 262 kommunisti), siis 1947/48. õ.-a. need arvud olid olid juba vastavalt 126 poliitkooli ja 3416 kuulajat (neist 1213 kommunisti).

Endiselt jäi kõige massilisemaks poliitilise hariduse omandamise vormiks poliitring. 1947/48. õ.-a. algul oli selliseid maakondades kokku 569 (1945. a. — 236) Neis õppis 8324 (1945. a. — 3786) inimest, neist 2072 kommunisti.

Iseseisva õppimise korras omandas poliitilisi teadmisi maakondades 1794 kommunisti.

Maakommunistide arvust (6462) oli seega õppetööga poliitharidusvõrgus hõivatud kokku (kaasa arvatud ka parteikoolid maakonnakeskustes) 4940 kommunisti ehk 76,5%.

Toodud arvuliste näitajate puhul on vaja ühteageu märkida (nagu seda korduvalt tegi ka EK(b)P Keskkomitee), et: 1) parteikomiteede poolt esitatud andmed parteiharidusvõrgus õppijate arvu kohta ei vastanud alati tegelikule olukorrale, s. o. faktiliselt õppivate inimeste arv oli näidatust tunduvalt väiksem, 2) eriti suur oli see vahe iseseisvalt marksismi-leninismi teooriat õppijate osas. 3) õppeaasta lõpuks kahanes õppijate arv kõigis õppevormides üsna suurel määral. Viimase asjaolu kohta võib näiteks tuua selle, et 1947/48. õ.-a. lõpuks töötas tegelikult 123 poliitkooli (174-st)

⁴⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—3, sü. 380, l. 42.

⁴⁵ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 12, l. 19.

Tabel 6

Andmed parteiharidusvõrgu kohta Eesti NSV-s
(seisuga 15. nov. 1947. a.).

Linn või maakond	Marksismi-leninismi õhtuülikoolid			Parteikoolid			Poliitkoolid			Poliitringid			Ise-seisvalt õppijaid	Üldse kommuniste	Neist õpivad	%
	Arv	Õppi-jaid	Neist kommu-niste	Arv	Õppi-jaid	Neist kommu-niste	Arv	Õppi-jaid	Neist kommu-niste	Arv	Õppi-jaid	Neist kommu-niste				
Tallinn	1	2016	985	8	236	194	22	450	184	205	4231	2104	1612	6703	5493	82
Tartu	1	754	373	1	104	26	15	388	221	65	1182	196	127	1050	943	91
Pärnu				1	14	3	2	139	51	80	1402	153	171	439	378	85
Narva				1	26	7	3	71	41	24	1182	196	264	545	511	94
Kohtla-Järve				—	—	—	6	129	129	42	681	450	191	800	770	96
Harjumaa			47	1	42	25	9	244	89	87	2610	412	334	844	844	100
Hiiumaa				—	—	—	6	104	20	67	132	40	—	137	60	44
Järvamaa				1	25	20	13	281	116	37	946	375	122	542	542	100
Läänemaa				1	25	21	5	155	47	38	457	125	250	555	242	44
Pärnumaa				—	—	—	14	347	90	47	369	270	252	591	591	100
Saaremaa				2	128	37	8	119	32	13	251	31	293	518	393	75
Tartumaa				—	—	—	37	996	337	51	963	57	353	802	789	98
Valgamaa				1	66	54	9	320	123	26	365	73	152	559	402	81
Viljandimaa				2	37	32	5	127	40	78	1267	179	117	671	368	54
Virumaa				1	105	45	7	151	57	89	1382	292	146	687	540	79
Võrumaa				1	84	54	13	518	262	34	582	218	33	556	556	100
Kokku:	2	2770	1405	21	892	503	174	4593	1842	994	17002	5171	4159	15999	13035	83

Kokku kõigis õppetöö vormides

29416

2534 kuulajaga (esialgu — 4593), parteikoolides õppijate arv oli kahanenud 519-le (esialgu — 892) jne.⁴⁶

1947/48. õ.-a. toimunud poliitilise hariduse kiiret kasvu maal tuleb igati rõhutada. Tegemist oli kolhoosiliikumise algusega eesti külas. Oma panuse sellesse andis ka kaadri ning aktiivi ideelis-poliitiline kasv poliitharidusvõrgu kaudu.

Edasiminekut parteiharidustöö organiseerimises 1947/48. õ.-a. võimaldas suurel määral asjaolu, et kindlustunud ja enam kogemusi omandanud maakonna- ja linnakomiteed pühendasid küsimusele enam tähelepanu ja saavutasid vastuvõetud otsuste parema täitmise. Nii näiteks, arutas EK(b)P Virumaa Komitee büroo selle õppeaasta jooksul parteilise hariduse korraldusega seotud küsimusi üheksal korral. Peamist tähelepanu pöörati seejuures olukorra parandamisele valdades — bürool arutati vastavaid aruandeid kokku 9 valla kohta.⁴⁷ Partei maakonnakomitee sekretärid sm. Aio ja Bolšagin juhtisid marksismi-leninismi teooriat iseseisvalt õppijate grupe.⁴⁸ Õppeaasta vältel tegutses Virumaal mitmeid poliitringe ja -koole heal tasemel ja organiseeritult (Haljala vallas — propagandist sm. Vingissaar, Palmse vallas — propagandist sm. Nurja jt.⁴⁹). Edukalt tegutsevaid poliitringe ja -koole oli ka teistes maakondades.

Edukalt tegutsesid mitmetes noortes kolhoosides loodud poliitringid (Läänemaal «Ranna», «Edu» ja «Uue Elu» kolhoosis jt.⁵⁰).

Oluliselt aitas kaasa õppetöö paranemisele maal partei valiakomiteede moodustamine alates 1947. a. sügisest. Vallakomitee koosseisus oli teatavasti ka propagandist. Alates 1948. aasta kevadest sagenes parteiharidustöö küsimuste arutamine partei vallakomiteedes. Edukalt tegutses sel alal EK(b)P Räpina vallakomitee. Saavutati valla poliitkooli regulaarne töö. Ettenähtud programm töötati täies ulatuses läbi. Noortele kommunistidele loodi eraldi poliitring partei ajaloo ja põhikirja õppimiseks. Viidi sisse täpne arvestus iga iseseisvalt õppija töö kohta. Vallakomitee kuulas regulaarselt algorganisatsioonide informatsiooni poliitringide tööst. Kõige selle tulemusena kasvas kaadri poliitiline tase, mitmeid neist edutati töös.⁵¹

Kõige selle juures oli tegemist ka tõsiste puudujääkidega parteiharidustöös. EK(b)P Keskkomitee juhtis korduvalt kohalike parteiorganisatsioonide tähelepanu neile ja nõudis olukorra edasist parandamist. Kokkuvõtlikult leidsid need puudused käsitlemist EK(b)P Keskkomitee sekretäri sm. J. Käbini artiklis, mis avaldati

⁴⁶ EKPA, f. 1, nim. 1—17, sü. 34, l. 168.

⁴⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—16, sü. 2, l. 36.

⁴⁸ «Eesti Bolševik», 1948, nr. 16, lk. 14.

⁴⁹ EKPA, f. 1, nim. 1—16, sü. 2, l. 32—34.

⁵⁰ Sealsamas, l. 54.

⁵¹ «Eesti Bolševik», 1948, nr. 7, lk. 55—57

ajakirjas «Eesti Bolševik». ⁵² Teravalt andis end tunda see, et õppijate arv poliitharidusvõrgus õppeaasta jooksul märgatavalt kahanes. Osalt oli selle põhjuseks poliitringide ja -koolide moodustamisel esinenud formalism. Nii võeti poliitkooli tavaliselt kogu aktiiv, eelnevalt välja selgitamata, kas selline õppevorm inimesele sobib või mitte. Üldiselt üsna omapead olid jätetud iseseisvalt õppijad, rahule ei saanud jääda parteikabinettide tööga jne.

Puuduste üks peamisi juuri oli see, et parteiline õppus jäi pahasti vaid parteikomiteede propagandaosakonna hoolde, kuna komiteed tervikuna oma pleenumitel ja büroo istungitel sellele küsimusele vähe tähelepanu pöörasid.

1948/49. õ.-a. ettevalmistamisele parteiharidussüsteemis asuti juba aegsasti — 1948. a. suvel. Enamus partei maakonna- ja linnakomiteesid arutasid neid küsimusi oma pleenumitel.

Eriti suure töö tegi õppeaastaks valmistudes EK(b)P Keskkomitee, EK(b)P Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna poolt anti vabariiklike ajalehtede ja ajakirjade toimetustele juhend abistada parteiharidusvõrgus õppijaid vajalike materjalide, artiklite jms. avaldamisega. Kohtadele saadeti õppeplaaniid ja -programmid, samuti mõningat metoodilist abimaterjali (poliitkoolidele) Enne õppeaasta algust viibisid osakonna töötajad sagedasti kohapeal, võtsid osa propagandistide seminaridest maakondades. ⁵³

Õppeaasta poliithariduse süsteemis algas 1948. a. sügisel organiseeritult ja ettenähtud ajal — linnas 1., maal 15. oktoobril. ⁵⁴ Kokkuvõttes hakkas poliitilist haridust omandama peaaegu 30 tuhat inimest. Üksikasjalikum pilt selgub järgnevast tabelist.

Tabel 7

Partei haridusvõrk Eesti NSV-s 1948/49. õ.-a. algul. ⁵⁵

Õppetöö vorm	Arv	Kuulajaid	
		üldse	neist kommuniste
1. Marksismi-leninismi õhtuülikool	2	1802	667
2. Parteikool	34	1021	919
3. Poliitkool	586	10462	4073
4. Poliitring:			
a) ÜK(b)P ajalugu (kõrgemat tüüpi)	77	1284	856
b) ÜK(b)P ajalugu (põhitüüpi)	305	5376	2780
c) J. V Stalini elulugu	253	5157	135
d) jooksva pol. küsimused	85	1642	30
5. Iseseisvalt õppijad		3120	3120
Kokku:		29864	12574

⁵² Vt. J. Käbin, Tõsta kommunistide parteiharidustöö ideelist taset ja organiseeritust — «Eesti Bolševik», 1948, nr. 16, lk. 13—22.

⁵³ EKPA, f. 1, nim. 11, sü. 8, l. 1, 2.

⁵⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—18, sü. 54, l. 167

⁵⁵ EKPA, f. 1, nim. 11, sü. 8, l. 3.

Toodud andmed näitavad, et üldkokkuvõttes oli õppijate arvuline kasv eelnenud õppeaastaga võrreldes minimaalne. Seejuures toimus aga mõningaid muutusi õppetöövormide raames. Nii kasvas eriti kiiresti poliitkoolide kuulajate arv (4593-lt 10 462-le) Mõnevõrra vähenes teistest õppevormidest osavõtjate arv.

Kahjuks vähenes 1948/49. õ.-a. algul ka parteiharidussüsteemis õppivate kommunistide arv. Õppeaasta algul oli EK(b) Parteis ca 16,5 tuhat kommunisti. Järelikult ei õppinud esialgu poliitharidussüsteemis umbes 4 tuhat kommunisti. Järgnenud kuude jooksul asi ilmselt mõnevõrra paranes, sest EK(b)P V kongressil märgiti, et mitteõppivaid kommuniste on vabariigis üle tuhande.⁵⁶ Arusaadavalt leidis kongress sellegi arvu liialt suure olevat.

Parteilise hariduse olukorda ja ülesandeid 1948/49. õ.-a. analüüsis üksikasjalikult EK(b)P Keskkomitee II pleenum 1949. a. märtsis. Ettekandega selles küsimuses esines EK(b)P Keskkomitee sekretär sm. J. Käbin, sõnavõttudega — EK(b)P Viljandimaa Komitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Taalberg, EK(b)P Saaremaa Komitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Suurhans, EK(b)P Pärnumaa Komitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Peet, partei maakonnakomitee sekretärid Popov (Valgamaa), Puks (Läänemaa), Minski (Hiiumaa), EK(b)P Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Lentsman jt.

Iseloomulik oli asjaolu, et vabariigi parteiorganisatsioon pööras suuremat tähelepanu õppetöö sisule. Esmajoones püüti oluliselt parandada propagandistide kaadri valikut ja abi neile. Tööle rakendati ca 1600 propagandisti, nende hulgas 256 konsultanti iseseisvalt õppijate abistamiseks. Paraku küll kaugeltki mitte kõik propagandistid ei olnud vajalike eeldustega selleks tööks. Nii näiteks oli Pärnumaal 155 propagandistist kõrgem haridus 15 inimesel, lõpetamata kõrgem — 13, keskharidus — 73, 26 propagandistil oli lõpetamata keskharidus ja 28 vaid algharidus.⁵⁷

Sellises olukorras tegi EK(b)P Keskkomitee ära suure töö propagandistide kaadri abistamiseks. 1948. a. augustis kutsuti kokku vabariiklik propagandistide nõupidamine, mille töö kestis kaks päeva. Nõupidamisel kuulati EK(b)P Keskkomitee sekretäri J. Käbini ettekannet ja hulgaliselt sõnavõtte nii propagandistidelt kui ka parteikomiteede töötajatelt, milles kajastus üsna objektiivselt tegelik olukord kohtadel.⁵⁸

EK(b)P Keskkomitee ülesandel korraldas vabariiklik parteikool propagandistidele kursusi. Propagandistide kursusi (lühiajalisi) korraldati ka partei maakonnakomiteede juures.

⁵⁶ N. K a r o t a m m. Sotsialistlikul teel. Tallinn, 1949, lk. 418.

⁵⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—18, sü. 54, l. 205.

⁵⁸ EKPA, f. 11, nim. 11, sü. 20, l. 1—103.

Propagandistide valiku ja kasvatamise parendamisele vaata-mata ei suudetud veel vältida olulisi puudujääke propagandatöös. Rohkesti oli elust ja praktikast irdumist, probleemide abstraktselt teoreetilist käsitlust, mis ei soodustanud kuulajates poliitilise aktiiv-suse kasvu. Tuli ette ka lausa vulgariseerivat, marksismi-leninismi teooria seisukohti moonutavat käsitlust. Üsna sagedane oli, et aktiivse vestluse osa õppustel jäi väga väheseks või puudus hoo-pis.⁵⁹

Ka EK(b)P V kongressile esitatud aruandekõnes rõhutati: «On tarvis parteipoliitilist õppust paremini siduda nende ülesannetega, mis seisavad teatud käitiste, kolhooside, asutuse, valla, maakonna, linna, vabariigi ja kogu Nõukogude Liidu ees. Kõik partei liikmed ja liikmekandidaadid, kogu juhtiv partei-, nõukogude ja majandus- like asutuste kaader peab põhjalikult õppima marksistlik-leninlikku teooriat, bolševike partei ajalugu ja nõukogude majanduse küsimusi. On tarvis korraldada süstemaatilist marksismi-leninismi propa- gandat kvaliteetsete loengute abil.»⁶⁰

*

Parteiharidustöö korraldusest sõjajärgses Nõukogude Eestis sõltus vahetult poliitiliselt ettevalmistatud kaadri kujunemine. Otseses sõltuvuses sellest oli ka massiline ideelis-poliitiline töö elanikkonna hulgas. Neid ülesandeid lahendamata ei saanud aga loota edule vabariigi rahvamajanduse taastamises ja arendamises, kultuuri arengus, võitluses kodanliku natsionalismi vastu.

Vabariigi parteiorganisatsioon seisis 1944. aasta sügisel para- tamatuse ees luua taas parteilise hariduse süsteem Nõukogude Ees- tis. See ülesanne lahendati küllalt kiiresti ja edukalt. 1948. aastaks kasvas parteiharidusvõrgus õppijate arv 30 tuhande piirini, loodi liigendatud õppevormide süsteem, paranes õppetöö tase.

Antud ajajärgu konkreetsed tingimused kutsusid esile rea olu- lisi puudusi parteiharidustöös. Neid esines õppetöö organiseerimi- ses, veel enam aga selle sisus, tasemes. Osa neist tulenes sageli vabariigi parteiorganisatsioonide kogenumatusest, paljud olid aga tingitud sõjajärgse ideoloogilise töö üldistest puudustest.

Kõigele vaatamata täitis parteiharidustöö vabariigis neil aas- tail tähtsaid ülesandeid: aitas kujundada kaadrit parteiliseks ja riiklikuks juhtimistegevuseks, soodustas ideoloogilise ümberkuju- nemise protsessi rahva hulgas, lõi tingimused mitte ainult rahva- majanduse taastamiseks vaid ka selle sotsialistlikuks ümberkujun- damiseks.

⁵⁹ EKPA, f. 1, nim. 1—18, sü. 54, l. 178—179.

⁶⁰ N. K a r o t a m m. Sotsialistlikul teel, lk. 418.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КП ЭСТОНИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ПАРТИЙНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ В 1944—1948 ГГ

Ф. Кинкар

Резюме

В статье дается обзор организации и совершенствования системы партийного просвещения в республике в послевоенные годы, показано важное место партийного просвещения в идеологической борьбе того времени, в деле построения социализма в Эстонской ССР. Особо подчеркивается связь между марксистско-ленинской выучкой кадров и социалистическим переустройством сельского хозяйства республики. Вместе с тем указано на существенные недостатки в этой работе.

Большое внимание уделено в статье развитию количественной стороны и форм партийного просвещения. Опираясь в основном на архивные материалы, показано, что за эти годы в республике была создана развернутая сеть партийного просвещения, где обучалось 30 тысяч человек. Было проведено значительное укрепление кадров пропагандистов, усовершенствовалась методика их работы.

THE ACTIVITIES OF THE COMMUNIST PARTY OF ESTONIA IN ORGANIZING PARTY EDUCATION IN 1944—1948

F. Kinkar

Summary

The present paper gives a survey of how a system of party education was created and perfected in the post-war years. Stress has been laid on the important role that party education played in the ideological struggle for building up socialism in the Estonian S.S.R. during that period. The close link between Marxist-Leninist studies of personnel and the reorganization of socialist agriculture has been pointed out in particular. At the same time shortcomings in this field of work have also been referred to.

Much attention has been paid to the growth of party education as well as to its various forms. Relying mainly on archive materials it has been shown that during these years an extensive network of party education was created (where about 30 thousand people studied). the propagandist staff was strengthened and the methods of party education improved.

TEADUSLIK-ATEISTLIKU PROPAGANDATÖÖ ARENGUJOONI EESTI NSV-s SOTSIALISMI ÜLESEHITAMISE SÕJAJÄRGSETEL AASTATEL (1945—1956)

L. Raid

Meie vabariigi ajalooteadlaste töödes on viimasel ajal üsna rohkesti tähelepanu osutatud Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloolisele võitlusele ideoloogiarindel. Ent samal ajal võib täheldada märksa väiksemat huvi nende probleemide vastu Suure Isamaasõja järgsetel aastatel. Eriti tagasihoidlikult on käsitletud ideoloogilise tegevuse ühe olulise löigu — teaduslik-ateistliku propaganda — arengu probleeme sel perioodil. Teaduslikus kirjanduses kohtame neis küsimustes vaid fragmente (enamasti filosoofiakandidaadat K. Vimmsaare sulest) artiklites, mis valgustavad peamiselt probleemi filosoofilisi aspekte. Ajaloolisest lähtekohast vaadeldakse neis usuvastase töö küsimusi vaid riivamisi.

Käesolev kirjutis püüabki mõneti täita seda tühikut ja peatuda ajaloolise ülevaate korras ateistlikul tegevusel, tema spetsiifikal, esilekerkinud raskustel ning mõneti ka resultaatidel.

Selleks, et mõista Eestimaa Kommunistliku Partei teatud tähelepanu ideoloogilistele probleemidele ajal, mil lahendamist nõudsid hoopis aktuaalsemad küsimused, tarvitseb heita pilk Eesti NSV territooriumil paiknenud usukoondiste tegevusele sõjajärgsetel rahvamajanduse taastamise ja sotsialismi ülesehitamise aastatel.

✱

Eesti NSV puhastamisega fašistlikest okupantidest kaasnes uue etapi algus usukoondiste tegevuses. Lõpu tegemine eksploateerimisele hävitas kiriku reaktsioonilise seljataguse. See asjaolu kutsus esile suuri muudatusi kõikide usuühingute tegevuses. Vahetult sõjajärgsetel aastatel toimunud rahvahulkade massiline eraldumine kirikust oli selle situatsiooni loogiline järeldus. Eriti selgesti avaldus see EELK-s, kes oli varem faktiliselt riigikiriku seisundis ustavalt teeninud kõiki ekspluataatoreid — balti paruneid, tsaari isevalitsust, eesti kodanlikke natsionaliste ja fašistlikke röövvalu-

tajaid.¹ Nüüd jäi ta jälle ilma igasugusest riiklikust abist ja protektsioonist.²

Eesti NSV vabastamisele vahetult järgnenud perioodil ei suutnud EELK esmalt kohaneda uute tingimustega. Konsistooriumi eesotsas seisnud (määratud vikaarpiiskop) A. Eilart püsis oma kohal vaevalt kaks kuud.³ 1944. a. lõpul valisid Tallinna pastorid nn. kirikukomisjoni,⁴ kes järgmise aasta 17. jaanuaril kirikukogu kokku kutsus. Siin valiti uusi konsistooriumi liikmeid ja uus piiskopi asetäitja A. Pähn.⁵ Uus juhtkond mõistis toimunud muutusi: enamus kohalejäänud luteri pastoritest⁶ olid meelestatud lojaalselt Nõukogude võimu suhtes. Sama oli kehtiv ka kiriku liikmete kohta. Sellest tulenevalt püüdsid kirikujuhid muuta oma taktikat ja kohaneda uute tingimustega.⁷ Nad jõudsid koguni niikaugele, et soovitasid pastoritel instruktivkirjas teha kirikus selgitustööd Nõukogude riigi ürituste ja kampaaniate⁸ kasuks ja palvetada rahva ning valitsuse eest.

¹ Vt. lähemalt K. Vimmsaare artiklit «Rahva Hääl», 1961, 9. märts.

² Usuuhingute ja kirikute tegevust hakati reguleerima ENSV RKN määrusega «Usuuhingute tegevuse korraldamise ajutine juhend» 5. VII 1945 («ENSV Teataja», 1945, nr. 28).

³ Juba 26. XI 1944 läks ta pöranda alla. — Vt. I. Nelson. Vagaduse varjus. Tallinn. 1965, lk. 47.

⁴ Selle koosseisus olid pastorid A. Pähn, A. Horn, H. Parno.

⁵ Viimane oli Tallinna piiskopliku Toomkoguduse õpetajana tuntud oma tagurlike vaadete poolest. Valimiste kohta vt. ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7.

⁶ Ainuüksi 14. VI 1945 vabastas konsistoorium ametist 57 emigreerunud pastorit. ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 35–36.

⁷ Uue taktika elemente leidub piiskopi asetäitja palvepäeva-läkituses (1945. a.) ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 37. Ses suhtes on iseloomulik ka A. Pähna kiri pastoritele 22. XII 1945, nr. 947: «Kogemused näitavad, et pääliskaudse ettevalmistuse juures tekivad tahtmatult ebamääraseid väljendused, see põhjustab kõneleja mõttest valesti aru saamist, mis võib teha halba kuulajale endale, kui tema ametile, kogu kirikule ja kogu rahvale.

Eriti lubamatu on jumalasõna kuulutamine teadlikult kahemõtteliselt, hooplevalt, või n.-d. «läbi lilledel» — Sedalaadi meetoodiliste juhistega varustas kirikupea pastoreid! ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 22.

⁸ Nii näiteks soovitati palvetada NSV Liidu Ülemnõukogu valimiste kordamineku eest (!) ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 16. Kuigi sellised üritused olid väga ebapopulaarsed nende organiseerijate endi silmis, püüdis EELK juhtkond oma «patriotismi» just nende kaudu demonstreerida. (EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 4, l. 33, 34). Patriootilisi kampaaniaid korraldasid ka teised usuuhingud: aktiivselt kutsusid üles valimistest osa võtma nn. tannerlased, Kuressaare metodistid siirdusid pärast palvetundi kollektiivselt valimiskastide juurde (valimistest keeldusid osa võtmast vaid nn. kristlikud 7. päeva adventistid) Vt. sealsamas, l. 34. Seoses Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaga kirjutati konsistooriumi ringkirjas: «... ajalehtedest loeme ja raadiosaadetest kuuleme tihti, et kõik asutused ja käitised valmistuvad üksmeelselt ja suure vaimustusega Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaks. Rõhuv enamus sellest rahvast kuulub kirikusse ning nõuab loomulikult ka kirikult selle päeva tähistamist. Sellest tuleb kirikutele teha järeldus, et neil on kohustus ja õigus täita seda rahva üksmeelset soovi ...» ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 5. Nendesse kampaaniatesse lülitus ka apostilik õigeusu kirik: samal ajal ilmus Eesti ja Tallinna piiskopi Isidori läkitus «Eesti piiskopkonna hingeekarjasele ja õigeusulistele usklikle seoses Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaga». Vt. EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 4, l. 40.

Saanud üle esialgsest peataolekust, alustati energilist majanduslikku ja organisatsioonilist tegevust. Taastati mõned sõjatules hävinud kirikuhooned ja ehitati valitsuse nõusolekul ka mitmed uued.⁹ Järjekordse kaadripõua likvideerimiseks andis püskoplik nõukogu konsistooriumile õiguse moodustada usuteaduse instituudi õppejõududest komisjon, kelle ees selle instituudi endised õpilased võisid konsistooriumi loal oma õppetöö lõpetada ja eksamid sooritada.¹⁰ Juba 1946. a. hakati taotlema usuteaduse instituudi avamist, mis tegutseks endise usuteaduse fakulteedi õppekavade sarnaste programmide järgi¹¹ üldise keskhariduse baasil.

Kõrvuti lojaalsuse tendentside avaldumisega leidis vaimulike hulgas ka reaktsioonilist meelsust. Oli luteri pastoreid, kes oma ideoloogilisi positsioone esitasid küll avalikult, küll vualeeritult kiriklikel kombetalitustel, jutlustes jm. Üheks peamiseks domineerivaks pastorite-tagurlaste ideoloogilises tegevuses kujunes kodanliku natsionalismi ideede propageerimine ja rahvusliku vaenu õhutamine (eriti vene rahva vastu).¹² Ideoloogilist diversiooni püüdis aktiivselt õhutada mitmesuguste kanalite vahendusel vaimulike emigrantide armee, kelle eesotsas seisis end. EELK piiskop J. Köpp, «teoreetik» A. Võõbus, endine vikaarpiiskop J. O. Lauri, magister R. Kiviranna jt. Baptistide üks endisi juhte — emigrant R. Kaups, olles tihedalt seotud USA luureteenistusega,¹³ andis oma soovitusel Rootsi salakuulajale H. Vimmale («Villu») ettenäitamiseks Tallinnas elunevale baptistile.¹⁴ Mõned pastorid (H. Haamer, P. V. Koppel) kompromiteerisid end, aidates sõjaroimaritel võltsitud kirikudokumentide alusel nõukogude organitelt isikuttõendavaid dokumente saada.¹⁵

Raevukalt võttis kiriku juhtkond vastu ateistliku propaganda-töö taaselustamise õppiva noorsoo hulgas.¹⁶ Fašistliku okupatsiooni

⁹ Okupatsiooniaastail hävis Eestis 115 kirikut, palvemaja ja sünagoogi. «Noorte Hääle», 1961, 27. mai.

¹⁰ ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 41. Pastorite puudusel lubati 1945. a. piiskopliku nõukogu poolt naistel tegutseda jutlustajatena (EELK-s pretsedenditu fakt). ENSV ORKA, f. R-1156, nim. 1, sü. 1, l. 35.

¹¹ ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, sü. 7, l. 12, 14.

¹² I. Nelson. Vagaduse varjus, lk. 47—48.

¹³ «Rahva Hääle», 1964, 29. aprill.

¹⁴ «Rahva Hääle», 1957, 3. aprill.

¹⁵ H. Haameri ja A. Pähna mahitusel varjas end vale nime all ning tegutses pastorina Tartu poliitilise politsei agent, end. konstaabel I. Keeru. («Kultuur ja Elu», 1963, nr. 11, lk. 32—35). H. Haamer lõi Tartus isegi põranda-aluse Nõukogude-vastase grupi («Rahva Hääle», 1964, 29. aprill).

¹⁶ Eesti NSV haridusministri A. Raua esinemise puhul ajakirjanduses («Rahva Hääle» nr. 205, l. IX 1948), milles ta nõudis muuhulgas ateistliku kasvatus-töö tõhustamist koolis ja ülikoolis kutsus A. Pähn kokku spetsiaalse assessorite nõupidamise, et saata vastulause haridusministeeriumile. I. Nelson. «Vagaduse varjus», lk. 47.

perioodil ja pärast seda sooritatud kuritegude eest võttis Nõukogude võim A. Pähna kohtulikule vastutusele.¹⁷

Kuigi sõja lõpul ja sellele vahetult järgnenud aastatel üksikutes EELK kogudustes võis täheldada kombetalituste täitjate arvu teatud kasvu¹⁸, pole alust selle protsessi üldistamiseks. Paremini argumenteerituks tuleb seevastu pidada uut tõusu kiriklike kombetalituste sooritamises 50. aastate algul, mis kulmineerus 1957 aastal. Selles tõusus kuulus eriline koht konfirmatsioonile. Süsteemikindlalt suurenes ka laulatuste ja ristimistalituste arv. Analoogiliselt toimus areng õigeusu kirikus. Käsitletava perioodi madalseis ilmnas siin aastail 1948—1951. Sellele järgnes pidev tõus, mis kulmineerus samuti 1957 aastal.¹⁹ Vaadeldavail aastail laiendas õigeusu kirik oma tegevust Lääne-Eestis ja saartel.²⁰ Mõnevõrra suurenesid siis kogudused noorte arvel.²¹ Teatavat elavnemist võis märgata ka rooma-katoliku kiriku tegevuses.²² Oma misjonitegevust aktiveerisid baptistid, adventistid, metodistid jt. usuühingud.²³

Analüüsides kirikute tegevuses sõjajärgseil aastail uut tõusu põhjustanud olukorda, ilmnevad objektiivsed asjaolud:

1) religioossuse astine tõus elanikkonna ühe osa hulgas sõja-aastail;

2) raskused sõjahaavade parandamisel;

3) sotsialistliku ülesehitustöö raskused (sealhulgas isikukultuse tagajärgedest tingitud) ja disproportsioon tootmissuhete arengutempo ning talurahva sotsialistliku teadlikkuse väljakujunemise vahel.²⁴ Ilmselt kahjustasid talurahva ideoloogilist progressi mõneti ka kollektiviseerimise algperioodi ebakohad organiseerimistöös. Hiljem, 50. aastate teisel poolel levisid kiriklikud kombetalitused paljudes asumiselt naasnud kulaklikes perekondades, kujutades endast teatud protestiaval dust uute ühiskonnasuhete vastu.²⁵ Oli

¹⁷ Ta vabastati karistuse kandmisest ennetähtaegselt, 1956. a. Sealsamas, lk. 48.

¹⁸ Aastail 1945 ja 1946 kajastus see luteri kirikus järgmiselt:

	1945	1946
ristiti	4897	7804 last
laulatati	993	2096 paari
mæeti	12535	13228 surnut;

1946. a. käis leeris 8039 noort (1945. a. oli see arv 2,5 korda väiksem). EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 4, l. 26.

¹⁹ Siinkohal ei või õigeusu kiriku liikmete üldarvu järkjärgulist vähenemist küll ateistliku kasvatustöö efektiivsuse arvele kirjutada, pigem on tegemist hoo pis bioloogilise faktori toimega. EKPA, f. 1, nim. 191, sü. 20, l. 71. Vt. skeeme kogumikus «Töid NLKP ajaloost» V TRÜ Toimetised nr. 203, Tartu, 1967, lk. 196—197.

²⁰ EKPA, f. 1, nim. 191, sü. 20, l. 87.

²¹ Sealsamas, l. 85.

²² EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 4, l. 21.

²³ Sealsamas, l. 23, 24, 25, 27, 29, 30, 32.

²⁴ «Eesti Kommunist» 1958, nr. 7, lk. 16—26.

²⁵ Töid NLKP ajaloost. V, lk. 196—197.

veel teisigi selliseid tegureid.²⁶ Kõigele sellele liitusid puudujäägid teaduslik-ateistlikus propagandatöös ning ka ateismi minimaalne osatähtsus kommunistlikus kasvatus töös üldse.

Sellises olukorras võimaldus usuühingute tegevuse aktiveerimine üle kogu vabariigi. Kiriklike kombetalituste ajutise elavne-mise aastatel (1952—1957) ei propageerinud vaimulikud neid kau-geltki mitte ainult religioossetel kaalutlustel. Vähem religioosete elanikkonnakihtide hulgas levitati kiriklikke kombetalitusi märki-misväärse eduga rüütatult «rahvusliku kombe» või «eesiade kombe» nimega. Rahvuslikele tunnetele apelleeriti ka teiste vahen-dite abil.

EELK ja apostlikliku õigeusu kiriku tegevuse aktiveerumisega ei kaasnenud üldiselt usupropaganda uusi vorme.²⁷

Kuid senisest rohkem hakati hoolt kandma jumalateenistuste emotsionaalsuse eest, sealhulgas ka välise külje osas. Kõikvõima-likke kirikupühi ja juubeleid püüti tähistada suure pidulikkusega. Silmas pidades kohalikke traditsioone, s. o. EELK konkurentsi, pöö-ras ka õigeusu kirik rohkem tähelepanu kalmistul peetavatele tse-remooniatele. Samadel põhjustel taotles õigeusu kirik ka nn. eel-leeri läbiviimist ning lääne stiilis paskaalide kehtestamist.²⁸

Luteri kirik soovasti ei asunudki religiooni kui ühiskondliku teadvuse vormi sobivaks kohandama sotsialistlikule ühiskonnale, jäädes ustavaks ortodoksaalsetele usualustele. 1949. a. vastu võetud EELK põhikirjas fikseeriti tema õpetuse allikateks sama dogmaa-tika, millel põhines 1935. a. EELK põhimäärus²⁹ ning selle eel-käija — 1932. a. kirikuseaduse vastav paragrahv.³⁰

K. Vimmsaare uurimused on tõestanud, et kogu sõjajärgsei perioodil ei toimunud luterluse dogmaatilistes alustes ega ka jut-luste sisus modernistlikke nihkeid. Jutluste peasuund võeti usu-lis-kõbelistele manitsustele, kusjuures suuri ühiskondliku elu

²⁶ Objektivsete tegurite hulka kuulub veel hirm uue sõja ohu ees, mida teki-tas relvastumise võidujooks ja ideoloogiliste välismõjude levik raadio ja posti-saadetiste kaudu paljudest kapitalistlikest riikidest. Mõju avaldasid veel büro-kratism, paindumatus, tähelepanematus töötajate vajaduste suhtes. Kohati tegi seda ka jäme, solvav suhtumine ametiasutustes, šovinismi või kodanliku natsio-nalism avaldumine ning ebaväärika käitumise juhtumid (kirikutegelased klam-merdusid eriti meelsasti viimaste külge, leides siin võimalusi vastandada eba-kohtadele kristlikku moraali). EKPA, f. 1, nim. 191, sü. 20, l. 90—92.

²⁷ Erandina võib nimetada õigeusu kiriku ristikäike «imettegevate» ikooni-dega. Sama kirik võttis ette ka rea katseid oma dogmaatika moderniseerimiseks (kusjuures revideeriti suhtumist töösse, teadusesse ja naisesse ning püüti põh-jendada kiriku ja usu kasulikkust uuele ühiskonnale). EKPA, f. 1, nim. 191, sü. 20, l. 94.

²⁸ EKPA, f. 1, nim. 191, sü. 20, l. 95, 96.

²⁹ Selles märgiti: «Eesti NSV-s tegutseva Eesti Evangeeliumi Luteri usu kiriku õpetuse aluseks on Vana ja Uus Testament, apostellik Nikea ja Atanaa-siuse usutunnistus ja teised kirjad, mis on võetud Liber Concordiae kirjade kogusse». — Evangeeliumi Luteriusu Kiriku seadused Eesti NSV-s, Tallinn, 1951, lk. 1.

³⁰ K. Vimmsaare. Luterluse kohanemine tänapäevaga. — Protestantism tänapäeval. Tallinn, 1966. lk. 97.

probleeme püüti ahendada kitsale usulisele pinnale. Elementaarsete kõlblusnormide asemel aga serveeriti piibli käsuõpetust.³¹

Nagu teisedki konfessioonid, nii ka baptism suhtus esmalt terava vaenulikkusega nõukogude võimusse Eestis, vaatamata tõsiasi-
jale, et just see võim kindlustas talle võrdsed õigused teiste usuühingute ja kirikutega. Sõjajärgseil aastail toimusid selles usuühingus mitmed organisatsioonilised muudatused: 1944. a. ühines baptistidega evangeeliumi-kristlaste usuühing, 1945. a. liitusid nendega veel nelipühilased. Selle tulemusena suurenesid baptistide read, kuid märgatavalt laienes ka nende konfessionaalne diaspaan.

Sotsialismi ülesehitustöö edusammud mõjutasid baptismi ideoloogiat ja praktilist tegevust. Usklike survele olid baptistide uued juhid sunnitud asuma lojaalsetele positsioonidele nõukogude võimu suhtes.³² Rida dogmasid võeti ümberhindamisele: töö, mida veel äsja peeti «patu palgaks», asetati aukohale, üha sallivamalt suhtutakse teadusesse, mille saavutusi interpreteeritakse usklikele mõistagi jumala tahte avaldustena.³³ Vähendamata emotsionaalsuse osatähtsust, püüavad nad demogoogiliselt tõestada kristluse ja kommunismi kokkusobimist ideoloogia valdkonnas³⁴ ning väita teaduse ja religiooni koostöö võimalikkust.³⁵

Neil aastail tuli loobuda paljust vanast ka adventusuühingutel, kelle peamine vool — 7 päeva adventistid — registreerusid 1946. a. iseseisva usuühinguna. Kõik teised adventühingud jäid legaliseerumata ka edaspidi. Olgu märgitud, et adventistide usuühing pole kogu oma senise tegevuse vältel vabariigis usklike seas erilist poolehoidu võitnud ega ka ulatuslikumat levikut saavutanud. Käsitletavatel aastatel iseloomustab teda paigalseis.³⁶ Ühingu liikmeskonnast moodustavad ca 80% naised.³⁷ Tema ideoloogiliseks vundamendiks on Elen White'i õpetused ja piibel.³⁸

³¹ K. V i m m s a a r e. Protestantism tänapäeval, lk. 67—92.

³² Ehkki see sündis märksa hiljem teistest usuühingutest.

³³ Baptistide suhtumist arstiteadusesse väljendas veel 1930. a. üks nende juhte, K. Kaups: «Arstisid tarvitada on ekslik, .. on isegi patt, on uskumatus. Arstiteadus ja arstid on kas uskumata inimeste jaoks, või on nad koguni kurjast. Neid ei pea keegi vajama ega tarvitama». — «Teekäija», 1930, nr. 15, lk. 169. Analooiliselt õpetasid ka adventistid: vt. «Meie Aeg», 1933, nr. 3, lk. 44.

³⁴ Niisuguste avaldustega esinesid mõned nende juhid NLKP programmi projekti üldrahvaliku arutelu perioodil eriti aktiivselt.

³⁵ USA-s, kus baptistide organisatsioon avaldab tänaseni suurt ideelist mõju ka eesti baptistidele, eraldus mõne aja eest baptistide hulgast nn. modernistide sekt, kes seadis oma peamiseks ülesandeks otsida seoseid darvinismi, relatiivsusteooria ja piibli vahel (!). — Vt. «Noorte Hääli», 1959, 10. veebruar.

³⁶ vt. EKPA, f. 1, nim. 211, sü. 27, l. 27, 31, 32.

³⁷ EKPA, f. 1, nim. 211, sü. 27, l. 27.

³⁸ Nende põhidogmade kohta vt. «The Year-Book of the Seventh-day Adventist Denomination». N-Y., 1939, artiklis «Fundamental beliefs of seventh-day adventists», pp. 5—8. (Piiblist püüavad nad esile tõsta Taanieli raamatut ja Johannese ilmutusraamatut).

Sõjajärgsetel aastatel ilmnis mõningane kasvutendents ainuüksi metodistide usuühingus. See tuleb panna peamiselt misjonitöö ja värbamistegevuse intensiivistamise arvele, kusjuures ei põrkuta tagasi ka šarlatanismist ja pettusest.³⁹ Ei tule alahinnata veel üksikute endiste teadlaste lülitumist selle sekti tegevusse sõjajärgsetel aastatel, kes oskuslikult ja teadlikult kasutavad mitmesuguseid psüühilise mõjutamise vahendeid misjonitegevuses.

Usuühingute tegevuse analüüsist käsitletaval perioodil järeldub, et teatavaid tulemusi saavutati mitte sedavõrd meetodite ja vormide varieerimise kui nende intensiivse kasutamise kaudu.

Tähtsale kohale seati misjonitegevus, diferentseeritud individuaalne selgitustöö. Oskuslikult tõsteti (eriti luteri kirikus) esiplaanile traditsioonide, kiriklike kombetalituste probleem. Selle tähtsus tõusis niivõrd, et neid üritusi hakati sooritama isegi tagantjärele.⁴⁰ Kasutusele võeti n.-ö. kompleksed kombetalitused.⁴¹ Erilist huvi ilmutasid usuühingud noorsooprobleemide vastu, püüdes igal võimalikul juhul nendes kaasa rääkida. Eriti kehtib öeldu noorsoo kõlbelise kasvatuse küsimuste kohta.

Sellisele laiahaardelisele ja meetodite ning vormide poolest rikkalikule rahvahulkade ideoloogilisele mõjutamisele vastandas Eestimaa Kommunistlik Partei teaduse saavutustel põhineva ning revolutsioonilise liikumise praktikas äraproovitud marksistliku materialismi teooria kannatliku selgitamise.

Kuid ootusevastaselt ei järgnenud pärast Isamaasõda uut intensiivset tõusu teaduslik-ateistlikus propagandatöös, rääkimata juba sellealase süsteemikindla kasvatustöö korraldamisest. Neil aastail polnud usuvastane teema või isegi kaudne kokkupuude sellega sagedaseks nähtuseks ei suulises ega trükiõnalises ideoloogilises selgitustöös. Niisugune kunstlikult esilekutsutud vaikimine oli olulisel määral tingitud järgmistest asjaoludest.

Kui ÜK(b)P suunas Suure Isamaasõja aastatel kogu nõukogude rahva jõud võidu sepiistamisele vaenlase üle, siis mõistetavatel põhjustel ahenes ulatuslikum ateistlik propagandatöö ja NSV Liidus lakkas tegutsemast Võitlevate Usuvastaste Liit. Kuid seda olukorda, mis kujunes sõja ajal, püüti sõjajärgsetel aastatel J. Stalini isiku kultuse tingimustes transformeerida uuel kujul. Järjekindel teaduslik propaganda asendus mõnikord lihtsalt administreerimisega. Nii võis usklikkus osutuda raskendavaks asjaoluks töökoha leidmisel, mõningaid usuliste veendumustega üliõpilasi kõrvaldati

³⁹ Rohkesti näiteid leidub sellest I. Nelsoni «Vagaduse varjus», lk. 150—151.

⁴⁰ Nii näiteks olid 1957. a. leeris viibinutest ca 57% ületanud 18.—19. a. piirid. Arvutused on tehtud vabariikliku ühingu «Teadus» jooksva arhiivi andmetel.

⁴¹ Neil puhkudel samaaegselt laste ristimisega leeritati ja laulatati ka vane-mad.

vabariigi kõrgematest koolidest. Maad kippus võtma kahjulik arvamus, nagu polekski religioon sotsialismi ja kommunismi tingimustes mingi tõsine probleem, mistõttu pole ka ateistlikku propaganda-tööd tarvis.

Sellisest suhtumisest tingituna toimus propaganda esimestel sõjajärgsetel aastatel üsna tagasihoidlikes mõotmetes kogu Nõukogude Liidus. Sõja läbi tekkinud rohkearvulised kannatused, õnnetused ja ohvrid kutsusid esile religioossuse tõusu nende inimeste seas, kellel varem puudusid tugevad ateistlikud veendumused. Ent vaatamata tungivale vajadusele, jäi sel perioodil ometi loomata vastasrinne ateistliku kasvatustöö tugeva organisatsiooni näol.

Kuid neilgi aastail ei lakanud täielikult partei ideeline võitlus usuigandite vastu. Selle teoreetiliseks aluseks sai ÜK(b)P Keskkomitee otsus 1944. aastast «Teadus- ja haridus-alase propaganda organiseerimisest.» Nimetatud propaganda põhisisuna käsitleti loodusnähtuste materialistlikku selgitamist ja teaduse, tehnika ning kultuuri saavutuste valgustamist. Otsus seadis parteiorganisatsioonide ülesandeks rõhutada populaarteaduslike loengute korraldamisel ja kirjastustegevuses eriti loodusteaduste propageerimist rahvahulkades, esmajoones maal. Kõigis neis küsimustes nähti ette konkreetsete abinõude programmi.⁴²

Fašistliku okupatsiooni ideoloogilisest pärandist aitasid üle saada ka teised suure tähtsusega otsused, mis ÜK(b)P Keskkomitee neil aastail vastu võttis. Need mobiliseerisid parteiorganisatsioone paremini ära kasutama rahvahulkade ideelis-poliitilises kasvatamises nii propaganda kui ka kunsti vahendeid.⁴³

Veel polnud Eesti NSV territoorium saksa fašistlikest okupantidest tervikuna vabastatud, kui 1944. a. septembris tuli kokku EKP Keskkomitee pleenum. Sellel käsitleti kõige pakilisemaid ülesandeid, mis seisid kommunistliku partei ees Eesti NSV täieliku vabastamise järgsel perioodil. Sõjahaavade parandamise küsimuste kõrval nõuti juba siis maksimaalset tähelepanu ideoloogilisele tööle. Esinedes pleenumil kõnega rõhutas N. Karotamm muuhulgas ka praktilist vajadust sügavalt tundma õppida marksismileninismi teooriat, vaatamata ajanappusele.⁴⁴

28. I 1945. a. toimunud I eesti intelligentsi kongressil kutsus EKP Keskkomitee üles eesti haritlasi omandama marksismileninismi teooriat, dialektilist materialismi.⁴⁵ Vabariigi silma-

⁴² Mainitud dokument on viidatud koguteose «Ateisti käsiraamat», Tallinn, 1963, lk. 490—491 järgi.

⁴³ NLKP kongresside, konverentside ja keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I, lk. 482—485 ja 486—491.

⁴⁴ «Rahva Hää!», 1944, 19. september.

⁴⁵ EK(b)P KK sekretäri N. Karotamme kõne. — «Rahva Hää!», 1945, 19. jaanuar.

paistvamad ühiskonnateadlased asusid partei ajakirjanduse veergudel energiliselt selgitama rahvahulkadele dialektilise ja ajaloolise materialismi probleeme.⁴⁶ Tuntud pedagoogikateadlased esinesid avalikkuse ees üleskutsetega lastevanematele, milles selgitati vajadust kooskõlastada oma isiklikud pedagoogilised nõuded kooli ja eiu nõuetega.⁴⁷ Marksismi-leninismi teooria õppijatele organiseeriti metoodilist ja erialast abi vabariigi keskajakirjanduse kaudu.⁴⁸

Peatselt jõudsid ajakirjanduse veergudele ka esimesed kirjutised, milles teadlased käsitlesid materia ja maailma ehitusega seotud probleeme.⁴⁹ Mõne aja pärast aga ilmusid üksikud kirjutised, milles (ehkki üldsõnaliselt ja pealiskaudselt) vaadeldi vastandavalt teaduslikku ja religioosset käsitlust inimese tekkimisest ja loodusnähtustest.⁵⁰ Mõnes neist paljastati ka rooma-katoliku kiriku sidemeid imperialistliku kodanlusega.⁵¹

Leppimatu võitlus fašistliku ideoloogia säilmete vastu oli partei propagandatöös äärmiselt aktuaalne ülesanne kogu taastamisperioodi (1944—1950) vältel. Seetõttu ühendas vabariigi parteiorganisatsioon marksismi-leninismi üldteoreetiliste printsiipide selgitamise sageli konkreetse kriitikaga võõra ideoloogia retsidiivide ilmingute aadressil. Tihti põhjustasid vajaduse sellise propagandatöö järele «Ameerika Hääle» raadiosaadetest pärinevad reaktioonilised propagandateesid ja «teoreetilised» targutused sotsialismi ülesehitustöö kohta ja teised selletaolised allikad.⁵² Vabariigi parteiorganisatsiooni, kõigi kommunistide aktiivne ideoloogiline selgitustöö sõjajärgsete aastate rasketes ja keerukates tingimustes väärib kõrget hinnangut ka käsitletava probleemi seisukohast. Märgitagu kommunistide tehtud individuaalset selgitustööd, agitaatorite vestlusi ning populaarteaduslikku propagandat selle mitmusugustes vormides.

Sõjajärgsetel aastatel huvitus Eestimaa Kommunistlik Partei mitmel puhul ka otseselt ateistliku töö olukorrast ja kiriku ning usu mõjust rahva hulgas. Mitmete! EKP Keskkomitee pleenumitel ja teistel partei ideoloogilise suunaga üritustel kritiseerisid kommunistid teiste minevikuigandite hulgas ka usulisi eelarvamusi, mis

⁴⁶ TRÜ dialektilise ja ajaloolise materialismi kat. juh. A. Uibo kirjutis. — «Rahva Hääle», 1946, 27. september.

⁴⁷ TRÜ pedagoogika kat. juh. A. Pindi kirjutis. — «Rahva Hääle», 1946, 9. oktoober.

⁴⁸ Vt. näit. «Rahva Hääle», 1946, 2. august; «Rahva Hääle», 1947, 30. mai; «Rahva Hääle», 1947, 2. jaanuar.

⁴⁹ «Rahva Hääle», 1947, 9. märts; «Rahva Hääle», 1947, 26. september.

⁵⁰ «Rahva Hääle», 1948, 14. september; «Rahva Hääle», 1948, 7. august.

⁵¹ «Rahva Hääle», 1948, 25. september.

⁵² Vt. näit. K. Veem. Rajalt sihile. Ideoloogiline teostus. Uppsala, 1965. Muuhulgas annab selle raamatu autor — luteri pastor-emigrant iseloomuliku hinnangu ka Eesti NSV-s tehtavale ateistlikule kasvatustööle, Lk. 74 ta kirjutab: «Eesti rahva vaenlase ideoloogiline tuum seisneb ateismis.» (!)

neil aastail veel märkimisväärselt osa vabariigi elanikkonnast ühel või teisel määral kõitsid. Veel 1947. a. kogus EKP Keskkomitee ulatuslikku informatsiooni usu ja kiriku mõjust kohtadel. Selle aasta suvel saatis EKP Keskkomitee sekretär A. Raadik vabariigi koolidele ja kultuurhariduslikele asutustele küsimustiku, mille vastused pidid aitama selgust luua ideoloogilise töö olukorrast. Ankeedis ilmutati huvi ka usukoondiste ideoloogilise ja poliitilise tegevuse vastu. Laekunud vastused olid väga erinevad. Absoluutne enamus vastajatest pidas usu ja kiriku mõju kohtadel tühiseks või koguni eitas seda. Suur osa eitas kiriku mõju konkreetsele koolile või kultuuriasutusele (vastajateks olid nende asutuste direktorid ja juhatajad). Usu mõju olemasolu kinnitas vaid väike arv küsitletest, ja seda isegi niisugustes tugevate usutraditsioonidega piirkondades nagu Lääne- ja Hiiumaal. Vastuste analüüs näitab, et kõigist vastajatest pidasid usu mõju nõrgaks või eitasid seda üldse 51%. Konkreetse õppe- või kultuuriasutuse suhtes ei leidnud selle mõju ilminguid 35%. 14% küsitletuist aga märkas seda mõju ja kõneles vajadusest võidelda selle vastu.⁵³

Vaadeldavad ankeedid viitavad puudustele ideoloogilises töös ja selle usuvastases lõigus. Paljudes vastustes ilmneb märkimisväärne asjatundmatuse südametunnistuse vabaduse olemuse suhtes.⁵⁴ Mitmed koolijuhid kõnelesid vajadusest rakendada kirikut täielikult riiklik-majanduslike ülesannete täitmise propagandaks (!)⁵⁵, isegi koolikohustuse selgitamiseks (!)⁵⁶, paiguti esitati lastevanemate soovi, et koolis õpetataks ka kirikulaule ja katekismust (!)⁵⁷ Muidugi kujutasid öeldud faktid vaid üksikuid erandeid. Ja neist polekski ehk tarvis kõnelda, kui üldiselt poleks valitsenud stereotüüpsed vastused — «Et kirikut kohapeal pole, siis puudub ka täielikult kiriku mõju»⁵⁸, või, «Kirikut külastavad vanemad inimesed üksnes harjumuse tõttu, noored tulevad siia, et üksteisega kokku saada» jne. Sealsamas kõneldakse, et koolinoored võtavad (kohati 100%-liselt)⁵⁹ osa kiriklikest kombetalitustest, suur osa vastajatest ei näe selles mainimisväärselt kiriku mõju noortele, kui õpilased kiriku- ja usupühade ajal koolist puuduvad.⁶⁰ Kõik need tõsiasiad vihjasid ideoloogilise mittevahelusegamise ja kompromissitendentsidele kooli ja kiriku vahel esimestel sõjajärgsetel aastatel.⁶¹

⁵³ Arvutused on tehtud EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 30 põhjal.

⁵⁴ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 30, l. 44 (Rõude kool).

⁵⁵ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 24, l. 88 (Taheva kool).

⁵⁶ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 24, l. 43, 44 (Saaremaalt).

⁵⁷ EKPA, fl. 1, nim. 10, sü. 72, l. 75 (Pärnumaalt).

⁵⁸ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 27, l. 15. (Pärnumaalt) jm.

⁵⁹ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 24, l. 43, 44 (Saaremaalt) jm.

⁶⁰ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 27, l. 70 (Pärnumaalt jm. Selle kohta leidub andmeid kõigist maakondadest).

⁶¹ vt. ka EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 27, l. 3; EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 30, l. 56, 57 jpt. Samaaegselt ei jäänud kirik sugugi erapooletuks haridus- ja

Loomulikult ei puudunud ka sel perioodil paljudel koolitegelastel võitlev, marksistlik hoiak usu mõju suhtes. Paljud neist nägid kohalike usukoondiste tegevuses tõsist kahju sotsialistlikule kasvatustööle (eriti noorsoo hulgas), paljud ei pidanud ses mõttes «süütuiks» ka kiriklike kombetalitusi, mille propaganda hakkas hoogu võtma. Kohati läheneti veelgi konstruktiivsemalt: «Kui mittekirikliku abielu registreerimine ja matus toimuks teatud haaravate tseremooniade saatel, siis arvatavasti ununeksid kergemini kiriklikud tseremooniad». ⁶² Samas soovitati enam kasutusele võtta etnograafilist pulma- ja matusekombestikku ning peeti vajalikuks, et vabariigi teadlased töötaksid välja uued, nõukogulikud rituaalid perekondliku elu sündmuste tähistamiseks. Kohati püüti välja selgitada ka kiriklike kombetalituste leviku põhjusi noorte seas. ⁶³ Üksikutes koolides viidati ka tehtavale usuvastasele selgitustööle õpilaste hulgas. Tervikuna jäi aga probleemikäsitus siiski mõnevõrra ignorantseks ja primitiivseks. Ja lõpuks ei või unustada ka teatavat subjektiivsust nendes vastustes. Et jutuks olid usuigandite olemasolu ja leviku küsimused konkreetses kultuuri- või õppeasutuses, mille liikmete ideelis-poliitilise kasvatamise eest vastaja ise hea seisis, siis ei jäänud see kajastumata ka vastustes, olukorda püüti tegelikkusest paremana näidata. ⁶⁴

Nagu kogu Nõukogude Liidus, nii ka Eesti NSV-s jäi sõja järgse ateistliku propagandatöö peamiseks vormiks loeng. Loengupropaganda korraldamiseks asutati vabariigi parteiorganisatsiooni juhtimisel ja Üleliidulise Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu juhatuse initsiatiivil 30. mail 1947. a. Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing ⁶⁵ (PTTLÜ). Sellele organisatsioonile pandi ka ateistliku propaganda funktsioonid.

Nagu ilmneb selle organisatsiooni tegevusest, ei pööratud ühingu esialgu üldse tähelepanu ateistlike loengute korraldamisele. ⁶⁶

kultuurielu suhtes. Abjas ähvardasid kirikutegelased peatse sõjaga, loodusõnnetustega jms. EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 27, l. 36, 38; Haapsalus jm. mõjutasid baptistid aktiivselt õpilasi. EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 30, l. 37. Väandra kirikutegelased kippusid kohalikus kultuuriasutuses juhtpositsioonidele. EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 27, l. 61 jne.

⁶² EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 24, l. 48 (Tumala kool).

⁶³ EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 24, l. 31 (Muhu). jm.

⁶⁴ Õeldut kinnitavaks näiteks võiksid olla vastused, mis anti Sindis, Väime-las, Käinas, Velisel jm. Vt. EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 27, l. 27; EKPA, f. 1, nim. 10, sü. 30, l. 56, 57, 66; EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 27, l. 5 jm.

⁶⁵ Eesti NSV ühingu «Teadus» arhiiv (edaspidi ÜTA), f. 1, nim. 1, sü. 12, l. 1, 2.

⁶⁶ Tabel on koostatud ÜTA materjalide, aruannete, kongresside ja pleenumite dokumentide jt. allikate alusel.

Aasta	Tegev- liikmeid	Toetajaid liikmeid	Kokku	Loenguid kokku	Ateismi- loenguid	Loodus- tead. loenguid	Filo- soofia- loenguid
1947	161	×	161	104	×	×	×
1948	288	122	410	544	10	72	×
1949	1000	350	1350	3007	94	194	279
1950	1311	429	1740	5173	163	228	12
1951	1761	461	2222	6543	322	174	281
1952	2083	448	2531	8404	374	236	×
1953	2386	463	2849	8500	450	282	753
1954	3083	×	3083	9575	×	903	753
1955	2940	×	2940	11524	509	813	480
1956	3284	×	3284	12528	273	×	674

Ateistliku propagandatöö teatavat ajutise iseloomuga seisakut tuleb seletada järgmistel asjaoludel.

1. Nendel aastatel Stalini isiku kultuse mõjul tekkinud ja suurt kahju toonud alahindava suhtumisega usuvastasesse töösse.

2. On vaja mõista ajajärgu pakilisemaid probleeme, mille lahendamisele tuli suunata nii organisatsiooniline kui ka ideoloogiline aparaat (põllumajanduse kollektiviseerimise küsimused, sõja-haavade likvideerimine, aktiivne võitlus vana korra jäänustega jm.)⁶⁷

3. Puudus ideoloogilise kasvatustöö läbimõeldud ja organiseeritud süsteem ning parteiorganisatsioonid pöörasid sellele tööloigule minimaalselt tähelepanu.

Teatavaks tõukeks olukorra parandamisele oli vabariikliku ühingu juhatuse aruande ärakuulamine Üleliidulise PTTLU juhatuse istungil 1948. a.⁶⁸

14. V 1951. a. toimus ENSV PTTLU I kongress. See nõudis, et «... ühing peab olema massiline propagandaorganisatsioon, kelle liikmete armee haarab oma tegevusega kogu elanikkonna ja ta eesmärk on: rakendada kõik jõud, et omalt poolt kiirendada üleminekut sotsialismilt kommunismile teostades laialdast hulkade kommunistlikku kasvatust.»⁶⁹ Tõeliseks puuduseks pidas kongress ühingu nõrku sidemeid ametiühingu-, komsomoli- ja nõukogude organisatsioonidega loengulise töö koordineerimiseks ja kuulajate kaasatõmbamiseks.⁷⁰ Üldistest ülesannetest tulenevalt ja tuginedes ÜK(b)P Keskkomitee otsusele «Teadus- ja haridusalase propa-

⁶⁷ Loengulist tööd rakendati järgmistel suundades: masside kommunistlikuks kasvatamiseks nõukogude patriotismi vaimus, nõukogude rahva moraalse ja poliitilise ühtsuse tugevdamise vaimus, kodanlik-natsionalistlike igandite paljastamise ja kõrvaldamise vaimus, eesti rahvale vaenulike kontseptsioonide vastu võitlemiseks, võitluseks kolhoosikorra kindlustamise eest, kulakute ja nende käsilaste õõnestustöö paljastamiseks. ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 51, l. 133,

⁶⁸ ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 23, l. 12.

⁶⁹ ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 54, l. 74.

⁷⁰ ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 51, l. 133.

ganda organiseerimisest»⁷¹ kavandati teaduslik-ateistliku propaganda suunad: «. laialdaselt selgitada looduse ja ühiskonna materiaalsel mõistmist, pidada võitlust usulise ideoloogiaga ebasu ja eelarvamuste paljastamiseks. Pidada tarvilikuks loengute-sarja organiseerimist loodusteaduslikel teemadel.»⁷² Vaatamata suurtele eesmärkidele, ei toimunud kongressijärgsetel aastatel märkimisväärset pööret ateistlikus loengupropagandas.⁷³ Ateistlike loengute erikaal ühingu loengute üldbilansis jäi endiselt tagasihoidlikuks, vaatamata loengute absoluutarvu mõningale tõusule.

Eesti NSV PTTLÜ II⁷⁴ ja III kongress⁷⁵ võisid fikseerida peamiselt puudujääke selles töös.

Käsitletavate aastate lõpul langes ühingu lektorite poolt peetud ateistlike loengute arv tunduvalt: 1956. a. peetud sellealaste loengute koguarv moodustas vaid 53,6% 1955. a. peetutest.⁷⁶ Sel aastal ei peetud ühtegi loengut teaduslikust ateismist ega loodusteaduste alastest küsimustest Jõgeva, Rakvere, Tapa, Kose ja Pärnu rajoonides ning Narva linnas.⁷⁷

Selline olukord oli peamiselt tingitud tähelepanu keskendamisest NLKP XX kongressi materjalide propagandale.⁷⁸ Rääkides ateistlike loengute organiseerimisest, ei või mööda minna neil aastatel tegutsenud Loengute Keskbüroo sellealastest aktisioonidest. Viimane korraldas rohkesti nii avalikke kui ka metoodika-alaseid loenguid, sisustas ettekannetega agitaatorite nõupidamisi, lektorite ja propagandistide ateismialaseid seminare. Keskbüroo loengulist organisatsioonilist tööd peegeldab arhiivimaterjal järgmiselt:⁷⁹

⁷¹ Propaganda ja agitatsioon ÜK(b)P otsustes ja dokumentides. Tallinn, 1949, lk. 490—492.

⁷² ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 51, l. 134—135.

⁷³ Väheste erandite seas tuleb märkida ateismialase 3-päevase seminari läbiviimist Vastseliina rajooniosakonnas, mis järgnes vabariikliku ühingu juhatuse presiidiumi sellekohasele otsusele nimetatud rajooniosakonna ärakuulamisel selles küsimuses. ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 142, l. 116.

⁷⁴ 13.—14. V 1953. a. ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 142, l. 135, 148, 227.

⁷⁵ 20. XII 1953. a. ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 144, l. 42, 43, 96, 105.

⁷⁶ ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 278, l. 29.

⁷⁷ Sealsamas, l. 29.

⁷⁸ 17. ja 18. III 1956. a. toimunud ühingu IV kongressi otsustes seati esiplaanile NLKP XX kongressi materjalide propaganda. ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 258, l. 122. Võib järeldada, et neil teemadel peetud loengud objektiivselt soodustasid ka ateistlikku kasvatustööd.

⁷⁹ Statistika on koostatud ENSV ORKA-s paikneva Loengute Keskbüroo fondi materjalidest. ENSV ORKA, f. R-1580, nim. 1, sü. 2, 9, 15, 20, 26, 32, 33, 45, 46, 47, 55, 56, 57, 58, 70, 71, 72, 73 (Loengute Keskbüroo tegutses aastail 1947—1957).

Aasta	Ateismi- loenguid	Loodustead. loenguid	Kokku	Meditsiini- loenguid	Ühiskondlik- poliitil. loenguid	Dets. kuul	Kokku loenguid
1947	+	+	24	+	+	1	24
1948	+	+	50	40	+	34	90
1949	+	+	154	101	+	49	255
1950	16	90	106	83	+	17	189
1951	195	10	205	+	436	31	641
1952	269	377 ^a	646	+	405	26	1041
1953	382	+	+	474 ^b	739	27	1595
1954	542	+	+	489	715	31	1746
1955	632	+	+	550	727	91	1909
1956	635	+	+	565	917	+	2117

+ — puuduvad konkreetset andmed;

^a — siitpeale arvestatakse loodusteaduslike loengute hulka ka tehnika-alased loengud.

^b — siitpeale arvestatakse meditsiiniloengute hulka ka keskbüroo korraldatud loodusteaduslikud loengud.

Eespool toodud statistika põhjal võib ateistlikku loengulist tegevust Eesti NSV PTTLÜ ja Loengute Keskbüroo kaudu ühtekokku väljendada järgmiste arvudega.

Aasta	Ateistlikud	Loodusteadus- likud	Kokku
1947	×	×	24
1948	×	×	132
1949	×	×	397
1950	179	318	497
1951	517	184	701
1952	643	613	1256
1953	832	756 ^a	1588
1954	542 ^b	489 ^b	1031 ^b
1955	1141	1621	2762
1956	908	1026	1934

^a — arvus sisalduvad koos arsti- ja loodusteaduslikud loengud.

^b — esitatud andmed on mittetäielikud.

Tegelikult ei kajasta ka toodud andmed kogu tehtud ateistliku loengupropaganda terviklikku mahtu. Juurde tuleb arvata veel need loengud, mida esitasid *EKP Keskkomitee koosseisulised ja mittekoosseisulised lektorid*, samuti kohalike *parteikomiteede* jt. asutuste ning organisatsioonide juures tegutsenud *lektorigrupid*. Kahjuks pole kummagi kohta säilinud statistikat, mis lubaks iseloomustada

nende ateistlikku loengupropagandat vaadeldaval perioodil.⁸⁰ Nii EKP Keskkomitee lektorid kui ka kohalike parteikomiteede lektorigruppide liikmed tegid aga ära mahuka töö. Nad esinesid loengute ja ettekannetega mitmesugustel vabariiklikel ja kohalikel propagandatöö seminaridel, kursustel, kokkutulekutel, nõupidamistel jm. Sageli esinesid nad ka lektoritena parteiharidusvõrgu mitmesugustes astmetes. Nii näiteks lugesid parteikomiteede koosseisulised ja mittekoosseisulised lektorid vabariigi parteiharidusvõrgus 1955/1956. õ.-a. 15 ateismialast loengut. 1956/1957 õ.-a. tõusis nende loengute arv aga juba 65-le.⁸¹

Loengutemaatikast analüüsides⁸² võib järeldada, et vaadeldava perioodi alguses domineerisid peamiselt bioloogia-, geoloogia- ja astronoomialoengud, 50. aastate algul avarduv temaatika mõnevõrra peamiselt ateistliku kallakuga ajaloo-alaste loengute arvel. Töö metoodiliseks ja sisuliseks suunamiseks rajati PTTLÜ ateismisektsioon.⁸³ Tema algatusel korraldati mitmeid ateistide seminare ja ateistlike loengute tsükleid.⁸⁴ Kohtadele saadeti rida metoodilisi abimaterjale.⁸⁵ Mitmesuguseid abinõusid võeti kasutusele tööks noorte keskel.

Vaatamata sellele oli loengulises töös hulk tõsisemaid puudujääke. Enamikus oli usuvastaste loengute objektiks kas piiblikriitika või ajaloolis-etnograafiline materjal, mis jäi hoopis kaugele kaasaja usuvastase võitluse aktuaalsetest küsimustest.⁸⁶ Tõsist kahju tõi ateistlikule propagandatööle mitmete madala kvalifikatsiooniga ateistide-lektorite esinemine avalikkuse ees.⁸⁷ Sageli heideti loengute ette nende kirjeldavat laadi ja tsitaatide rohkust.⁸⁸ Palju

⁸⁰ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksvas arhiivis säilinud üksikud õiendid ei kajasta vaadeldava perioodi ateismialaseid loenguid üldse, mõnevõrra räägitakse neis filosoofialoengutest. (Vt. näit. EKP Keskkomitee lektorite grupi juhataja J. Jürna õiendi 29. XII 1956. a.).

EKP Keskkomitee ja kohalike parteikomiteede lektorigruppide tegevusest teadusliku ateismi propaganda valdkonnas on mõnevõrra rohkem andmeid säilinud hilisematel aastatel.

⁸¹ Vt. informatsiooni lektorigruppide loengutegevuse kohta ajavahemikust 1. IX 1956—20. V 1957 — EKPA Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv.

⁸² Analüüs põhineb oluliselt ENSV ORKA fondi R-1580 materjalidel.

⁸³ ENSV ORKA, f. R-1580, nim. 1, sü. 32, l. 72. Sektsiooni eesotsas seisis algul pedagoog J. Korjus. (ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 209, l. 1). Veel 1956. a. loeti sektsiooni ühingu kõige nõrgemaks lüliks (ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 258, l. 91).

⁸⁴ ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 209, l. 41, 42.

⁸⁵ Sealsamas, l. 25.

⁸⁶ Temaatika elukaugusele viitas ENSV PTTLÜ III kongressil A. Kajak. Ta kritiseeris ühingu juhatust ka ateistide-propagandistide vähesuse pärast (Tartu rajoonis oli neid vaid 11). ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 144, l. 42, 43.

⁸⁷ «Советская Эстония», 2/IV 1955. («Поверхностная лекция»); ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 142, l. 135 (Materjal taolisest juhtumist Pärnu I kultuurimajas); Sealsamas, sü. 209 (Tapa ja Kingissepa rajoonidest); Mitmeid näiteid leidub sealsamas, sü. 253.

⁸⁸ ÜTA, f. 1, nim. 1, sü. 142, l. 135.

kahju tõi ateistlikule kasvatustööle probleemide lihtsustatud käsitlemine mõnede juhtivate töötajate poolt, kusjuures mõnikord omistati propagandatöö üksikutele vormidele otse maagilisi võimeid.⁸⁹

Kokkuvõttes tuleb märkida, et Eesti NSV PTTLÜ ei suutnud toime tulla temale pandud ateistliku propaganda alaste ülesannetega kuni 50. aastate keskpaigani, olemata ses suhtes erandiks üleliidulises PTTLÜ-s.⁹⁰

Teatud muutust võib täheldada pärast 1954. a., mil ilmusid tähtsad partei dokumendid ateistliku propaganda küsimustes.⁹¹ Nendes nõudis partei otsustavat lahtiütlemist passiivsusest ja paljastas religiooni stiihilise väljasuremise kontseptsiooni ekslikkuse ning kahjulikkuse. Ta kohustas kommuniste paljastama usu reaktsioonilist olemust, tema kahjulikkust ning teostama järjekindlalt ateistlikku kasvatustööd.⁹² Kõik need probleemid olid aktuaalsed ka meie vabariigi tingimustes.⁹³ Partei valgustas ateistliku kasvatustöö meetodite küsimust ning andis sügava teoreetilise põhjenduse kiriku ja riigi vahekorrale NSV Liidus kaasajal. Selles näidati, et usklikud on oma enamuses lojaalsed Nõukogude võimu suhtes. Seepärast tuleb usuvastast tööd käsitleda «teadusliku, materialistliku maailmavaate ideoloogilise võitlusena ebateadliku religioosse maailmavaate vastu».⁹⁴

Probleemiasetus tingis elavnemise ateistliku kasvatustöö küsimuste ümber ka vabariigi parteiorganisatsioonis. Sellest tulenevalt ilmus vabariigi keskajakirjanduses ja rohkearvulistes kohalikes ajalehtedes⁹⁵ rida juhtivate parteitöötajate kirjutisi, mis otseselt

⁸⁹ «Võitluses kapitalismiigandite vastu kasutatakse edukalt ka loengupropagandat. Loengud poliitilistel ja populaarteaduslikel teemadel on aidanud kolhoositalurahval omandada marksistlikku maailmavaadet, lahti saada kodanlikest iganditest. Loengud usu küsimustest on viinud suurema osa kolhoositalurahvast õigele arusaamisele ka sellel alal. Endine üksiktalupoeg, kes kodanluse võimu päevil põlvitas oma lootusetuses «nähtamatu isanda» ees, oodates, et see teda hädast päästab, on pettusest aru saanud ja muutunud teadlikuks oma jõust,» kirjutas EKP Abja RK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja A. Tereštšenko («Rahva Hää!», 1951, 9. juuni).

⁹⁰ Строительство коммунизма и преодоление религиозных пережитков, М., 1966, стр. 17.

⁹¹ Silmas peetakse NLKP KK otsuseid 7. VII 1954. a. «О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения». — Вопросы идеологической работы. М., 1961, lk. 61—65 ja 10 XI 1954. г. «Об ошибках в проведении научно-атеистической работы среди населения». — Sealsamas, lk. 72—76.

⁹² Vt. esimest otsust.

⁹³ EKP Keskkomitee büroo otsus 19. VIII 1954. a. «Suurtest puudustest teaduslik-ateistlikus propagandas ja selle parandamise abinõudest». EKPA, f. 1, nim. 157, sü. 57, l. 48.

⁹⁴ Ateisti käsiraamat. Tallinn, 1963, lk. 493.

⁹⁵ 1. I 1956. a. eli Eesti NSV-s 33 rajooniajalehte — «Rahva Hää!», 1956, 1. jaanuar.

puudutasid neid küsimusi.⁹⁶ Nendes valgustati parteiorganisatsioonide praktilist tegevust ateistlikus kasvatustöös ning toodi mõnevõrra ka kohalikke näiteid. Tervikuna jäid aga käsitletavail aastail partei eespool märgitud direktiivid ellu viimata.

EKP IX kongressil 1956. a. jaanuaris kritiseeriti teravalt ateistliku töö puuduste pärast EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonda, partei linna- ja rajoonikomiteesid ning toodi esile ka loengulise töö puudused.⁹⁷ Kriitika õhkkonnas toimus ka ühingu PTTLÜ IV kongress sama aasta märtsis.⁹⁸ Lühidalt võiks tehtud kriitikat resümeeerida järgmiselt: tähelepanu keskendamine majandusteadustele, tehnika ja põllumajanduse propagandale ei tohiks kahjustada marksismi-leninismi filosoofia, partei ajaloo jt. maailmavaatelistel küsimustel propagandat. Sellele lähedaselt kajastusid need probleemid ka kongressi otsustes.⁹⁹ Kongressi puhul märgiti ajalehes «Rahva Hää»: «Viimasel ajal on jäänud teaduslik-ateistlik propaganda järjest nõrgemaks, mis ei soodusta inimestes materialistliku maailmavaate kujunemist.» Sealsamas nõuti, et ideelist kasvatustööd peab tehtama tihedalt seotuna kõigi teaduslaste teadmiste propagandaga.¹⁰⁰

Usuvastast tööd tegi Eestimaa Kommunistlik Partei nendel aastatel ka *ajakirjanduse* kaudu. Nii näiteks avaldati EKP Keskkomitee häälekandja «Rahva Hää» veergudel ajavahemikul 1945—1956 kokku 69 ulatuslikumat kirjutist, millel on otseselt või kaudselt ateistlik sisu.

Mainitud artiklitest ilmus vabariigi autorite sulest 28 tööd, tõlkeid ilmus 41. Ajaliselt jagunevad need kirjutised järgnevalt:

1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
2	2	5	6	3	5	7	3	3	11	8	14

Märgitagu siinkohal, et 1956. aastal avaldatud artiklite hulgas polnud ühtegi kirjutist, mis oleks pühendatud otseselt ateismile

⁹⁶ Näiteks EKP Haapsalu RK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja E. Vaiksoo kirjutis «Loenguline propaganda minevikuigandite vastu», mis ilmus 30. septembril 1954. a. «Rahva Hääs».

⁹⁷ Aruandekõnes märgiti: «Meil peetakse väga vähe loenguid ja vestlusi loodusteaduslikes küsimustes, kus seletatakse populaarselt ja arusaadavalt materialismi seisukohalt lähtudes looduse ja inimühiskonna arenemist.» Samas kritiseeriti neid parteikomiteede juhte, kes jätavad ideoloogilise töö teise järjekorda (tehase «Volta» jt. parteikomiteed). — «Rahva Hää», 1956, 18. jaanuar.

⁹⁸ ÜTA, f. 1, nim. 1. sü. 258 (ja samas otsuses, l. 122).

⁹⁹ Sealsamas, l. 122

¹⁰⁰ «Rahva Hää», 1956, 17. märts.

probleemidele. Usuvastase propagandatöö küsimustel peatuti vaid möödaminnes või mainiti neid kommunistliku kasvatustöö analüüsimisel negatiivsete näidete hulgas.¹⁰¹ Seevastu ilmus märgatavalt rohkem kirjutisi, mis käsitlesid parteihariduse,¹⁰² loengulise töö¹⁰³ ning agitatsiooni¹⁰⁴ küsimusi. Erilist rõhku pandi sel aastal õppetöö korraldamisele parteiharidussüsteemis, millest tulenevalt peatuti sagedasti selle töö sisu ja vormide¹⁰⁵ lahtimõtestamisel, organisatsioonilistel printsiipidel¹⁰⁶ ja propagandistide tööga ning nende kaadri ettevalmistusega seotud mõtetel.¹⁰⁷ Praktiliselt oli kogu ajalehe ideoloogilist kasvatustööd käsitlev osa tihedalt seotud NLKP XX kongressi ning NLKP Keskkomitee pleenumite materjalide selgitamisega.

Puht-ateistlikest kirjutistest ilmus suurem osa aastail 1948—1954. Religioonikriitilised artiklid olid sageli koostatud väga üldsõnalistena ja nende teravik oli üliharva suunatud kohapealsetele probleemidele. Nendes kasutatud näidetel ei olnud sageli midagi ühist Eesti NSV kohalike tingimustega ega usuvastase võitluse konkreetsete ideoloogiliste probleemidega. Kuigi Eesti NSV-s ei ole kogu senise eksistentsi vältel märkimisväärtset populaarsust saavutanud rooma-katoliku kirik, suunati nendeski kasinates usuvastastes kirjutistes kriitikateravik katolitsismi ja Vatikani vastu.¹⁰⁸ Samal ajal ei leidnud kordagi käsitlemist eesti suurima kirikuorganisatsiooni — luteri kiriku ideoloogilised päevaprobleemid. Mõnigi kord olid usuvastasele võitlusele pühendatud kirjutised suunatud kauge mineviku probleemide,¹⁰⁹ või konfessionaalses (ning mõnikord ka geograafilises) mõttes kaugete probleemide käsitlemisele. Haruharva leidus neil aastail kirjutisi kommunistliku moraali ja eetika valdkonnast. Religioonikriitilisi materjale püüti lugejale esitada kirikupühade eel ja ajal.¹¹⁰

Usuvastase suunaga kirjutiste paremik kuulub nendel aastatel kahtlumata filosoofia valdkonda. Ilmunud kirjutised dialektilise ja ajaloolise materialismi¹¹¹ üksiküsimustest ja ülevaatlikud artik-

¹⁰¹ Nii nimetati loengulise töö puuduste näitena lektor Kaljukivi loengut «Marksism-leninism usust», mille ta pidas 1956. a. Orissaare raj. J. V. Stalini nim. kolhoosis. Loeng oli koostatud sedavõrd raskepäraselt ja auditooriumi ettevalmistust arvestamata, et 116-st loengule tulnud inimesest jäid lõpuni kohale vaid 2 — kolhoosi esimees ja tema asetäitja! — «Rahva Hää!», 1956, 20. märts.

¹⁰² «Rahva Hää!», 1956, 4. september.

¹⁰³ «Rahva Hää!», 1956, 18. veebruar.

¹⁰⁴ «Rahva Hää!», 1956, 25. september.

¹⁰⁵ «Rahva Hää!», 1956, 4. september.

¹⁰⁶ «Rahva Hää!», 1956, 2. oktoober.

¹⁰⁷ «Rahva Hää!», 1956, 16. oktoober ja 1956, 24. oktoober.

¹⁰⁸ V. Sišakov. Giordano Bruno. — «Rahva Hää!», 1950, 17. veebruar. K. Petrauskas. «Ennem läheb kaamel läbi nõelasilma...» — «Rahva Hää!», 1950, 17. august.

¹⁰⁹ Sealsamas, 1956, 24. august.

¹¹⁰ Vt. «Rahva Hää!», 1954, 23. detsembril avaldatud K. Kahu kirjutist, mis samuti paistab silma üldsõnalisusega.

¹¹¹ «Rahva Hää!», 1952, 25. juuli ja 1951, 14. veebruar.

lid marksistliku filosoofia kohast kommunistliku partei praktikas¹¹² sekundeerisid sellealasele loengulisele propagandale ning aitasid töötava rahva hulkades välja kujundada materialistlikku maailma-vaadet.

Sobivaks, kuid kasinaks täienduseks nendele kirjutistele said mõned ulatuslikud kaastööd darvinismi ja geoloogia valdkonnast,¹¹³ samuti tulevaste kosmoselendude võimalusi valgustavad artiklid. Juba viiekümnendate aastate algusest on enamus ajakirjanduses avaldatud loodusteaduste ja filosoofia-alaste artiklite autoritest Eesti NSV teadlased.

Neil aastail ajakirjanduse kaudu tehtud ateistlikul propagandal on mitmeid ühiseid jooni ateismi-alase loengulise tegevusega. Nii kaasnesid temaatika evolutsiooniga ka samad põhilised puudujäägid sisulises osas. Kuid samal ajal oleks üpris ebapiisav taandada kogu ajakirjanduslik ateistlik kasvatus- ja selgitustöö neil aastatel ainuüksi kitsalt *ateistliku* sisuga kirjutistele. Tuleb objektiivselt hinnata kogu ajakirjanduse osa rahvahulkade kommunistliku maailmavaate kasvatamisel sotsialistliku ülesehitustöö edusammude propaganda kaudu ja progressi ilmingute selgitamise teel majanduse, kultuuri, hariduse ja ideoloogia valdkonnast. Ja just nendesse valdkondadesse kuuluvat valgustuslikku tegevust võib käsitletud aastate perioodika oluliseks panuseks pidada uue ühiskonna inimese kasvatamisel.

Eestimaa Kommunistliku Partei poolt organiseeritud ateistliku kasvatustöö põhilüli — ateistlik propaganda väljendus neil aastatel veel mitmete teiste kommunistliku kasvatustöö vormide kaudu, ehkki nende kasutamine oli episoodilise ja juhusliku iseloomuga. Nii leidub nende aastate raadio (ja hiljem, 1955. a. alates ka televisiooni) materjalides — programmides, tekstides¹¹⁴ — usuvastaseid saatelõike. Mõnevõrra rohkem tehti ära kino kaudu populaarsete teadmiste andmise teel: oli ju vabariigi kinovõrk neil aastail läbi teinud väga suure progressi,¹¹⁵ nagu kogu Eesti NSV kultuurhariduslike asutuste süsteemgi¹¹⁶ (nii kvantitatiivses kui kvalitatiivses mõttes). Olulise tähtsusega teguriks ateistliku mõtte edasisele arengule sai¹¹⁷ mitte üksnes ateistide-praktikute etteval-

¹¹² Vt. G. Naani kirjutist «Rahva Hääles», 1950, 31. oktoober; L. Piip, «Rahva Häälel», 1951, 28. oktoober; J. Rebane, «Rahva Häälel», 1951, 19. mai; A. Päss, «Rahva Häälel», 1951, 6. veebruar; A. Panksejev, «Rahva Häälel», 1951, 30. detsember jpt.

¹¹³ «Rahva Häälel», 1951, 3. veebruar ja 1949, 12. veebruar.

¹¹⁴ Vt. näit. ENSV ORKA, f. 1590, nim. 2, sü. 4, 28 jm.

¹¹⁵ Vt. tabelit järgmisel leheküljel.

¹¹⁶ Sealsamas.

¹¹⁷ Sealsamas.

	1940	1945	1950	1955	1958
Klubiliste asutuste arv ENSV-s	461	562	726	773	748
Neis tegutses kokku ringe	×	×	3846	3626	4124
Kinoseadmete arv	56	61	207	253	312
Kinokülastusi ühe elaniku kohta aastas	×	5	7	14	17
Muuseumide külastamine aastas (tuhandetes)	67	19	230	336	453
Müüdi trükitooted iga elaniku kohta keskmiselt (rbl.)	×	×	4.54	5.00	6.99
Teaduslikke asutusi kokku ENSV-s	24	×	39	40	40
Neis töötas teaduslikke töötajaid	554	×	1221	1618	1981

Ülaltoodud tabel on koostatud statistiliste kogumikkude «25 aastat Nõukogude Eestit», Tallinn, 1965; «Eesti NSV rahvamajanduse areng», Tallinn, 1967 ja mõnede kokkuvõtete põhjal ÜTA materjalidest.

Märkus: Klubiliste asutuste kohta esitatud statistika ei kajasta tegevust ametiühingute punanurkades.

mistamine mitmesugustel parteiorganisatsioonide korraldatud seminaridel jt. üritustel, vaid eriti Nõukogude Eesti uue teadusliku kaadri formeerimine. Materialistliku maailmavaate leviku noore põlvkonna hulgas määras ära marksistlikule maailmavaatele põhineva haridussüsteemi rakendamise edukus,¹¹⁸ samuti ühiskondlike organisatsioonide poolt tehtud kasvatustöö efektiivsus (eriti keh-
tib see kommunistliku noorsooühingu kohta)

Eespool öeldust ilmneb, et käsitletud perioodil jäi ateistlik kasvatustöö ühtekokku veel siiski maha oma ajajärgu ülesannetest nii sisu kui mahu poolest. Sel ajal kasutatud ateistliku kasvatus- ja selgitustöö vormid ei suutnud veel kindlustada märkimisväärset ja väljapaistvat positiivset efekti. Parteiorganisatsioonide ateistlikus

¹¹⁸ Rahvahariduse arengut iseloomustavad järgmised arvud:

	1939/40	1940/41	1945/46	1955/56
õpilaste üldarv	116 000	121 100	126 000	160 800
koolide arv	×	1 255	1 059	1 190
üliõpilaste arv	3 616	×	3 771	11 867

Tabel on koostatud statistilise kogumiku «25 aastat Nõukogude Eestit» (Tallinn, 1965, lk. 109, 110) andmete põhjal.

tegevuses andis end paiguti tunda formalism. Kuigi neil aastail võeti vastu rida tähtsaid partei otsuseid teaduslik-ateistliku propagandaga seotud probleemides, ei suudetud neid veel täielikult realiseerida. Ateistliku kasvatustöö kordaminekutest ning positiivsest kogemustest kõneles vabariigi ajakirjandus vaid vähestel juhtudel.¹¹⁹

Uha enam kerkis päevakorda vajadus läheneda usuvastase töö probleemidele märksa kvalifitseeritumalt ning süsteemikindlamalt. Eestimaa Kommunistliku Partei ees seisis aktuaalne ülesanne: tutvuda ajalooliselt väljakujunenud ateistliku kasvatustöö kogemustega, selle töö vormide ja meetoditega, õppida tundma tegelikku olukorda kohapealsetes usukoondistes ning sellest tulenevalt kavandada kogu edasise ateistliku kasvatus- ja selgitustöö programm. Kuid teoks sai see ülesanne vaid pärast ajaloolist NLKP XX kongressi — ideoloogilisest deformiteedist ülesaamise õhkkonnas.

О РАЗВИТИИ НАУЧНО-АТЕИСТИЧЕСКОЙ ПРОПАГАНДЫ В ЭСТОНСКОЙ ССР В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ СТРОИ- ТЕЛЬСТВА СОЦИАЛИЗМА (1945—1956)

Л. Райд

Р е з ю м е

В статье анализируются содержание, организация и основные направления научно-атеистической разъяснительной работы в 1945—1956 гг. Освещены ее главные методы, формы и их применение. Изучены некоторые результаты работы, а также трудности и недостатки. В статье доказано, что в рассматриваемый период в устной антирелигиозной пропаганде преобладала лекционная работа. При помощи многочисленных источников изучен ее опыт. Несмотря на то, что устная пропаганда была в известной мере популярной и распространенной, она еще не всегда достигала глубокой конфессиональной критики. В статье исследована также роль печати в антирелигиозной разъяснительной работе и изучена деятельность местных религиозных объединений в Эстонской ССР. Местными примерами подкреплены те существенные изменения, которые произошли в этих организациях.

¹¹⁹ Vt. näit. «Rahva Hääl» nr. 232, 30. IX 1954, kus tõsteti esile teadusliku ateismi lektorite kogemusi ning saavutusi. (Paremate hulgas märgiti ära lektoreid R. Randa, L. Varblast, Thalbergi ja Haapsali).

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC-ATHEISTIC PROPAGANDA IN THE ESTONIAN S.S.R. DURING THE YEARS OF THE POST-WAR CONSTRUCTION OF SOCIALISM (1945—1956)

L. Raid

S u m m a r y

The fundamental directions, the substantial and organizational aspects of scientific-atheistic explanatory work have been analyzed in the article. We have described its principal methods, forms and their employment. Various difficulties and shortcomings and the results of this activity are also examined. We have drawn the conclusion that during the period under review lectures played the dominant part in oral anti-religious propaganda. With the help of numerous sources the evolution of lecturing work has been investigated. Although oral propaganda was popular and wide-spread, it did not everywhere attain the level of confessional criticism. The article analyzes the part played by the press in anti-religious explanatory work. The activities of local religious unions in the Estonian S.S.R. are also examined. Essential changes that took place in these organisations are characterized on the basis of local examples.

EKP TEGEVUSEST ESIMESTE KOLHOOSIDE RAJAMISEL EESTI NSV-s 1947. a.

E. Kivimaa

Pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist asus EKP, arvestades V. I. Lenini kooperasiioniplaani, järk-järgult ette valmistama tingimusi vabariigi põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks. Peamist osa selles etendasid:

1) maareform, mille käigus maata ja vähese maaga talupoegi varustati suurmaaomanikelt võõrandatud maaga;

2) kulakluse piiramise ja väljatõrjumise poliitika järjekindel teostamine;

3) sovhooside ja masina-traktoriijaamade kui sotsialistliku riigi tugipunktide rajamine maal;

4) põllumajandusliku kooperasiiooni igakülgne arendamine;

5) valla ja küla parteiorganisatsioonide, samuti komsomoli-organisatsioonide loomine ja nende mõju kindlustamine maal.

Mainitud küsimusi on põhjalikult analüüsinud mitmed autorid oma töödes, mis käsitlevad põllumajanduse sotsialistlikku ümberkorraldamist Eesti NSV-s.¹⁻⁴

Käesoleva artikli autor, tuginedes EKP Keskkomitee, maakondade parteikomiteede ja valdade-külade partei-algorganisatsioonide arhiivimaterjalidele, samuti ajakirjanduses avaldatud materjalidele, püüab anda ülevaate EKP tegevusest esimeste kolhooside loomisel Eesti NSV-s 1947. aastal.

Juhindudes leninlikust kooperasiioniplaanist, ei kiirustanud EKP kollektiviseerimisega.

¹ V. Matin, M. Bronštein. Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine ning selle sotsiaalsed ja majanduslikud tulemused. Tallinn, 1959.

² A. Panksejev. Eestimaa Kommunistliku Partei võitlus tööliklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest. Tallinn, 1961.

³ E. Laasi. Eesti talumajapidamiste kollektiviseerimise ettevalmistamine ja selle teostamine aastail 1944—1949 (Võru maakonna materjalide alusel). Dissertatsioon ajalookandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1966.

⁴ A. Ruusmann. Põllumajanduse taastamine ja kollektiviseerimine ENSV-s aastail 1944—1950. Dissertatsioon ajalookandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1967.

Esmakordselt sõjajärgsetel aastatel tõstatati küsimus kolhooside loomisest Eestis 1946. a. novembris toimunud vabariigi parteiaktiivi nõupidamisel, kus arutati läbi ja kavandati abinõud ÜK(b)P Keskkomitee 5. oktoobri 1946. a. otsuse «Leedu K(b)P Keskkomitee tööst» täitmiseks. EKP Keskkomitee tolleaegne esimene sekretär N. Karotamm püstitas oma ettekandes ülesande: «. . . Kolhooside ülesehitustöö küsimustes tuleks meil talupoegadele rohkem selgitada, mis on kolhoos, kuidas nad elavad, kuidas töötavad, milliseid saavutusi on neil jne. Ei tule karta talupoegadele rääkida kolhoosist. Meie kui kommunistid, peame teadma ja arvestama, et kolhoosid iseoolu ei sünni, neid on tarvis juurutada kindlatel tingimustel. Ei oleks halb, kui tulevaks kevadeks tekiksid mõned kolhoosid meie vabariigis, sellest oleks ainult kasu.»⁵

Kuigi otsuses vastavat ülesannet ei fikseeritud, alustati pärast aktiivi nõupidamist siiski eeltöödega esimeste kolhooside moodustamiseks vabariigis. Saaremaa parteiorganisatsiooni I konverents 1946. a. detsembris pidas vajalikuks laialdaselt arendada selgitustööd kolhoosikorra paremuse üle ja 1947. a. kevadkülvil ajaks luua maakonnas mitte vähem kui kaks kolhoosi.⁶ 1947. a. algul mõnede maakondade parteikomiteede esimesed sekretärid kutsuti EK(b)P Keskkomiteesse, kus N. Karotamm arutas nendega individuaalselt esimeste kolhooside rajamise perspektiive maakondades: kavandati vallad, kus kõigepealt alustada selgitus- ja organiseerimistöödega kolhooside moodustamiseks.⁷

Muide, juba 1946. a. lõpul ja 1947. a. algul oli kohtadel algatusi kolhooside moodustamiseks.

Näiteks 1946. a. detsembris esitasid Võru hobulaenutuspunkti 13 töolist avalduse kolhoosi rajamiseks hobulaenutuspunkti baasil. Initsiaatoriks oli punkti juhataja ÜK(b)P liige L. Veske. Kuna aga ümbruskonna üksiktalupidajatest ainult 2 kehvikute perekonda soovis ühineda kavatsetava kolhoosiga, siis ei leidnud see algatus EKP Keskkomitee toetust ja jäi ellu viimata.⁸

1947. a. jaanuaris-veebruari liikus kolhoosi rajamise mõte ka juba Saaremaal Valjala vallas. Initsiaatoriks oli seal ÜK(b)P liige H. Kuning, kellest mõni kuu hiljem saigi vabariigi esimese kolhoosi esimees. Kuna ka siin kavatseti kolhoos rajada peamiselt hobulaenutuspunkti baasil, mida ilmselt ei peetud otstarbekaks, siis jäi 1947. a. algul kolhoosi loomise mõte realiseerimata.⁹

Algatused ise aga näitasid veenvalt, et pind esimeste kolhooside rajamiseks Eesti NSV-s hakkas kujunema.

⁵ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 333, l. 22–23.

⁶ EKPA, f. 13, nim. 5, sü. 1, l. 36.

⁷ A. Ovsjannikovi ja R. Meieli mälestused. Autori valduses.

⁸ EKPA, f. 1, nim. 37, sü. 65, l. 1, 5, 8.

⁹ Sealsamas, l. 17, 32.

Seda arvestades hakkas ka vabariiklik ajakirjandus, eelkõige «Talurahvaleht» avaldama materjale põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise küsimustest, seostamata neid veel Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise ülesandega. Põllumajanduse kollektiviseerimise küsimuste käsitlemiseni jõudis samuti suuline propaganda. 1947. a. I poolal peeti EK(b)P Keskkomitee lektorite grupi poolt V. I. Lenini kooperatsiooniplaanist 4 loengut, neist 1 Tallinnas ja 3 maakondades.¹⁰ Ka maakondade parteikomiteede lektorite grupid hakkasid käsitlema põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise küsimusi, kuid kolhooside rajamisest kui Eesti NSV põllumajanduse ees seisvast vahetust ülesandest avalikkuse ees siiski veel ei räägitud.

Kolhooside moodustamiseks läbiviidav selgitus- ja organiseerimistöö piirdus üksikute valdade ja küladega, ning kandis peamiselt maakuulamise iseloomu, individuaalvestluste kaudu püüti välja selgitada talupoegade suhtumist kolhoosidesse. EK(b)P Keskkomitee suhtus põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise ülesandesse väga tõsiselt ja ettevaatlikult, lubamata mingit kiirustamist. Selle veenvamaks tõendiks on N. Karotamme ettekanne 15. aprillist 1947. a. ÜK(b)P Keskkomitee sekretärile A. Zdanovile põllumajanduse kollektiviseerimise perspektiividest Eesti NSV-s. Ettekandes märgiti, et Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimisele asumisel on vaja tunda õppida ja arvestada konkreetset olukorda ning kohalikke iseärasusi. «Peamiseks iseärasuseks», rõhutati ettekandes, «on ulatuslikult arenenud põllumajanduslik kooperatsioon, mida võib kasutada suure eduga töötava talurahva viimiseks kollektiviseerimisele. Põllumajanduslikke ühistuid on tarvis 3—4 aasta jooksul arendada samal alusel, millel nad arenevad praegu. Igati on tarvis tugevdada põllumajandusühistute ühiskondlikke majandeid. Seejärel tuleb põllumajandusühistud viia aste kõrgemale (mis ja kuidas, seda peab veel näitama praktika, elu, kuid kõne alla tuleb ilmselt põllumajandusühistute liikmete maa ja teatud tootmisvahendite ning tööriistade ühistamine). Pärast seda tuleb lasta ühistutel areneda 2—3 aastat ja siis saab tõenäoliselt toimuda üleminek täielikult (või peamiselt) põllumajandusliku artelli põhikirjale».¹¹

Kuna Eesti NSV põllumajandus, eriti tema põhiharu, loomakasvatus, põlnud veel kaugeltki saavutanud sõjaeelset taset, siis hoia-tati ettekandes, et «kollektiviseerimisega kiirustamine võib lühikese ajaga tekitada vabariigi loomakasvatusele taolist kahju, mille likvideerimine nõuab palju aastaid. Enne kolhooside rajamisele asumist tuleb taastada (kasvõi põhijoontes) Eesti NSV põllumajanduse, sealhulgas ka loomakasvatuse sõjaeelne tase»¹² Ettekan-des avaldati arvamust, et mõned esimesed kolhoosid võib Eesti

¹⁰ EKPA, f. 1, nim. 82, sü. 12, l. 15.

¹¹ EKPA, f. 1, nim. 5, sü. 43, l. 3.

¹² Sealsamas, l. 2.

NSV-s luua aastail 1948—1949, et kolhoosid Eestis, vähemalt esialgu, tulevad tõenäoliselt väikesed. Samuti märgiti võimalust, et osa Eesti NSV-s olemasolevatest hobulaenuuspunktidest võivad saada baasiks kolhooside moodustamisel. Peeti vajalikuks luua Eesti NSV-s põllumajandusühistute kaadri ettevalmistamise kool, mida vastaval momendil võiks üle viia kolhooside kaadri ettevalmistamisele. Vastava kooli õpilased pidid teatud aja oma õppepraktikast viibima vanemate liiduvabariikide kolhoosides. Samuti nähti ette Eesti NSV talupoegade ja põllumajanduse spetsialistide ekskursioonide korraldamine eesrindlikesse kolhoosidesse, sovhoosidesse ja masina-traktorijaamadesse vanemates liiduvabariikides, sealhulgas eesti kolhoosidesse Põhja-Kaukaasias, Siberis ja Volga aladel. Viimastest peeti vajalikuks saada ka kaadrit meie talupoegade abistamiseks ühiskondliku majapidamise korraldamisel.¹³

Seega oma kavad kolhooside rajamiseks vabariigis esitas EK(b)P Keskkomitee UK(b)P Keskkomiteele üpris tagasihoidlikena, tagasihoidlikumatenäna kui nad tegelikult olid. Nähti ette järkjärguline üleminek kolhoosikorraale pikema perioodi — 5—7 aasta vältel, kusjuures kolhoosid pidid orgaaniliselt välja kasvama koöperatsiooni madalamatest vormidest. Vastavat suunda peeti ka EK(b)P Keskkomitee XV ja XVI pleenumitel 1947. a. märtsis ja aprillis, kus olid arutamisel põllumajanduse arendamise küsimused. Kolhooside rajamise ülesannet neil pleenumitel ei püstitatud, kuid igati rõhutati vajadust tõmmata lähematel aastatel põllumajanduslikesse ühistutesse enamus talurahvast. EK(b)P Keskkomitee XVI pleenumi otsuse alusel hakkasid põllumajanduslikud ühistud rajama ühiskondlikke majapidamisi, mis kujutasid endast sammu edasi tootmiskoöperatsiooni suunas.

Samaaegselt jätkati siiski üksikutes valdades tööd esimeste kolhooside moodustamiseks juba 1947. a. Nii kirjutab H. Kuning, et 28. aprillil 1947. a. kutsuti teda EK(b)P Keskkomiteesse, kus talle tehti ülesandeks organiseerida Saaremaal kolhoos. Abiks temale saadeti EK(b)P Keskkomitee põllumajandusosakonnast sm. Algus ja Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumist sm. Täks.¹⁴

Põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise küsimused NSV Liidu koosseisu hiljem astunud liiduvabariikides olid loomulikult ka üleliiduliste organite, eelkõige UK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu valitsuse tähelepanu objektiks. 21. mail 1947. a. oli Baltimaade põllumajanduse kollektiviseerimise küsimus arutusele võetud UK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo istungil. Läti ja Leedu NSV-s olid selleks ajaks juba esimesed kolhoosid moodustatud. Poliitbüroo istungil vastu võetud otsuses «Kolhooside rajamisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-des» soovitati põllumajanduse kollektiviseerimise juhtimisel silmas pidada järgmisi nõudmisi.

¹³ EKPA, f. 1, nim. 5, sü. 43, l. 2.

¹⁴ H. Kuning. Kui loodi esimest kolhoosi. — «Rahva Hääli», 1967, 26. august

Esiteks, et ei hakataks taga ajama kolhooside arvu, ei kiirustataks selles tähtsas töös ning peetaks rangelt kinni vabatahtlikkuse põhimõttest kolhooside rajamisel; teiseks, kolhoosidesse tuleb esmajärjekorras võtta kehviktalupoegi; kolmandaks, kolhooside rajamine peab toimuma kaasaegse põllumajandustehnika baasil, hästi varustatud masina-traktorijaamade piirkonnas; neljandaks, organiseeritud kolhoosid peavad olema eeskujulikud majandid, mis suudavad tõestada kollektiivse majandamise kasulikkust ja seega propageerida kollektiviseerimise ideid talurahvahulkades.

Otsus kohustas NSV Liidu Põllumajanduse Ministeeriumi eraldama täiendavalt 1947. a. plaanile II ja III kvartalis kolhooside teenindamiseks masina-traktorijaamade kaudu Leedu NSV-le — 100 traktorit, Läti NSV-le 100 traktorit ja Eesti NSV-le — 50 traktorit.

Otsuses pandi Läti, Leedu ja Eesti K(b) Parteide Keskkomiteedele ette esitada 1. juuniks 1947. a. ÜK(b)P Keskkomiteele oma kaalutlused kolhooside rajamise praktilistes küsimustes (masina-traktorijaamade ja kolhooside organiseerimise plaan, kolhoosnikute õueaiamaa ja nende isiklikku kasutusse jääva karja suurus, soodustused ja eelised kolhoosidele, kolhoosikaadri ettevalmistamine jne.).¹⁵ ÜK(b)P Keskkomitee otsus tõstis küla sotsialistliku ümberkujundamise ülesande päevakorda, koondas Balti vabariikide parteiorganisatsioonide tähelepanu põllumajanduse kollektiviseerimise ettevalmistamise ja läbiviimise küsimustele. EK(b)P Keskkomiteelt nõudis otsus oma esialgsete kavade korrigeerimist. Seda ka tehti.

31. mail 1947. a. oli ÜK(b)P Keskkomitee otsus läbiarutamisel EK(b)P Keskkomitee büroo istungil, kus kavandati konkreetsed ettepanekud kolhooside rajamiseks Eesti NSV-s, mis esitati sama kuupäeva kirjas ÜK(b)P Keskkomitee sekretärile J. V. Stalinile.

Kirjas lubati kõige lähemal ajal asuda kehvikute hulgas organisatsioonilisele ja poliitilisele tööle kolhooside moodustamiseks vabariigi neis kohtades, kus selleks on vajalikud tingimused, arvestusega, et juba 1947. a. oleks Eesti NSV-s loodud 17 kolhoosi. Kolhooside rajamise praktilisele tööle otsustas EK(b)P Keskkomitee asuda järgmistes valdades ja maakondades:

1. Vao vallas Virumaal
2. Undla vallas Virumaal
3. Paide vallas Järvamaal
4. Lehtse vallas Järvamaal
5. Kallamäe külas Valjala vallas Saaremaal
6. Kõnnu külas Valjala vallas Saaremaal
7. Raikküla vallas Harjumaal
8. Iru vallas Harjumaal

¹⁵ Директивы КПСС и Советского Правительства по хозяйственным вопросам, т. 3. Москва, 1958, стр. 204.

9. Riguldi vallas Läänemaal
10. Lihula vallas Läänemaal
11. Käina vallas Hiiumaal
12. Suislepa vallas Viljandimaal
13. Rõngu vallas Tartumaal
14. Torma vallas Tartumaal
15. Hummuli vallas Valgamaal
16. Kõlleste vallas Võrumaal
17. Veriora vallas Võrumaal

Loodavate kolhooside suuruseks, arvestades talude süsteemi, nähti ette mitte vähem kui 8 talumajapidamist. Tööde mehhaniseerimiseks kolhoosides taotles EK(b)P Keskkomitee 6 uue masinatraktori jaama rajamist Eesti NSV-sse, ning kolhoosidele 15 veoauto ja 10 kraaviadra eraldamist. EK(b)P Keskkomitee pani ette määrata õueaiamaa suuruseks kolhoosides (arvestamata elu- ja kõrvalhoonete all olevat pinda ja õue) 0,5 ha ja peale selle veel aiaks 0,2 ha, ning lubada igale kolhoosiperele kuni 2 lehma ja mullikas, 2 emist põrsastega, 10—15 lammast, piiramatul arvul kodulinde ja küülikuid.

Karja hävitamise vältimiseks kolhooside moodustamise käigus luges EK(b)P Keskkomitee otstarbekaks materiaalselt kompenseerida kolhoosidesse astuvaid talupoegi ühistatud töö- ja produktiivkarja eest. Pandi ette eraldada kolhoosiperele ühistatud karja eest 5 aasta jooksul täiendavalt: hobuse eest — 6—10%, lehma eest — 3—7% väljatöötatud normipäevadest, tingimusel, et kolhoosipere kõik töövõimelised liikmed töötavad välja kehtestatud normipäevade miinimumi (100 normipäeva).

EK(b)P Keskkomitee palus ühtlasi rea soodustuste ja eeliste kehtestamist kolhoosidele ja kolhoosnikutele põllumajandussaaduste ning maksude osas, samuti taotleti kõigi eelnevate võlgnevuste kustutamist.

Seoses sellega, et suur osa tehtud ettepanekutest polnud kooskõlas tolleaegse põllumajandusliku artelli tüüpõhikirjaga, esitas EK(b)P Keskkomitee ÜK(b)P Keskkomiteele läbivaatamiseks ja kinnitamiseks vastavalt Eesti NSV tingimustele muudetud põllumajandusliku artelli tüüpõhikirja projekti.¹⁶

Läbirääkimiste käigus büroo istungil tõsteti üles veel mitmed küsimused, nagu loodavate kolhooside ja olemasolevate põllumajandusühisuste vahekorrad, ekskursioonide korraldamine talupoegadele vanemate liiduvabariikide kolhoosidesse jne. N. Karotamm märkis, et tööd kolhooside moodustamiseks tuleb läbi viia eelkõige ettenähtud valdades, tal olevat otsesed juhtnöörid A. Zdanovilt, et agitatsiooniga kolhooside rajamiseks pole vaja alustada kogu vabariigis.¹⁷

¹⁶ EKPA, f. 1, nim. 5, sü. 43, l. 15—20.

¹⁷ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 303, l. 202.

Et eelnenud töö kolhooside rajamise perspektiivide väljaselgitamisel vabariigis oli olnud võrdlemisi pinnapealne, siis tundub, et valdade valik, kuhu kavatseti moodustada esimesed kolhoosid jäi enamiku maakondade osas juhuslikuks, millest tingituna esitatud kava 1947. a. ei suudetudki realiseerida. ÜK(b)P Keskkomitee otsusest ja selle realiseerimise kavast informeeriti maakondade parteikomiteede sekretäre 1947. a. juunis. Maakondade parteikomiteesid kohustati intensiivistama selgitus- ja organiseerimistööd kavandatud valdades. Ühtlasi anti neile esialgsed juhtnöörid kolhooside moodustamise korra kohta. Nende kohaselt pidi kolhooside rajamine toimuma parteiorganite (alates valla parteialgorganisatsioonist või vallakomiteest kuni EK(b)P Keskkomiteeni) vahetu kontrolli all. Kui mõnes külas avaldasid soovi kolhoosi astumiseks vähemalt 3 talupoega, siis tuli nendest moodustada kolhoosi-organiseerimise initsiatiivgrupp. Grupi koosolekul tuli valida esimees ja sekretär. Initsiatiivgrupi pidi kõigepealt kinnitama valla parteikomitee või parteialgorganisatsioon (esimeste kolhooside moodustamisel see kinnitus jäi sageli ära). seejärel maakonna parteikomitee büroo. Kui initsiatiivgrupis oli vähemalt 8 talumajandit (reeglina nii oligi, alla 8 liikmeliste initsiatiivgruppide kinnitamisi oli äärmiselt harva), siis maakonna parteikomitee büroo esitas EK(b)P Keskkomiteele taotluse kolhoosi moodustamiseks. Alles pärast vastava taotluse läbivaatamist ja kinnitamist EK(b)P Keskkomitee büroo istungil, võidi läbi viia organiseerimiskoosolek ja seega rajada kolhoos.

Arvestades, et kogu vabariigi ulatuses tingimused põllumajanduse kollektiviseerimiseks ei olnud veel küpsed, suhtus EK(b)P Keskkomitee endiselt kolhooside rajamisse väga ettevaatlikult. Seda kinnitab veenvalt N. Karotamme lõppsõna valdade parteiorganisatsioonide sekretäride seminaril 9. juunil 1947. a., kus ta märkis: «Meil aetakse tihti loba kolhoosi kohta. Talupoeg pole kohustatud uskuma iga agitaatori sõna, et kolhoos on hea asi. Talumees käib 20 korda ümber kolhoosi, läheb koju, mõtleb 1—2 nädalat ja ütleb siis oma arvamuse. Ärge ilmaaegu tühipaljast juttu kolhoosist ajage. See võib ainult kahju teha. Kolhoosist räägime seal, kus on tõsine tahtmine selle järele.»¹⁸

Vabariigi parteiorganisatsiooni tervikuna ÜK(b)P Keskkomitee 21. mai 1947. a. otsusest ei informeeritud, sellest olid teadlikud üksnes EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu ning maakondade juhtivad töötajad, kes koos kohtadel vastava-suunalist initsiatiivi näidanud talupoegade-kommunistidega võtsidki enda peale põhilise töö esimeste kolhooside organiseerimisel. Üksnes mõnedes maakondades tõmmati sellele tööle kaasa ka vastavate valdade parteialgorganisatsioonid.

Et esimeste kolhooside loomine kippus venima, siis EK(b)P Keskkomitee kutsus 31. juulil 1947. a. kokku maakondade partei-

¹⁸ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 344, l. 93.

komiteede esimeste sekretäride ja täitevkomiteede esimeeste nõupidamise, kus arutati veel kolhooside rajamise ülesandeid vabariigis.¹⁹ Järgnevalt intensiivistuski selgitus- ja organiseerimistöö kolhooside moodustamiseks.

Esimesena jõuti kolhoosi moodustamiseni Sakla külas Valjala vallas Saaremaal. H. Kuning oli seal alustanud tööd kolhoosi organiseerimiseks, vesteldes kõigepealt individuaalselt üksikute aktivistide-talupoegadega, kellest võis loota, et nad kolhoosi rajamist kindlalt pooldavad (nagu V. Maripuu, A. Naak, K. Maripuu). Selgitus- ja organiseerimistööd abistama suunati sinna ka mitmed vabariigi juhtivad töötajad. Nii käisid Sakla küla talupoegadele ettekannetega esinemas ja nendega vestlemas põllumajandusminister A. Mäe, Eesti NSV Ministrite Nõukogu aseesimees H. Allik, EK(b)P Keskkomitee põllumajandusosakonna juhataja A. Sokolov. H. Allik ja A. Sokolov võtsid osa ka initsiatiivgrupi koosolekust, mis toimus 16. augustil 1947 a. Initsiatiivgrupi koosseisu kuulusid 9 inimest — 5 kehvikut, 2 keskmikku ja 2 ENSV TA Uue-Lõve õppemajandi töolist-kommunisti. Koosolekul kuulati ära EK(b)P Saaremaa Komitee sekretäri A. Šiskini ettekanne põllumajandusliku artelli moodustamisest Sakla külas. Ettekandjale esitatud küsimused: Kui suur võib olla isiklik majapidamine, palju karja, maad jne? Kust saavad kolhoosnikud heina isikliku karja jaoks? Kas kolhoosnik võib saada hobust isikliku maa harimiseks? Kas kolhoosis saab olema üks ühiselamu kõikide jaoks, või on võimalik igal elada oma majas? jt., näitavad, et koosolekust osavõtjatel oli veel palju ebaselgeid küsimusi.

Koosolek võttis vastu otsuse kolhoosi moodustamiseks ja valis initsiatiivgrupi esimeheks H. Kuninga. Esitati taotlus Uue-Lõve õppemajandi, samuti lennuväebaasiks ettenähtud maa üleandmiseks organiseeritavale kolhoosile. Järgmisel päeval, 17. augustil 1947. a. oli Sakla küla järsult elavnenud. Avalduse kolhoosi astumiseks esitasid veel 7 inimest, peamiselt TA õppemajandi töölised. Kokku oli seega laekunud 16 avaldust. Avalduse esitajatel oli maad kokku 134 ha, sellest põldu 40 ha, 6 hobust, 15 veist, 15 lammast ja 9 siga.²⁰

19. augustil 1947. a. EK(b)P Saaremaa Komitee büroo kuulas H. Kuninga informatsiooni initsiatiivgrupi loomisest kolhoosi organiseerimiseks Sakla külas. Büroo kiitis algatuse heaks, kinnitas initsiatiivgrupi koosseisu ning taotles õppemajandi ning baasi maa ühendamist organiseeritava kolhoosiga.²¹ Põllumajandusliku artelli organiseerimine Sakla külas Valjala vallas Saaremaal oli 23. augustil 1947 a. arutamisel EK(b)P Keskkomitee büroo istungil. Tõsise puudusena märgiti nii valla parteiorganisatsiooni

¹⁹ EKPA, f. 1, nim. 37 a, sü. 58, l. 128.

²⁰ Sealsamas, l. 74—76.

²¹ EKPA, f. 13, nim. 6, sü. 2, l. 92.

kui valla täitevkomitee kõrvalejäämist kolhoosi organiseerimisest. Büroo leidis, et Sakla külas on kõik vajalikud tingimused põllumajandusliku artelli organiseerimiseks ning kinnitas vastava ettepaneku. Vastuvõetud otsuses kohustas büroo EK(b)P Saaremaa Komiteed edasises töös kolhooside loomisel rangelt juhinduma ÜK(b)P Keskkomitee 21. mai 1947. a. otsuses püstitatud nõudeist, ning pöörama erilist tähelepanu sellele, et Sakla külas organiseeritav kolhoos kujuneks eesrindlikuks majandiks, suuteliseks näitama oma tööga laiadele kehv- ja kesktalurahvahulkadele kollektiivmajapidamise kasulikkust ning eeliseid üksiktalumajapidamisega võrreldes.

Otsustati rahuldada initsiatiivgrupi ja EK(b)P Saaremaa Komitee büroo taotlus ning anda Sakla külas organiseeritavale kolhoosile üle Eesti NSV TA õppemajand koos kõigi ehituste, külvide, karja ja põllumajandusliku inventariga. Eesti NSV põllumajanduse ministrit A. Mäed kohustas büroo otsus tugevdama 1. septembriks Saare masina-traktorijaama ja kindlustama Sakla küla teenindamine traktorite ja põllumajandusliku inventariga. Nähti ette ülesanded vabariiklikele keskasutustele kolhoosi elektrifitseerimiseks, soodsatel tingimustel krediteerimiseks ja kõige vajalikuga varustamiseks. Igapäevase praktilise abi osutamiseks kinnitati kolhoosi juurde EK(b)P Keskkomitee büroo liige, Eesti NSV Ministrite Nõukogu aseesimees N. Puusepp ning kuuks ajaks komandeeriti kolhoosi kommunist Täks (endine kolhoosiesimees) Põllumajanduse Ministeeriumist.²²

27. augustil 1947. a. toimus Sakla külas kolhoosi organiseerimise koosolek. Seni ilmunud Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimist käsitlevates töödes, ka 1957. a. ilmunud «Eesti NSV ajaloo» on esimeste kolhooside asutamise tähtajana märgitud vastava taotluse kinnitamine EK(b)P Keskkomitee büroo istungil (Valjala valla Sakla küla kolhoosi asutamise tähtajana seega 23. august 1947. a.). Autori arvates on siiski õige kolhoosi rajamise tähtpäevaks lugeda kolhoosi organiseerimiskoosolekut, kus kolhoos kui majanduslik ja juriidiline üksus lõplikult vormistati.

Kolhoosi organiseerimiskoosolekul Sakla külas arutati kõigepealt läbi ja kinnitati kolhoosi põhikiri. Kolhoosi nimeks otsustati võtta kuulsa saarlase, eesti kommunistide omaaegse juhi V. Kingissepa nimi. Valiti kolhoosi juhatus ja revisjonikomisjon. Kolhoosi esimeheks valiti tema peamine organisaaator kommunist H. Kuning. Seega V. Kingissepa nim. kolhoos Valjala vallas Saaremaal kujunes esimeseks kolhoosiks Nõukogude Eestis sõjajärgsetel aastatel.

Et kiirendada kolhooside moodustamist teistes ettenähtud valdades saatis EK(b)P Keskkomitee 20. augustil 1947. a. maakondade parteikomiteedele šifreeritud telegrammi, milles nõuti kollektiviseerimise alal tehtava töö tugevdamist. Telegrammi läbi arutades

²² EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 219, l. 14—18.

konkretiseerisid maakondade parteikomiteed oma seniseid plaane kolhooside rajamiseks, kavandasid lähemad ülesanded ja abinõud ideoloogilise ja organisatsioonilise töö tõhustamiseks.

Juba järgmisel päeval, 21. augustil 1947 a. arutati telegrammi EK(b)P Läänemaa Komitee büroo istungil. Büroo märkis, et töö initsiatiivgruppide loomisel maakonnas kulgeb ebarahuldavalt. Maakonna juhtivad töötajad, kellele see ülesandeks oli tehtud, pole oma tööd lõpule viinud. Büroo otsuses tehti ülesandeks büroo liikmetele O. Mihkelsonile, M. Ježovale ja L. Nazarovile initsiatiivgruppide organiseerimine Lihula, Velise, Märjamaa ja Riguldi valdades.²³

23. augustil 1947 a. arutas EK(b)P Võrumaa Komitee büroo Keskkomitee telegrammi alusel küsimust «Initsiatiivgruppide moodustamisest maakonnas esimeste kolhooside organiseerimise ettevalmistamiseks». Vastuvõetud otsuses tunnustati seni tehtud töö mitteküllaldaseks, ning selle parandamiseks kinnitati maakonna-komitee büroo liikmed ja mõned maakonna vastutavad töötajad 10 valla juurde. Otsuses näidati, kus seni tehtud töö alusel on reaalsemad väljavaated kolhooside moodustamiseks. Põlva valla kohta näiteks märgiti, et seal võib luua initsiatiivgrupi eesotsas uusmaasaaja-kommunisti A Kohalaga. Valdade juurde kinnitatud seltsimeestele öeldi, et kogu töö tuleb läbi viia, tuginedes valla partei-organisatsioonile.²⁴

Sama küsimuse arutamisel EK(b)P Valgamaa Komitee büroo istungil 30. augustil 1947 a. leiti, et initsiatiivgruppide moodustamine varem kavandatud punktides (Hummuli ja Kaagjärve valdades) pole lähemal ajal võimalik, kuid töö käigus selgus, et Kuigatsi valla Priipalu külanõukogus, samuti Tõlliste valla Tsooru külanõukogus on vajalik arv talupoegi, kes soovivad astuda kolhoosi. Ettevalmistava töö läbiviimiseks otsustati komandeerida Kuigatsi valda büroo liige J. Lee. Maakonna TSN Täitevkomitee esimehele K. Tombergile tehti ülesandeks sõita Tõlliste valla Tsooru külla initsiatiivgrupi loomise võimaluste väljaselgitamiseks.²⁵

Otsused, mis konkretiseerisid ja pidid kiirendama kolhooside rajamise protsessi, võeti EK(b)P Keskkomitee šifreeritud telegrammi alusel vastu enamiku maakondade parteikomiteede büroode poolt. Nende elluviimist soodustasid rea muude faktorite kõrval veel kulaklusevastase võitluse intensiivistamine Eesti NSV Ministrite Nõukogu määruse nr. 654 30. augustist 1947 a., «Talupidamiste maksustamise kohta Eesti NSV-s» alusel, samuti valdade parteiorganisatsioonide järjekindel tugevnemine (1. sept. 1947 oli Eesti NSV-s moodustatud juba 70 vallas EK(b)P vallakomiteed)²⁶

²³ EKPA, f. 1, nim. 3 c/c, sü. 1, l. 40.

²⁴ EKPA, f. 1, nim. 26, sü. 33, l. 142.

²⁵ EKPA, f. 14, nim. 7, sü. 4, l. 3.

²⁶ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 219, l. 144.

Teise kolhoosi moodustamine vabariigis toimuski juba valla parteiorganisatsiooni osavõtul. EK(b)P Põlva vallakomitee arutas 31. augustil 1947. a. oma istungil küsimust kolhoosi moodustamisest Mammaste külas.²⁷ Antud küla 6 kehvikut ja 3 maatameest ÜK(b)P liikmekandidaadi uusmaasaaja A. Kohala eestvedamisel avaldasid soovi organiseerida põllumajanduslik artell. Vallakomitee toetas igati nende initsiatiivi ja esitas küsimuse EK(b)P Võrumaa Komitee büroole, kus see jaatavalt otsustati 1. sept. 1947. a. Abiks Põlva vallakomiteele kolhoosi organiseerimisel komandeeris EK(b)P Võrumaa Komitee oma instruktori sm. Tisleri kaheks nädalaks Mammaste külla.²⁸

10. septembril 1947. a. otsustati kolhoosi organiseerimise küsimus Põlva valla Mammaste külas EK(b)P Keskkomitee büroo istungil. Märgiti, et Mammaste külas on kõik vajalikud tingimused kolhoosi organiseerimiseks ja kiideti heaks Võrumaa Komitee vastav ettepanek. Büroo otsustas, vastavalt maakonnakomitee taotlusele, anda üle organiseeritavale kolhoosile esiteks Mammaste küla põllumajandusühistu maad, samuti küla territooriumil asuvad riikliku maafondi maad, teiseks, Põlva hobulaenutuspunkt kogu maa ja varaga. Põllumajanduse Ministeeriumilt nõuti abi osutamist traktorite, põllumajandusliku inventari, autotranspordi, elektrifitseerimise, maakorralduse ja muu vajaliku osas. Praktilise abi osutamiseks kinnitati Mammaste külla organiseeritava kolhoosi juurde EK(b)P Keskkomitee büroo liige A. Radik.²⁹

17. sept. 1947. a. toimus kolhoosi organiseerimiskoosolek, millest võttis osa 9 perekonnast kokku 12 inimest. Kolhoosi põhikirjast rääkis koosolekul EK(b)P Võrumaa Komitee sekretär A. Tõnisoo. Põhikiri võeti vastu järgmiste muudatustega tüüppõhikirjas: a) kolhoosipere isiklikuks kasutuseks oleva õueaiamaa suuruseks määrati kuni 1 ha; b) iga kolhoosipere isiklikus kasutuses võis olla lehm, mullikas, 2 emist pörsastega, kuni 25 lammast ja kitse, piiramatul arvul kodulinde ja küülikuid, kuni 20 mesipuud; c) kolhoosi astujad, kellel oli maad kuni 5 ha, pidid tasuma rahalist sisestumismaksu 20 rbl., kel üle 5 ha — 40 rbl. pere kohta.

Kolhoosi nimeks otsustati panna «Võit».

Järgnevalt valis koosolek 5-liikmelise kolhoosi juhatuse: esimeheks valiti A. Kohala, juhatuse liikmeteks A. Sajale, A. Kurvits, A. Kirotar ja A. Karm. Revisjonikomisjon valiti 3-liikmeline.

Laenu saamiseks otsustati pöörduda Põllumajanduspanga poole taotlusega avada kolhoosile krediit 10 000 rbl. ulatuses, sellest seemne ja mineraalväetiste ostmiseks 3000 rbl., kolhoosi elektrifitseerimiseks 7000 rbl.³⁰

²⁷ EKPA, f. 1230, nim. 2, sü. 1, l. 4.

²⁸ EKPA, f. 11, nim. 62, sü. 34, l. 152—153.

²⁹ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 219, l. 134—136.

³⁰ EKPA, f. 1, nim. 26, sü. 40, l. 17—18.

Kolmandana jõuti kommunistide A. ja P. Põldoja initsiatiivil kolhoosi moodustamiseni Tartumaal Kavastu vallas. Seni ilmunud töodes on Kavastu valla kolhoosi asutamise tähtajaks ekslikult loetud 5. septembrit 1947 a., ning kolhoosi seega vabariigi teiseks kolhoosiks. Tegelikult oli küsimus kolhoosi organiseerimisest Kavastu vallas esmakordselt 5. septembril arutamisel EK(b)P Tartumaa Komitee büroo istungil. Leides, et kolhoosi moodustamiseks on Kavastu valias võimalused olemas, kinnitas büroo initsiatiivgrupi esimeheks ÜK(b)P liikmekandidaadi P. Põldoja ning kohustas valla parteiorganisatsiooni sekretäri A. Orlovi koos P. Põldojaga jätkama tööd kolhoosi loomiseks, arvestusega, et kahe nädala jooksul kasvaks kolhoosi astuda soovijate arv 12—15 majapidamiseni.³¹ Poliitilise selgitustöö tugevdamiseks komandeeriti Kavastu valda maakonnakomitee organiseerimisosakonna instruktor Selgis. Täiendavas otsuses 16. septembrist 1947. a. Tartumaa Komitee büroo kinnitas kolhoosi organiseerimise initsiatiivgrupi koosseisus 13 perekonda ja taotles EK(b)P Keskkomiteelt organiseeritavale kolhoosile Kavastu hobulaenutuspunkti üleandmist, vajalikus koguses sordiseemnevilja ja põlluväetiste eraldamist kevadkülviks, luba maad mitteomavatele initsiatiivgrupi liikmetele, kes töötavad hobulaenutuspunktis, toiduks 5 tonni mativilja eraldamist.³²

EK(b)P Keskkomitee büroo oma istungil 27. sept. 1947 a. võttis vastu Tartumaa Komitee ettepaneku kolhoosi organiseerimiseks Kavastu valda, otsustades rahuldada maakonnakomitee poolt esitatud taotlused ning kinnitas praktilise abi osutamiseks organiseeritava kolhoosi juurde Eesti NSV Ministrite Nõukogu aseesimehe H. Alliku. Kuna initsiatiivgrupi esimehe P. Põldoja kandidatuur kolhoosi esimehe kohale ei leidnud toetust, tehti EK(b)P Tartumaa Komiteele ülesandeks leida kolhoosi esimehe kohale tööalaselt ja poliitiliselt kontrollitud kommunist, keda soovitada valida kolhoosi organiseerimiskoosolekul.³³

Koosolek toimus Kavastu valla hobulaenutuspunkti ruumides 5. okt. 1947 a. Kõigepealt kinnitas koosolek kolhoosi põhikirja, millest ettekandega esines EK(b)P Tartumaa Komitee sekretär P. Tiido. Kolhoosi nimeks otsustati võtta «Säde». Valiti 5-liikmeline kolhoosi juhatus ja 3-liikmeline revisjonikomisjon. Kolhoosi esimeheks valiti ÜK(b)P liige I. Trubitsõn.³⁴ Viimane kahjuks ei õigustanud usaldust. Juba 1948. a. augustis ta vabastati esimehe kohalt lohaka ja vastutustundetu töösse suhtumise eest ning hiljem heideti parteist välja.

Kavastu valda organiseeritud kolhoos «Säde» rajanes põhiliselt hobulaenutuspunktil ja oli vabariigi esimestest kolhoosidest üks nõrgemaid. Kolhoosi ühinenud 13 perekonnast moodustasid

³¹ EKPA, f. 12, nim. 7, sü. 7, l. 188.

³² Sealsamas, l. 222

³³ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 219, l. 193—194.

³⁴ EKPA, f. 1, nim. 37a, sü. 110, l. 92.

enamuse hobulaenutuspunkti töölisel. Maad oli üksnes 3-l perekonnal, ja neilgi kõigest 24,05 ha, sellest põllumaad 7,45 ha. Hobust ei olnud ühelgi majapidamisel, lehma oli kolhoosi ühinenutel kokku 5, lambaid 4 ja sigu 1.³⁵

Hoopis tugevamaks oma majanduslikult baasilt osutus Eesti NSV neljas kolhoos, mis rajati Valgamaal Kuigatsi valla Õlatu külas. Kolhoosi organiseerimise ettevalmistustöödest võttis seal maakonna parteikomitee töötajate kõrval aktiivselt osa ka valla parteiorganisatsioon. Initsiatiivgrupi moodustamise koosolek toimus Õlatu külas 22. oktoobril 1947. a. Peale 20 talupidaja võtsid koosolekust osa veel EK(b)P Keskkomitee esindajad Kuljus ja Algus, Valgamaa komitee sekretär A. Ovsjannikov, komitee instruktor E. Aasa, Kuigatsi valla parteialgorganisatsiooni sekretär E. Ottender ja Valgamaa TSN Täitevkomitee esimees K. Tomberg.

Kuulanud ära A. Ovsjannikovi ettekande põllumajandusliku artelli organiseerimisest Õlatu külas, otsustas koosolek luua kolhoosi organiseerimise initsiatiivgrupi koosseisus 12 talupoega, neist 7 uusmaasaajat, 2 kehvikut ja 3 keskmikku. Initsiatiivgrupi esimeheks valiti UK(b)P liige J. Raudsepp, esimehe asetäitjaks V Osberg ja sekretäriks A. Novak.³⁶ Juba järgmisel päeval, 23. okt. kinnitati initsiatiivgrupi loomine Õlatu külas EK(b)P Valgamaa Komitee büroo istungil. Initsiatiivgrupile igapäevase praktilise abi osutamiseks otsustati komandeerida 1 kuuks Õlatu külla propaganda- ja agitatsiooniosakonna instruktor E. Aasa. Maakonna TSN Täitevkomiteele pandi ette vormistada organiseeritavale kolhoosile küla piirkonnas asuvate riikliku maafondi maade üleandmine, 10. novembriks 1947 a. anda kolhoosile üle Valga Tööstuskombiinaadi Pika-Antsu veski, abistada kolhoosi ehitustööde tehnilise dokumentatsiooni vormistamisel. Kuigatsi valla parteialgorganisatsioonilt nõuti valvsuse tõstmist ja kolhoosivastasele agitatsioonile vastulöögi andmist. EK(b)P Keskkomiteelt taotleti organiseeritavale kolhoosile Kuigatsi valla hobulaenutuspunkti üleandmist, veoauto, rehepeksumasina ja 2 elektrimootori eraldamist.³⁷

27 oktoobril 1947 a. otsustati esimese kolhoosi organiseerimine Valgamaal jaatavalt EK(b)P Keskkomitee büroo istungil. Kõik maakonnakomitee ettepanekud kolhoosi tugevdamiseks võeti vastu. Praktilise abi osutamiseks kinnitati kolhoosi juurde EK(b)P Keskkomitee büroo liige A. Radik.³⁸

Kolhoosi organiseerimiskoosolekul 1947. a. novembri algul võeti kolhoosi nimeks «Oktoobri Võit» Kinnitati ühismajandi põhikiri, valiti kolhoosi juhatus ja revisjonikomisjon. Kolhoosi esimeheks valiti J. Raudsepp.

³⁵ EKPA, f. 1, nim. 37a, sü. 65, l. 126.

³⁶ EKPA, f. 1, nim. 37a, sü. 96, l. 117.

³⁷ EKPA, f. 14, nim. 7, sü. 4, l. 126–127.

³⁸ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 221, l. 74–75.

Seega kolhooside rajamine vabariigis kulges aeglaselt. Informatsioonis 30. oktoobrist ÜK(b)P Keskkomiteele 21. mai 1947. a. otsuse täitmisest võis EK(b)P Keskkomitee märkida üksnes 4 kolhoosi moodustamist Eesti NSV-s. Kolhooside asutamise aeglane kulg seletub kõigepealt sellega, et kogu vabariigi parteiorganisatsioon, reas maakondades isegi valdade ja külade parteiorganisatsioonid ei mobiliseeritud kolhooside rajamisele. Nii näiteks märkis EK(b)P Järvamaa Komitee büroo oma otsuses 9. detsembrist 1947 a., et tööd kolhooside moodustamisel viivad maakonnas läbi ainult maakonna parteikomitee sekretärid, maakonna täitevkomitee esimees ja 2 reakommunisti. Valla parteiorganisatsioonid, vallakomitee sekretärid, valdade partorgid ja külade parteiorganisatsioonide sekretärid pole senini lülitunud töösse kolhooside rajamisel.³⁹

Puudujääke parteiorganisatsioonide ideoloogilises ja organisatsioonilises töös ei kompenseerinud täielikult abinõud, mida EK(b)P Keskkomitee loodud kolhooside kindlustamiseks ja kollektiviseerimise idee levitamiseks rakendas. Neist tuleb eelkõige märkida ulatuslikku riiklikku abi esimestele kolhoosidele. Juba 8. sept. 1947. a. EK(b)P büroo arutas oma istungil V Kingissepa nim. kolhoosi organisatsioonilis-majanduslikuks tugevdamiseks kavandatud abinõude elluviimist. Tõsise kriitika osaliseks sai Põllumajanduse Ministerium, kes ei olnud täitnud Keskkomitee büroo otsust Saare masina-traktorijaama kaadriga tugevdamise osas, ei eraldanud kolhoosile veoautot, põllumajanduslikku inventari ega vajalikus koguses mineraalväetisi ja kütteainet. Büroo nõudis oma 23. augusti otsuse täitmist.⁴⁰

4. oktoobril 1947 a. EK(b)P Keskkomitee võttis vastu otsuse veoauto eraldamiseks kolhoosile «Võit» Võrumaal.⁴¹ Riiklikust abist esimestele kolhoosidele annab teatud ülevaate alljärgnev tabel.

Esimeste kolhooside maad ja hobused 15. nov. 1947 a.⁴²

	Ühistatud			Riigilt saadud		
	Maad ha	Põldu ha	Hobuseid	Maad ha	Põldu ha	Hobuseid
V. Kingissepa nim. kolhoos ⁴³	168	71	7	332	77	20
Kolhoos «Võit»	81	42	4	156	115	13
Kolhoos «Säde»	22	7,45	—	342	119,5	12
Kolhoos «Oktoobri Võit»	150	85	8	233	135	10

³⁹ EKPA, f. 8, nim. 6, sü. 5, l. 211.

⁴⁰ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 219, l. 131—134.

⁴¹ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 220, l. 34.

⁴² EKPA, f. 1, nim. 37a, sü. 65, l. 117—118.

⁴³ 15. nov. 1947. a. oli kolhoosiga ühinenud veel 4 talumajandit.

Peale selle said kolhoosid riigilt teatud arvu veiseid, lambaid ja sigu, samuti põllumajanduslikku inventari ja masinaid. Igale neist eraldati veoauto. Ulatuslik riiklik abi aitas tõhusalt kaasa talupoegades veendumise tekkimisele kolhooside soodsatest arenguperspektiividest. Kolhooside idee propageerimiseks alustati 1947. a. Eesti NSV talupoegade ekskursioonide korraldamist venasvabariikidesse sealsete kolhooside töö ja eluga tutvumiseks. Esimene ekskursioon korraldati 1947. a. novembris Gruusia NSV-sse eesti kolhoosi Salme külas. Muide, Salme küla kolhoosi 12-liikmeline delegatsioon oli 1947. a. juunis külastanud Eesti NSV-d. EK(b)P Keskkomitee organiseerimisei külastasid kolhoosnikud 4 Eesti NSV valda (Iru, Raikküla, Lehtse ja Lihula valda), kus oli kavandatud 1947. a. kolhooside moodustamine, vestlesid seal talupoegadega, vastasid arvukatele küsimustele jne.⁴⁴ Ekskursioonist Salme külla võttis osa 34 Eesti NSV talupoega, nendest 5 kolhoosnikut ja 16 kehv- ja kesktalupoega valdadest, kuhu oli kavas kolhooside rajamine 1947. a.⁴⁵ Peale Salme küla külastati ka teisi eesti kolhoose Gruusias. Ekskursioonist osavõtnud talupojad muutsid oma enamuses kolhoosikorra kindlateks pooldajateks. 22. nov. 1947. a. tõi «Talurahvaleht» ära terve lehekülje ekskursioonist osavõtnute mõtteid ja muljeid. Ka maakondlikud ajalehed avaldasid neid. Veelgi ulatuslikum oli suuline propaganda. Ekskursioonist osavõtnu, Rõngu valla talupoeg A. Rannala kirjutab: «Kui tagasi jõudsiime, eks siis olnud juttu palju. Rõngu rahvamajja tuli korraga oma kolm-nelisada inimest kokku. Mõni arvas, et olen ära ostetud, mõni, et mind nõnda kästi rääkida, mõned aga võtsid pudeli viina, tulid koju ja ütlesid: «Räägi nüüd, kuidas see seal õieti oli»».⁴⁶ Ekskursioonist osavõtnute jutuajamised teiste talupoegadega olid tõhusaks toeks parteiorganisatsioonide poolt tehtavale propagandale, mis 1947. a. lõpukuudel vastavalt EK(b)P Keskkomitee otsusele tunduvalt avarus.

12. novembril 1947. a. oli EK(b)P Keskkomitee büroo istungil arutamisel küsimus ÜK(b)P Keskkomitee otsuse «Kolhooside rajamisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-des» täitmise käigust.» Büroo otsuses märgiti, et Saaremaa, Võrumaa, Tartumaa ja Valgamaa parteiorganisatsioonid on asunud täitma partei direktiive kolhooside rajamisest ja viinud läbi vajalikku organisatsioonilist ja poliitilist tööd kolhooside moodustamiseks kehv- ja kesktalurahva hulgas, mille tulemusena rajati esimesed kolhoosid vabariigis. Rööbiti sellega märgiti ÜK(b)P Keskkomitee otsuse ebarahuldavat täitmist Viljandi- ja Läänemaal (esimeses lasti initsiatiivgrupil Põltsamaa valdas laguneda, teises venis 3 loodud initsiatiivgrupi vormistamine), ning täielikku tegevusetust Viru-, Harju-, Järva-, Hiiu- ja Pärnumaal. Büroo luges nende maakondade parteikomiteede suhtumist

⁴⁴ EKPA, f. 1, nim. 37a, sü. 65, l. 36.

⁴⁵ Sealsamas, l. 36.

⁴⁶ «Edasi», 1969, 11. märts.

ÜK(b)P Keskkomitee ja EK(b)P Keskkomitee direktiivide täitumisse kolhooside rajamisel täiesti vääraks ning nõudis asumist selle tähtsa töö juurde.

Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumile tegi büroo ülesandeks:

a) tagada vabariiklikus kolhoosikaadri koolis õppetöö alustamine 1. dets. 1947 a. (Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrus «Kolhoosi kaadri ettevalmistamisest» oli vastu võetud 25. oktoobril 1947 a.);

b) organiseerida hiljemalt 30. novembriks 1947 a. maakondade põllumajanduse juhtivatele töötajatele (maaosakondade juhatajatele, peaaagronoomidele, maakorraldajatele, zootehnikutele) 5–6 päevased seminarid kolhoositootmise põhiküsimustes;

c) kutsuda hiljemalt 25. novembriks 1947 a. kokku kolhooside esimeeste nõupidamine kolhoositootmise organiseerimise ja töö arvestamise küsimustes. 30. novembriks viia läbi samasugused nõupidamised ka brigadiride ja arveametnikega;

d) komplekteerida lähematel päevadel kolhoose teenindavad traktoribrigaadid paremate traktoristidega, varustada nad kõige vajalikuga.

Otsuses anti ühtlasi soovitused töö organiseerimiseks kolhoosides: organiseerida kolhoosis 1 põllundusbrigaad, brigaadis 6—8 inimesest koosnevad lülid, kinnistada neile maa, külvid, luhad jne. Ühisruumide puudumisel lubati esialgu jätta ühistatud töö- ja produktiivkari, põllumajanduslikud masinad ja inventar kolhoosiperede hoole alla. Maakondade parteikomiteede büroosid kohustati arutama oma istungitel ÜK(b)P Keskkomitee 21. mai 1947. a. otsuse täitmise käiku maakonnas ning alates 1. detsembrist 1947 a. esitama igas kuus EK(b)P Keskkomiteele aruanded tööst kolhooside rajamisel.⁴⁷

EK(b)P Keskkomitee büroo otsus arutati läbi maakondade parteikomiteede büroode istungitel, kus analüüsiti olukorda ja kavandati abinõud kitsaskohtade ületamiseks. EK(b)P Harjumaa Komitee büroo oma istungil 22. nov. 1947. a. märkis, et kuigi Iru ja Raiküla valdades tutvuti olukorraga kolhooside moodustamiseks, ei asutud siiski pidevale selgitustööle väljavalitud külades, mille tõttu maakonnas pole loodud veel ühtki initsiatiivgruppi. Alles nüüd kinnitati büroo liikmed 9 valla juurde esimeste kolhooside organiseerimiseks, nähti ette samal kuul valdade parteiorganisatsioonide sekretäre instrueerimine seoses kolhooside loomisega, ning iga parteitöötaja varustamine põllumajandusliku artelli tüüpõhikirjaga.⁴⁸ EK(b)P Tartumaa Komitee arutas 7. dets. 1947. a. oma VI pleenumil küsimust «Tööst sulastega ja kolhooside tekkimise perspektiividest maakonnas».⁴⁹ Maakondade parteikomiteede poolt tar-

⁴⁷ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 221, l. 139—143

⁴⁸ EKPA, f. 11, nim. 8, sü. 96, l. 61—62.

⁴⁹ EKPA, f. 1, nim. 26, sü. 72, l. 103.

vituselevõetud abinõude tulemusena asus kolhooside organiseerimisega tegelema juba valdav enamus valdade parteiorganisatsioonidest. Põllumajanduse kollektiviseerimise küsimused hakkasid esinema ka üksikute valdade parteiorganisatsioonide koosolekute päevakorras. Maal asuvaid kommuniste kohustati läbi viima selgitustööd eelkõige sulaste ja kehvikute hulgas, talupoegi-kommuniste aga astuma esimestena initsiatiivgruppidesse. Ka loenguline propaganda kolhoosiliikumise küsimustes muutus järjekindlamaks ja ulatuslikumaks. Talurahva koosolekul hakkasid domineerima kolhoosidega seotud küsimused, nagu — Kas varsti tulevad Eestis kolhoosid? Kas võib ehitada sotsialismi, likvideerimata üksikmajapidamisi? Milles seisneb kooperatiivse põllumajanduse kasulikkus üksikmajapidamistega võrreldes? jne.⁵⁰ Ka vabariiklik ajakirjandus hakkas käsitlema Eesti NSV põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamisega seotud küsimusi. Kui esimeste kolhooside rajamisest vabariiklik ajakirjandus algul vaikis (esmakordselt mainiti 4 esimese kolhoosi tekkimist Eesti NSV-s 7. nov. 1947 a. «Rahva Hääles», kus oli toodud ära N. Karotamme kõne Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeva puhul), siis 1947 a. detsembris ilmus ajalehtedes juba hulgaliselt artikleid vabariigis asutatud kolhoosidest, samuti kolhoosides töö organiseerimise, töö tasustamise jt. küsimustest.

Selgitus- ja organiseerimistöö tunduv laienemine uute kolhooside moodustamiseks koos kulaklusevastase võitluse edasise hoo-
gustamisega, mis toimus EK(b)P Keskkomitee büroo 6. detsembril 1947. a. istungi otsuse alusel, lõi eeldused kolhoosiliikumise laienemiseks Eesti NSV-s, kuid 1947 a. jooksul ei suudetud neid enam nimetamisväärselt realiseerida. Moodustati veel üks kolhoos vabariigis. 25. nov. 1947 a. oli loodud initsiatiivgrupp Saastna külas Lihula vallas Läänemaal. Eestvedajateks olid seal ekskursioonist Salme külla osavõtnud kehvtalupojad-kommunistid J. Meisteron, J. Kattai ning A. Kask.

27 novembril 1947. a. kinnitas EK(b)P Läänemaa Komitee büroo 10 kehviktalupojast koosneva initsiatiivgrupi Saastna külas. EK(b)P Keskkomitee büroo arutas küsimust «Põllumajandusliku artelli organiseerimisest Lihula vallas Läänemaal»⁵¹ 3. detsembril 1947. a. Büroo kiitis heaks Läänemaa Komitee otsuse, kinnitas ettepanud abinõud organiseeritava kolhoosi organisatsioonilismajanduslikuks kindlustamiseks ning määras büroo liikmetest kolhoosi juurde V Kuusiku.⁵²

Kolhoosi organiseerimiskoosolekul võeti kolhoosi nimeks «Ranna» Kolhoosi esimeheks valiti J. Meisteron.

31. detsembril 1947 a. Keskkomitee büroo võttis vastu veel otsuse

⁵⁰ EKPA, f. 1. nim. 82, sü. 12, l. 18.

⁵¹ EKPA, f. 15, nim. 5, sü. 69, l. 79.

⁵² EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 222, l. 69—70.

«Kolhoosi organiseerimisest Pärnjõe külas Vändra vallas Pärnu maal». Kuid selle kolhoosi organiseerimiskoosolek langes juba 1948. a. jaanuarisse, mil eelnevalt tehtud tööle tuginedes suudeti organiseerida kokku 7 kolhoosi.⁵³

Seega 31. mail 1947. a. EK(b)P Keskkomitee büroo istungil kavandatud 17 kolhoosi asemel suudeti 1947. a. jooksul organiseerida vabariigis üksnes 5 kolhoosi ja neist ainult 2 ettenähtud (Valjala ja Lihula) valdades. Mahajäämus oli eelkõige tingitud sellest, et kogu vabariigi parteiorganisatsiooni, reas maakondades isegi valdade ja külade parteiorganisatsioon, ei mobiliseeritud kolhooside rajamisele, samuti osaliselt juhuslikkusest valdade valikul esimeste kolhooside moodustamiseks jt. teguritest. Kuigi esimeste kolhooside loomine vabariigis toimus EK(b)P Keskkomitee ja maakondade parteikomiteede vahetul suunamisel ja juhtimisel, ning ka nendepoolse otsese abiga selgitustöö ja organiseerimistöö läbiviimisel, osutus see tervikuna siiski mitteküllaldaseks.

Põhiraskuse kolhooside organiseerimisel 1947. a. võtsid enda peale külas töötavad kommunistid ja külla tagasipöördunud demobiliseeritud sõjamehed, nagu H. Kuning, A. Sults, I. Dolbikov, V. Maripuu Saaremaal; A. Kohala Võrumaal; A. ja P. Põldojad, I. Zubov Tartumaal; J. Raudsepp, V. Osberg, A. Novak, A. Hörak Valgamaal; A. Meisterson, A. Kattai Läänemaal, kelle initsiatiivil ja algatusel toimuski esimeste kolhooside rajamine. Kõigi 1947. a. organiseeritud kolhooside esimeesteks valiti kommunistid.

Vabariigi esimesed kolhoosid olid väikesed, koosnesid 9—16 perest. 1947. a. lõpuks oli Eesti NSV-s kolhoosidesse ühinenud 67 perekonda, perekonnaliikmete üldarvuga 250 inimest, neist töövõimelisi 126.⁵⁴

Esimestesse kolhoosidesse astusid peamiselt kehvtalupidajad, samuti hobulaenutuspunktide ja abimajandite töölised. Maakondade parteikomiteede tolleaegsete hinnangute alusel olid 1947. a. kolhoosidesse ühinenud perekondadest oma sotsiaalselt seisundilt 37 kehvikute, 7 keskmike ja 231 tööliste perekonnad.⁵⁵

Ülatuslik ja igakülgne riiklik abi lõi eeldused noorte kolhooside kiireks tugevnemiseks ja kindlustumiseks, mis etendas vabariigi parteiorganisatsiooni edasises tegevuses põllumajanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel tähtsat osa.

⁵³ EKPA, f. 1, nim. 3, sü. 223, l. 116—119, 131—133.

⁵⁴ EKPA, f. 1, nim. 37 a, sü. 65, l. 117—118; sü. 105, l. 50.

⁵⁵ EKPA, f. 1, nim. 37 a, sü. 58, l. 74—75; nim. 26, sü. 34, l. 152; nim. 37 a, sü. 65, l. 92; 126, sü. 105, l. 43.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КПЭ ПО СОЗДАНИЮ ПЕРВЫХ КОЛХОЗОВ В ЭСТОНСКОЙ ССР В 1947 ГОДУ

Э. Кивимаа

Резюме

Используя архивные материалы Центрального Комитета КПЭ, укомов партии и волостных партийных организаций, автор стремится дать обзор деятельности КПЭ по созданию первых пяти колхозов в Эстонской ССР в 1947 году.

Создание этих колхозов происходило под непосредственным руководством ЦК КПЭ и уездных партийных комитетов. Эти органы вели также всестороннюю разъяснительную и организационную работу, используя при этом различные средства пропаганды.

ACTIVITIES OF THE CP OF ESTONIA IN THE CREATION OF THE FIRST COLLECTIVE FARMS IN THE ESTONIAN S.S.R. IN 1947

S u m m a r y

E. Kivimaa

On the basis of the archive materials of the Central Committee, the district committees and village party organizations of the CP of Estonia, the article analyzes the activities of the CP of Estonia in the creation of the first five collective farms in the Estonian S.S.R. in 1947

The creation of these collective farms took place under the leadership of the Central Committee and the district committees of the CP of Estonia. These organs had also taken part in the ideological and organizational preparatory work that preceded the formation of the first collective farms in the E.S.S.R.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КП ЭСТОНИИ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ ПРОИЗВОДСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ КОЛХОЗОВ В 1958 ГОДУ

Л. Кийк

В 1958 году была подвергнута коренной перестройке существующая система производственно-технического обслуживания колхозов. В соответствии с решением февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС «О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации машинно-тракторных станций» последние были реорганизованы в РТС, а техника МТС была продана колхозам.

До последнего времени у нас отсутствуют обобщающие историко-партийные работы, освещающие руководство этой важной перестройкой со стороны республиканской партийной организации. Настоящая статья является первой попыткой восполнить этот пробел. При этом автор не претендует на исчерпывающее освещение проблемы и ограничивается лишь 1958 годом. Результаты и дальнейшие изменения системы производственно-технического обслуживания колхозов в последующие годы здесь не рассматриваются.

* *

*

Создание колхозного строя является важнейшей социально-экономической предпосылкой широкого применения современной техники в сельском хозяйстве. Опыт социалистического строительства в Советском Союзе показал, что в тогдашних условиях молодым колхозам было еще не под силу не только приобретать, но и обеспечивать эффективное использование дорогостоящей, сложной сельскохозяйственной техники, резко повысить уровень механизации сельского хозяйства. Нужно было найти другие формы применения этой техники. С учетом практического опыта были созданы машинно-тракторные станции, через которых осуществлялось использование сложной техники в колхозах. С учетом опыта старших союзных республик МТС были созданы и в Эстонской ССР

Исторический опыт показывает, что МТС сыграли большую

положительную роль в развитии и укреплении колхозного строя. МТС были одной из основных форм оказания государственной помощи колхозам, через них осуществлялся технический прогресс в деревне. МТС были важной формой укрепления союза рабочего класса с крестьянством, а в период подготовки и проведения коллективизации МТС играли немаловажную роль в деле ослабления экономического влияния кулачества на бедняцкие и середняцкие массы, убеждали крестьян в преимуществах крупных социалистических хозяйств. Производственно-техническое обслуживание колхозов через МТС позволило первым направить значительные средства на развитие своей экономики, на укрепление производственной базы и повышение благосостояния колхозного крестьянства. МТС были также одной из важных форм получения сельскохозяйственной продукции в порядке натуральной оплаты. Машинно-тракторные станции оказали колхозам большую агро-зоотехническую помощь, помогали в деле организации колхозного производства и укрепления кадров.

Но вместе с тем система производственно-технического обслуживания колхозов через МТС не была свободна от противоречий, вызванных тем, что производственный процесс на одной и той же земле осуществлялся двумя собственниками. В руках колхозов находилась земля, основная рабочая сила в лице полеводов и животноводов, рабочий и продуктивный скот, хозяйственные постройки и значительная техника. В МТС находилась вся сложная сельскохозяйственная техника — тракторы, комбайны, прицепной инвентарь, а также основные механизаторские кадры, специалисты сельского хозяйства.

При существующей системе взаимоотношений интересы колхозов и МТС зачастую не совпадали. Колхозы были заинтересованы прежде всего в повышении урожайности полевых культур, продуктивности животноводства и в повышении материального благосостояния колхозников. По мере дальнейшего внедрения хозрасчетных отношений, усиления роли принципа материальной заинтересованности после решений сентябрьского (1953 г.) Пленума ЦК КПСС колхозы стали уделять все больше внимания вопросам наиболее экономного, эффективного ведения хозяйственных работ.

МТС были в первую очередь заинтересованы в выработке максимального количества гектаров мягкой пахоты, так как это являлось основным показателем их работы. В 1956 году, в связи с решением XX съезда КПСС о переводе МТС на хозяйственный расчет в последних усилилось стремление выработать максимальное количество гектаров мягкой пахоты при наименьших затратах, что нередко шло в ущерб интересам колхозов.

Отсюда видно, что по мере дальнейшего укрепления как МТС, так и колхозов, усиления борьбы за рентабельность противоречия между МТС и колхозами все более обострялись.

Поэтому вскоре после решений сентябрьского (1953 г.) Пленума ЦК КПСС, наряду с критикой неудовлетворительной работы МТС, усилилась критика существующих взаимоотношений между МТС и колхозами.

Так, в объяснительной записке Министерства сельского хозяйства ЭССР к сводному отчету МТС за 1956 год отмечалось, что существующая система натуральной оплаты очень сложна, так как ставки натуроплаты были установлены на каждый вид работ, проведенных под каждую культуру, отдельно. Поэтому в общей сложности существовало более 300 различных ставок натуроплаты различными сельскохозяйственными продуктами¹. Такая система, естественно, чрезмерно усложняла расчеты с колхозами.

К тому же, коэффициенты перевода работ в мягкую пахоту и ставки натуральной оплаты страдали существенными недостатками. Так, ставка натуроплаты за боронование под кукурузу была почти в 12 раз меньше, чем за ту же работу под картофель². Ставка натуральной оплаты за корчевку пней была установлена независимо от количества пней на гектаре. Поэтому образовались т. н. «выгодные» и «невыгодные» работы, по которым интересы колхозов и МТС расходились.

По мере того, как в колхозах увеличивалось количество маломощных пропашных тракторов и они на практическом опыте убедились в том, что ряд работ на них можно проводить с меньшими затратами и оперативнее, чем с помощью техники МТС, колхозы стали отказываться от применения техники МТС. Так, на VII конференции Тартуской районной партийной организации (октябрь 1956 г.) отмечалось, что возникли затруднения по размещению плана тракторных работ на 1957 год, так как колхозы отказывались от заключения договоров с МТС по ряду сельскохозяйственных работ, ссылаясь на то, что эти работы обойдутся им слишком дорого³. Иногда такой отказ происходил даже в ущерб интересам дальнейшего расширения механизации сельскохозяйственных работ.

Выступая в печати по вопросам взаимоотношений МТС и колхозов, директор Паасвереской МТС Мярьямааского района А. Вильнер отмечал, что тракторная бригада подчиняется только МТС. Указания председателя колхоза для бригадира тракторной бригады, да и трактористов не обязательны. Поэтому, иной раз по неряшливости, а иногда в интересах повышения своей зарплаты члены тракторных бригад не выполняли указа-

¹ Текущий архив Центрального статистического управления при Совете Министров Эстонской ССР (в дальнейшем АЦСУЭ), оп. 15, ед. хр. 340, л. 26.

² «Ripane Täht», 1958, 27. veebruar.

³ Партийный архив Института истории партии при ЦК КП Эстонии (в дальнейшем ПА КПЭ), ф. 2643, оп. 14, ед. хр. 3, л. 76.

ний руководства колхоза. Видя нарушения дисциплины со стороны трактористов, колхозы не могли призвать их к порядку⁴.

Использование тракторов нельзя во всех подробностях предусмотреть на весь год. В колхозе постоянно возникала потребность в переброске тракторов на другие работы. Но при существовавших взаимоотношениях изменение производственных заданий было затруднено и могло осуществляться только через МТС, в результате чего колхозы не имели возможности оперативно маневрировать техникой во внутриколхозных интересах.

Решениями сентябрьского (1953 г.) Пленума ЦК КПСС сельскохозяйственные отделы райисполкомов были ликвидированы. Их специалисты были сосредоточены в МТС. При отсутствии специалистов, постоянно занимавшихся вопросами сельского хозяйства, руководство этой основной отраслью со стороны райисполкомов затруднялось.

Решениями сентябрьского (1953 г.) Пленума ЦК КПСС была значительно повышена ответственность МТС за развитие колхозного производства. Но машинно-тракторные станции не могли заменить райисполкомов. Они не имели права давать прямых указаний колхозам. Как отмечал А. Вильнер, МТС имели свои обязанности, но не имели прав в отношении колхозов⁵. МТС не могли также обобщать опыт колхозного производства в рамках района как основной административно-территориальной единицы, ибо в преобладающем большинстве районов было две МТС, а в некоторых даже три.

Недостатки наблюдались также в оплате труда механизаторов. Решениями сентябрьского (1953 г.) Пленума ЦК КПСС была введена гарантированная оплата труда, что значительно повысило материальную заинтересованность членов тракторных бригад. Однако эта система позволяла им даже за недоброкачественную работу получать довольно высокую оплату по сравнению с колхозниками. Так, в колхозе «Тяхт» Вильяндиского района средняя урожайность зерновых составила в 1956 году лишь 7 центнеров с гектара; 11 членов тракторной бригады получили в порядке одной только натуральной оплаты 11 тонн зерна, в то время как 170 колхозникам было выдано на трудодни лишь 70 тонн⁶. Такое резкое различие в оплате труда колхозников и рабочих МТС без учета качества работы последних, естественно, вызывало недовольство со стороны колхозников.

По мере того, как колхозы окрепли, натуральная оплата механизаторов, выданная на трудодни, повышалась, а в передовых колхозах стала даже превышать гарантированную оплату. Следовательно, разрыв в оплате труда рабочих МТС и колхозни-

⁴ «Советская Эстония», 3 февраля 1956 г.

⁵ Там же.

⁶ «Tee Kommunismile», 1957, 19. veebruar.

ков еще более увеличился. Поэтому с октября 1956 года ЦК КПСС и Совет Министров СССР ввели новую систему оплаты труда, согласно которой основной заработной платой механизаторов стала оплата на трудодни, полученная из колхозов. Только там, где эта оплата не достигала гарантированной оплаты, установленной в 1953 году, сохранилась соответствующая государственная доплата. Но теперь сложилось ненормальное положение — механизаторы по существу получали заработную плату полностью из колхоза, пользовались всеми правами колхозной семьи, а колхозными работниками не были и не подчинялись администрации колхозов. К тому же, многие колхозы неаккуратно перечисляли заработную плату на счета МТС. Так, на начало 1958 года задолженность колхозов по денежной оплате механизаторов составляла 1459 тыс. рублей и по натуральной оплате — 5509 тыс. рублей⁷. Это не могло не снизить материальной заинтересованности механизаторов.

Все это говорит о том, что во взаимоотношениях колхозов и МТС имели место существенные недостатки и неурядицы, ставшие тормозом на пути успешного развития колхозного производства. Поэтому, естественно, что с мест стали поступать предложения об изменении этих отношений, а также о коренной перестройке самой системы производственно-технического обслуживания колхозов. Так, в записке Эльваского райкома КПЭ в ЦК КП Эстонии (по итогам 1955 года) вносилось предложение подчинить тракторные бригады МТС руководству правлений колхозов, возложив на бригадиров тракторной бригады ответственность за технический уход тракторов и комбайнов, за дисциплину⁸. Выступая на партконференции Валгаского района (декабрь 1956 г.), председатель колхоза «Большевик» А. Розенберг говорил, что не настало ли время поднять вопрос о продаже колхозам больших гусеничных тракторов, что дало бы возможность производить такие работы, как вывозка навоза, лесоматериалов и сена⁹.

В начале 1957 года ЦК КП Эстонии собирал от райкомов КПЭ предложения по совершенствованию взаимоотношений колхозов и МТС. В записке Раквереского райкома КПЭ отмечалось, что практика, при которой руководство колхозами сосредоточено в руках МТС, уже не оправдывает себя, и обращалось внимание на то, что в данных условиях подавляющее большинство колхозов было бы в состоянии само постепенно приобретать сложную сельскохозяйственную технику. Указывая на то, что в 1956 году содержание двух МТС района обошлось государству в 4415 тыс. рублей, а общая стоимость натуральной и денежной оплаты составила лишь 2676,39 тыс. рублей, в записке

⁷ АЦСУЭ, оп. 15, ед. хр. 399, л. 27.

⁸ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 154, ед. хр. 8, л. 19.

⁹ ПА КПЭ, ф. 3277, оп. 17, ед. хр. 2, л. 13.

Раквереского райкома КПЭ подчеркивалось, что обеспечение колхозов собственной техникой соответствовало бы не только интересам колхозов, но было бы выгодно и государству¹⁰

Предложения других райкомов КПЭ также были направлены на коренное изменение взаимоотношений между МТС и колхозами. Кроме того, многие райкомы КПЭ считали целесообразным в интересах повышения уровня руководства колхозами и повышения роли Советов создать при райисполкомах отделы сельского хозяйства за счет штатов МТС и районных организаций.

Предложения райкомов КПЭ были обсуждены на бюро ЦК КП Эстонии и нашли отражение в постановлении ЦК КП Эстонии «О предложениях райкомов партии и райисполкомов о взаимоотношениях МТС и колхозов» (апрель 1957 г.).

ЦК КП Эстонии разрешил в порядке опыта передать в 1957 году часть тракторных бригад по договоренности между МТС и колхозами в распоряжение правлений колхозов, а также назначить бригадирами тракторных бригад агрономов и других специалистов колхозов, способных обеспечить квалифицированное руководство использованием техники. При этом подчеркивалось, что такой эксперимент следует провести в экономически сильных колхозах. Кроме того, рекомендовалось расширить права правлений колхозов по использованию техники и там, где тракторные бригады не будут передаваться в распоряжение колхозов¹¹.

В ряде мест создание колхозных тракторных бригад началось уже до постановления ЦК КПЭ. Так, газета «Рахва Хяяль» сообщила, что в колхозе «Сяде» Лихулаского района комплексная тракторно-полеводческая бригада была создана уже в феврале 1957 года на базе тракторной бригады МТС и двух полеводческих бригад. Во главе новой производственной единицы стал бывший бригадир тракторной бригады. Внутри бригады было создано 5 рабочих групп по деревням во главе со старостами¹². Такие тракторно-полеводческие бригады были в 1957 году созданы и в ряде других колхозов республики.

Опыт работы по зоне Раквереской МТС показал, что передача техники в распоряжение колхозов и изменение системы оплаты тракторных работ позволило увеличить объем работы МТС и улучшить использование тракторов на таких «невыгодных» ранее для МТС работах, как транспортные работы, silosование, пропашка и уборка картофеля. Колхозы зоны МТС израсходовали на тракторные работы 30 000 трудодней меньше по

¹⁰ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 181, ед. хр. 3, лл. 30, 37.

¹¹ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 157, ед. хр. 168, л. 235.

¹² «Rahva Hääli», 1957, 24. märts.

сравнению с 1956 годом, и МТС добилаь экономии на 20 000 рублей¹³

О том, как оправдало себя расширение прав правлений колхозов в использовании техники в колхозе «Юхендус» Пярнуского района, свидетельствуют данные о выполнении плановых заданий тракторных работ (в процентах, при одинаковом составе тракторной бригады)¹⁴

	1956 г	1957 г
Весновспашка	59,0	110
Культивация	76,5	138
Посев яровых	95,5	100
Подъем зяби	47,0	189
Сенокошение	41,5	84
Посев озимых	61,5	90

В 1957 году в колхозе повысилась урожайность на 17%, в том числе озимых на 31%. Увеличилось производство кормов и выход молока на 100 гектаров. За счет сокращения управленческого аппарата МТС было сэкономлено 7834 рубля¹⁵.

Опыт колхозов Эстонской ССР а также других союзных республик показал, что расширение прав правлений колхозов позволило увеличить объем и расширить фронт механизации сельскохозяйственных работ, добиться экономии как в колхозах, так и в МТС.

Но принятые в 1956—1957 годах меры по совершенствованию отношений между колхозами и МТС не означали еще устранения противоречий между ними. Нужны были более решительные меры, коренная перестройка всей системы производственно-технического обслуживания колхозов.

Эти вопросы были рассмотрены на февральском (1958 г.) Пленуме ЦК КПСС, который отметил, что в условиях, когда колхозы в большинстве своем в организационно-хозяйственном отношении окрепли, когда экономика колхозов значительно поднялась, существующая форма производственно-технического обслуживания колхозов через МТС перестала соответствовать потребностям развития сельского хозяйства¹⁶

За короткий период после создания колхозного строя в Эстонской деревне также произошли существенные социально-экономические изменения. После укрупнения колхозы стали крупными сельскохозяйственными предприятиями. Вместо 2213 сельхозар-

¹³ «Punane Täht», 1958, 27. veebruar.

¹⁴ «Советская Эстония», 14 декабря 1957 г.

¹⁵ Там же.

¹⁶ «КПСС в резолюциях .», ч. IV изд-е 7-ое, 1954—1960. М., 1960, стр. 317

телей в конце 1950 года в 1956 году осталось 879 колхозов. В 1957 году на один колхоз приходилось 788 гектаров посевных площадей вместо 206 гектаров в 1949 году¹⁷ Это позволило более полно использовать современную сельскохозяйственную технику.

Во-вторых, значительно увеличились денежные доходы колхозов, которые в 1957 году составили 641,3 миллиона рублей, т. е. 726 тыс. рублей в среднем на один колхоз (соответственные показатели 1953 года 336 миллионов и 368 тыс. рублей)¹⁸ Быстрый рост денежных доходов позволил колхозам выделить крупные средства на укрепление производственной базы. В 1957 году колхозы республики выделили на пополнение неделимого фонда 97,8 миллиона рублей вместо 53,1 миллиона рублей в 1953 году¹⁹

В-третьих, в условиях, когда у колхозов не было необходимости выделять средства на приобретение техники, они вложили за период с 1954 по 1957 год почти 400 миллионов рублей в строительство производственных помещений²⁰

В-четвертых, после коллективизации значительно укрепилась собственная техническая база колхозов. Еще 7—8 лет назад основными средствами производства молодых колхозов являлись обобществленный конный инвентарь и рабочий скот единоличных крестьянских хозяйств. В 1957 году в колхозах насчитывалось 900 тракторов, более 2500 грузовых машин, более 4500 силовых машин, 79 электростанций и большое количество других сельскохозяйственных машин.

Общая стоимость основных средств производства колхозов составила в 1957 году 734,5 миллиона рублей вместо 530 миллионов рублей в 1953 году²¹ Интересно отметить, что общая балансовая стоимость машинно-тракторного парка МТС ЭССР составила к началу 1958 года около 250 миллионов рублей²²

В-пятых, за короткий период значительно укрепились кадры сельского хозяйства. Так, на январь 1958 года в системе МСХ Эст. ССР было 5528 специалистов сельского хозяйства вместо 1883 в 1950 году. В 1950 году непосредственно в колхозах работало только 82, а в начале 1958 года — 1536 специалистов сельского хозяйства²³

¹⁷ V. Matin, M. Bronštein. Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimise ning selle sotsiaalsed ja majanduslikud tulemused. Tallinn, 1959, lk. 149.

¹⁸ Развитие народного хозяйства Эстонской ССР за 1957—1959 годы. (Справочник делегата XII съезда КП Эстонии), Таллин, 1960, стр. 65.

¹⁹ Там же.

²⁰ «Коммунист Эстонии», 1958, № 5.

²¹ Развитие народного хозяйства Эстонской ССР за 1957—1959 годы. (Справочник делегата XII съезда КП Эстонии), Таллин, 1960, стр. 65.

²² ПА КПЭ, ф. 1, оп. 198, ед. хр. 8, л. 22.

²³ И. Волков. Борьба партийной организации Эстонской ССР за коренное улучшение работы с руководящими кадрами сельского хозяйства республики (1953—1958). Уч. зап. ТГУ. вып. 85, Тарту, 1960, стр. 41.

В-шестых, за период после сентябрьского Пленума ЦК КПСС колхозы республики сумели значительно повысить материальную заинтересованность колхозников в работе в общественном хозяйстве. Выделение денег на оплату труда колхозников возросло в 3,2 раза. Это было одним из важнейших факторов повышения трудовой активности колхозного крестьянства. Об этом свидетельствует и тот факт, что в 1957 году было в среднем на одного трудоспособного колхозника выработано 415 трудовых вместо 357 трудовых в 1953 г. За короткий период произошли существенные положительные сдвиги в отношении колхозников к общественному производству, к колхозному добру.

В-седьмых, приобретение большого количества сложной сельскохозяйственной техники, в том числе грузовых машин и тракторов (на начало 1958 года в колхозах республики насчитывалось 935 пропашных и садоводческих тракторов²⁴), введенные в 1956—1957 годах изменения во взаимоотношениях колхозов и МТС, о которых говорилось выше, способствовали приобретению некоторого опыта в руководстве использованием сложной сельскохозяйственной техники со стороны колхозов.

Все это свидетельствует о том, что в ходе развития сельского хозяйства Эстонской ССР постепенно создавались необходимые предпосылки для коренной перестройки существующей системы производственно-технического обслуживания колхозов. Решающую роль в завершении этого процесса сыграло осуществление решений сентябрьского (1953 г.) Пленума ЦК КПСС.

Учитывая важность изменения системы производственно-технического обслуживания колхозов, февральский (1958 г.) Пленум ЦК КПСС считал целесообразным вынести эти вопросы на всенародное обсуждение, обязав партийные организации обеспечить широкое разъяснение и обсуждение намеченных пленумом мероприятий, с учетом местного опыта и творческой инициативы найти наиболее совершенные и целесообразные формы производственно-технического обслуживания колхозов, соответствующие интересам дальнейшего подъема сельского хозяйства.

Партийная организация республики активно включилась в эту работу. Уже в период подготовки к февральскому Пленуму ЦК КПСС 22 января 1958 года при ЦК КП Эстонии состоялось совещание секретарей райкомов партии при участии группы председателей колхозов и директоров МТС. Участники совещания одобрили идею реорганизации МТС²⁵.

В день опубликования тезисов ЦК КПСС по вопросу о реорганизации МТС ЦК КП Эстонии и Совет Министров ЭССР созвали совещание председателей райисполкомов, председате-

²⁴ Сельское хозяйство Эстонской ССР Статистический сборник. Таллин, 1962, стр. 252.

²⁵ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 198, ед. хр. 8, л. 13.

лей группы колхозов и директоров МТС, где также состоялся деловой обмен мнениями. Участники совещания единодушно высказались за реорганизацію машинно-тракторных станций. Председатель колхоза «Теэ Коммунизмиле» Раплаского района В. Тийдеман, заявил например, что их колхоз купит все машины, необходимые в производстве²⁶. Председатель колхоза «Тулевик» Харьского района А. Анупыльд сказал, что колхоз располагает всеми возможностями для покупки техники. Он отметил, что в распоряжении тракторной бригады, обслуживающей колхоз, была техника с общей балансовой стоимостью около 350 тыс. рублей. Практически использовалась техника со стоимостью около 250 тыс. рублей. А. Анупыльд заявил, что необходимая сумма для покупки всей нужной колхозу технику уже выделена²⁷.

Участники совещания обратили много внимания условиям покупки техники и выразили надежду, что техника МТС будет правильно оценена с учетом степени амортизации.

В выступлениях председателей колхозов выражалась серьезная тревога в отношении обеспечения колхозов запасными частями, что было одним из наиболее больших вопросов уже в МТС. Представители более слабых колхозов и районов высказались за продажу техники в рассрочку.

Важным событием в ходе обсуждения тезисов февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС был республиканский партийный актив, состоявшийся 11 марта 1958 года при участии 1200 представителей сельских районов и городов республики. Докладчик, секретарь ЦК КПЭ Ф. Ушанев подвел итоги развития молодых колхозов и привел предварительные расчеты о возможности закупки техники МТС колхозами. По предварительным подсчетам, 100—150 экономически сильных колхозов располагали всеми возможностями закупить всю необходимую технику уже в 1958 году. Преобладающему большинству колхозов требовалось для этого 3—5 лет, а отдельным экономически слабым колхозам — еще более длительное время²⁸.

Выступившие на активе председатели колхозов, директора МТС, партийные и советские работники единодушно одобрили тезисы ЦК КПСС «О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации МТС» и выразили уверенность, что передача техники в руки колхозов будет значительно способствовать ее более производительному и целесообразному использованию, дальнейшему организационно-хозяйственному укреплению колхозов. Республиканский актив рекомендовал райкомам партии, горкомам КП Эстонии и первичным парторганизациям продолжать

²⁶ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 180, ед. хр. 10, л. 3.

²⁷ Там же, лл. 31—32.

²⁸ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 198, ед. хр. 8, л. 22.

разъяснение и обсуждение решений февральского Пленума ЦК КПСС, тщательно изучать и обобщать конкретные предложения трудящихся, высказанные в ходе обсуждения.

Райкомы КПЭ и первичные партийные организации развернули широкую работу по разъяснению и обсуждению решений пленума. Этому вопросу были посвящены пленумы и активы районных организаций, собрания первичных партийных организаций, совещания и общие собрания трудящихся сельскохозяйственных и промышленных предприятий. Например, в Пайде-ском районе было до 19 марта 1958 г. проведено 33 собрания актива при участии 1500 человек из которых 200 выступили в прениях²⁹. В Хийумааском районе к этому времени приняло участие в обсуждении 2100 трудящихся, из них колхозников 1100³⁰. В целом по республике на 23 марта 1958 г. состоялось 2713 собраний трудящихся, на которых присутствовало 156 510 человек и выступило 9564³¹

Большую роль в обсуждении решений февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС сыграли республиканские и районные газеты, радио. Так, газета «Советская Эстония» опубликовала в течение марта месяца более 50 писем работников сельского хозяйства, промышленности, научных, партийных и советских работников, содержащих до 300 различных предложений. Газета «Рахва Хяяль» получила за тот же период 116 писем по вопросам реорганизации МТС³².

Коммунисты и беспартийные единодушно одобрили решения февральского Пленума ЦК КПСС как новое проявление заботы партии о дальнейшем организационно-хозяйственном укреплении колхозов, как назревшую и своевременную меру. На собрании колхозников сельхозартели «Туула» один из старейших колхозников Ф. Вайн сказал: «Мы, простые хлеборобы, гордимся тем, что наша родная Коммунистическая партия советуется с нами по важнейшим государственным вопросам»³³.

Предложения, высказанные трудящимися, касались всех основных вопросов, связанных с реорганизацией машинно-тракторных станций. Много внимания обращалось условиям продажи техники колхозам, срокам проведения реорганизации МТС. Все были за то, чтобы реорганизация МТС началась немедленно, чтобы колхозы, в зависимости от их экономического уровня, купили технику в течение 1—5 лет. При этом преобладающее большинство высказалось за продажу в рассрочку на 1—3 года или за получение кредита. Значительно меньше было таких кол-

²⁹ ПА КПЭ, ф. 4895, оп. 18, ед. хр. 24, л. 1.

³⁰ Текущий архив Министерства сельского хозяйства ЭССР, оп. 5, ед. хр. 163, л. 64.

³¹ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 211, ед. хр. 7, л. 41.

³² «Rahva Hääli», 1958, 2. aprill.

³³ «Советская Эстония», 11 марта 1958 г.

хозов, которые считали целесообразным продлить рассрочку до 5 лет; в Пайдеском районе, например, только 6 колхозов из 29³⁴.

Колхозы были за то, чтобы основная часть МТС была немедленно реорганизована в РТС. Были также предложения сохранить на первое время отдельные МТС для обслуживания тех колхозов, которые не смогли еще купить нужную им технику. Но взаимоотношения между ними и колхозами должны были быть коренным образом перестроены с тем, чтобы ликвидировать многочисленные ставки натуроплаты за работы МТС, указать в договоре только общий объем работ, предоставив колхозам полную свободу использования техники по видам работ, передать руководство тракторными бригадами в руки колхозов и тем самым подготовить последних к эффективному использованию будущей собственной техники³⁵.

Представители колхозного крестьянства говорили о необходимости установить правильные цены на технику в зависимости от физического и морального износа. Указывалось, например, на то, что балансовая стоимость трактора КД-35 была почти в два раза выше, чем стоимость более мощного и современного трактора ДТ-54, что действовавшие цены на тракторы слишком высоки для колхозов. В ходе обсуждения подчеркивалось, что расходы на покупку техники не должны влиять на нормальный процесс расширенного воспроизводства.

Комплектование техники опытными трактористами и комбайнерами, как правило, колхозов не волновало. Наиболее трудным представлялось найти подходящего человека на место колхозного механика, кому можно было бы поручить руководство техническим уходом авто-тракторного парка.

В ходе обсуждения отмечалось, что подготовка механизаторских кадров должна и впредь вестись государством. При этом считалось целесообразным отказаться от подготовки специалистов узкой квалификации, расширить политехническое обучение в сельских школах, включив в учебные программы последних изучение устройства тракторов и сельскохозяйственных машин³⁶. Делались предложения, чтобы в дальнейшем школы механизации комплектовались по путевкам правлений колхозов.

Общепризнанным было и предложение создать при колхозах небольшие мастерские для проведения мелкого ремонта, оборудовать их необходимым инструментом, токарным станком, сварочным агрегатом и т. д. Нередко колхозы высказывали серьезные сомнения в том, справятся ли РТС с ремонтом колхозной техники.

Участников обсуждения беспокоило особенно обеспечение колхозов запасными частями, что в МТС представляло собой

³⁴ ПА КПЭ, ф. 4895, оп. 18, ед. хр. 24, л. 1.

³⁵ «Советская Эстония», 7 марта 1958 г.

³⁶ «Советская Эстония», 22 марта 1958 г.

одну из наиболее серьезных проблем. Директор Сауэской МТС П. Козыревский, например, ставил успех реорганизации МТС в прямую зависимость от улучшения этой работы³⁷ Республиканским органам, Совнархозу предлагалось тщательно изучать эти вопросы и значительно расширить производство запасных частей на промышленных предприятиях республики.

Трудящиеся Эстонии поддержали также выдвинутую в решениях февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС идею о создании ремонтно-технических станций, проведение со стороны последних капитального и другого более сложного ремонта тракторов и иной техники, снабжение колхозов сельхозтехникой, горючим и смазочными материалами. Считалось целесообразным вменить в обязанность РТС проведение мелиоративных работ, добычу торфа, прокат сезонных машин, приобретение которых невыгодно колхозам.

Предложения, высказанные в адрес промышленных предприятий и научно-проектных учреждений, сводились к необходимости создания системы машин, приспособленных к специфическим природно-почвенным и климатическим условиям Эстонской ССР. Член сельхозартеля «Туула» Кейлаского района Ф. Вайн отметил, например, что молотилка «Иманта» является в наших условиях совершенно непригодной. Чтобы такой сложный агрегат работал, для его обслуживания надо выделить не менее 30 колхозников. Поэтому промышленность должна учесть наши потребности и создать такие машины, которые можно было бы обслуживать с наименьшим числом колхозников³⁸. Научный работник А. Ратт выдвинул предложение о создании универсальных машин, приспособленных к выполнению многих работ. Он отметил, что 70% мощности техники МТС республики составляли гусеничные тракторы. Колхозам же выгодно, если доля гусеничных тракторов не превышает 25% из всей мощности тракторного парка³⁹.

Особенно подчеркивалась необходимость оснастить сельское хозяйство республики легким, малогабаритным навесным и полунавесным прицепным инвентарем, обладающим повышенной прочностью и износостойкостью, снабженным необходимыми при увлажненных и каменистых полях камнезащитными приспособлениями⁴⁰.

Много внимания уделялось в ходе обсуждения вопросам руководства сельским хозяйством. Общепризнанным было мнение о целесообразности сосредоточить в дальнейшем руководство сельским хозяйством в районных Советах депутатов трудящихся.

³⁷ «Советская Эстония», 13 марта 1958 г.

³⁸ «Советская Эстония», 11 марта 1958 г.

³⁹ «Советская Эстония», 9 марта 1958 г.

⁴⁰ «Советская Эстония», 19 марта 1958 г.

Для этого при них предлагалось создать небольшие группы специалистов, главной задачей которых явились бы инспектирование, обобщение и распространение передового опыта.

Высказывались также предложения о создании при райисполкомках советов колхозов, куда входили бы председатели колхозов, специалисты сельского хозяйства, научные работники.

Активное участие в обсуждении принимали и рабочие коллективы промышленных предприятий, которые обещали оказать всестороннюю помощь сельскому хозяйству. В письме секретаря партийной организации слесарно-сборочного цеха Таллинского машиностроительного завода Л. Койдо, мастера Э. Раава и слесаря О. Каугесоо отмечалось, что рабочие завода будут поставлять сельскому хозяйству еще больше картофелекопалок, запасных частей, катков для гусеничных тракторов и усиливать шефскую помощь⁴¹. Секретарь парторганизации сланцеперерабатывающего комбината «Кохтла-Ярве» тов. Матогинский писал в «Советской Эстонии», что предприятие накопило некоторый опыт подготовки колхозных ремонтных рабочих и готово научить ремонтных специальностям новую партию колхозников, посылать ремонтные бригады в колхозы, проводить ремонт в своих цехах и оказывать другую шефскую помощь⁴².

Ход всенародного обсуждения решений февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС показал, что трудящиеся Эстонии активно, по-государственному отнеслись к проблемам реорганизации МТС, высказали множество ценных предложений и внесли достойный вклад в дело дальнейшего развития колхозного строя.

Широкое обсуждение решений февральского (1958 г.) Пленума ЦК КПСС имело также важное значение с точки зрения дальнейшего повышения активности колхозного крестьянства в решении коренных вопросов развития сельского хозяйства.

Одновременно с обсуждением организационной стороны перестройки на колхозных собраниях в центре внимания стояли практические вопросы: какую технику, сколько и на каких условиях следует приобрести. Общее собрание колхоза им. Э. Вильде Раквереского района решило купить 8 тракторов, в том числе 4 трактора марки ДТ-54, три трактора «Беларусь», один «Универсаль» и 2 зерновых комбайна С-4, а также необходимый прицепной инвентарь. Для этого за счет неделимого фонда было выделено 380 тыс. рублей⁴³. В условиях 1958 г., когда ожидаемый денежный доход был около 7 миллионов рублей, покупка техники не представляла никаких трудностей.

Общее собрание экономически среднего колхоза «Туула» Кейлаского района решило купить 2 трактора ДТ-54, один «Бе-

⁴¹ «Советская Эстония», 8 марта 1958 г.

⁴² «Советская Эстония», 6 марта 1958 г.

⁴³ «Rahva Hääl», 1958, 15. märts.

ларусь», один ДТ 14 и необходимый прицепной инвентарь к ним, молотилку, силосорезку и другую технику⁴⁴.

На II пленуме ЦК КПЭ (апрель 1958 г.) были подведены первые итоги работы по реорганизации МТС. Отмечалось, что на 5 апреля 1958 года районные комиссии зарегистрировали 529 колхозов, изъявивших желание купить технику МТС. Колхозам было уже передано 1115 тракторов или 29,7% общего тракторного парка МТС. Подсчеты показали, что в большинстве районов все колхозы изъявили желание купить технику МТС, в том числе и в экономически отстающих районах, как в Калластеском, Лихуласком и Мярьямааском. В то же время в некоторых экономически более сильных районах отмечалось противоположное явление. Так, в Хартюском районе к этому времени изъявили желание купить технику МТС 9 колхозов из 32 и в Козеском — 4 из 13. Поэтому Пленум ЦК КПЭ отметил, что в отдельных экономически менее развитых районах имело место отсутствие должного учета возможностей покупки техники, а с другой стороны, отдельные экономически более развитые районы проявляли излишнюю осторожность⁴⁵.

В отдельных случаях колхозам не хватало необходимых сельскохозяйственных машин, вследствие чего задерживалось проведение сельскохозяйственных работ, например, в колхозе «Пунане Тяхт» Выруского района⁴⁶.

Коммунисты некоторых колхозов (например, «Ания-Эдази» Косеского района) были обеспокоены тем, что МТС медленно и недоброкачественно ремонтировали технику, передаваемую колхозам⁴⁷.

Несмотря на отдельные недостатки, покупка техники проходила успешно. Практика показала, что колхозы охотно покупали тракторы марок ДТ-54, ДТ-24, ДТ-14, «Беларусь» и ХТЗ-7 как наиболее целесообразные в условиях Эстонской ССР и новые марки. Как отмечалось в записке Пайдеского райкома КПЭ, почти никто не хотел покупать старых тракторов КД-35 и «Универсаль»⁴⁸.

По состоянию на 10 июня 1958 года из 806 колхозов республики 573 или 71% колхозов купили более 2000 тракторов, т. е. более 1/2 тракторного парка МТС, 334 комбайна и много другой сельскохозяйственной техники с общей стоимостью 51 миллион рублей⁴⁹. Следовательно, более 70% колхозов республики провели весенне-полевые работы в 1958 году уже собственной техникой.

⁴⁴ «Советская Эстония», 11 марта 1958 г.

⁴⁵ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 198, ед. хр. 4, л. 110.

⁴⁶ ПА КПЭ, ф. 4896, оп. 19, ед. хр. 16, л. 95.

⁴⁷ ПА КПЭ, ф. 3999, оп. 7, ед. хр. 3, лл. 13—15.

⁴⁸ ПА КПЭ, ф. 4895, оп. 18, ед. хр. 24, л. 2.

⁴⁹ «Rahva Hääl», 1958, 8. august.

К концу года количество колхозов, закупивших технику, еще более увеличилось. Так, в Вильяндиском районе технику купили все 28 колхозов на сумму 3 067 297 рублей. Среди купленной техники было 112 тракторов, 40 комбайнов и 18 молотилок⁵⁰

К началу 1959 года 758 колхозов или 96,4% общего количества⁵¹ колхозов купили из МТС 2640 тракторов или 70% всего тракторного парка последних, 808 зерновых комбайнов, 2632 тракторных плуга и много другой сельскохозяйственной техники⁵² по балансовой стоимости 120,3 миллиона рублей, а по установленной с учетом амортизации продажной стоимости 73,6 миллиона рублей⁵³.

Если учесть, что часть техники МТС была в условиях нашей республики непригодна и поэтому не подлежала продаже колхозам, а часть была передана совхозам, то из вышеприведенных данных видно, что колхозы закупили по существу всю сельскохозяйственную технику МТС.

Успешно началось и погашение стоимости техники со стороны колхозов. К началу 1959 года от колхозов поступило 19,9 миллиона рублей или почти 27% стоимости всей техники⁵⁴.

Одновременно с закупкой техники МТС колхозы охотно покупали и новую технику через РТС. В течение 1958 года сельское хозяйство республики получило от промышленности 1423 трактора (в 15-кратном исчислении), 524 грузовых машины, 269 зерновых комбайнов, 75 силосных комбайнов, 1117 тракторных плугов, 1027 тракторных культиваторов, 120 молотилок и много другой техники⁵⁵. Большую часть из этой техники на сумму 8 миллионов рублей купили колхозы⁵⁶.

В результате реорганизации МТС и закупки их техники колхозами последние стали обладателями всех средств производства, необходимых для проведения сельскохозяйственных работ.

В ходе реорганизации МТС в колхозы перешла и большая группа механизаторов. На 1 апреля 1959 года численность механизаторских кадров колхозов выросла до 6487 человек вместо 2765 на 1-е июля 1956 г.⁵⁷

Целесообразность тех или иных мероприятий в области экономической политики проверяется результатами производства.

На III Пленуме ЦК КП Эстонии (июнь-июль 1958 г.) отмечалось, что колхозы, купившие технику МТС, провели весенний

⁵⁰ ПА КПЭ, ф. 4897, оп. 19, ед. хр. 1, лл. 71, 72.

⁵¹ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 187, ед. хр. 18, л. 11.

⁵² «Rahva Hääl», 1959, 25. jaanuar.

⁵³ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 187, ед. хр. 18, л. 11.

⁵⁴ Там же.

⁵⁵ «Rahva Hääl», 1959, 25. jaanuaril.

⁵⁶ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 187, ед. хр. 18, л. 11.

⁵⁷ Достижения Советской Эстонии за 20 лет. — Статистический сборник, стр. 54.

сев более организованно, было меньше поломок тракторов и сельскохозяйственных машин, улучшилось качество обработки полей, повысилось чувство ответственности колхозов за использование техники. Несмотря на запоздалую весну сев был закончен в те же сроки, что и в 1957 году⁵⁸.

На конференции Тапаской районной парторганизации отмечалось, что ряд колхозов (например, им. В. И. Ленина и «Пуналипп»), используя преимущества своей техники, провели весенний сев в небывало короткий срок⁵⁹.

Колхозы повысили требовательность к механизаторским кадрам, добивались укрепления трудовой дисциплины трактористов. Вместе с улучшением организации труда все это позволило во многих колхозах повысить эффективность использования техники. Так, в колхозе «Тасуя» Мярьямааского района выработка на условный трактор составила в 1958 году 177 гектаров (в переводе на пахоту) вместо 154 га в 1957 году. Затраты колхоза на один гектар пахоты составили в 1958 году 53,7 рубля вместо 97,8 рубля в 1957 году⁶⁰. В то же время нередко были и случаи, когда выработка на условный трактор снижалась; как в целом по Вильяндскому району (в 1957 году — 299,8 га и в 1958 году — 203,7 га)⁶¹.

В целом по республике годовая выработка на условный трактор составила в 1958 году 337 га в пересчете на пахоту вместо 298 га в МТС в 1957 году⁶². Себестоимость тракторных работ снизилась на 14,5%⁶³.

Практика показала, что колхозы стали шире использовать технику на ранее «невыгодных» работах, в том числе на между-рядной обработке культур, уборке картофеля и сенокошении. Общий объем двух последних работ увеличился в 1958 году соответственно на 298% и 226% по сравнению с работой, выполненной в 1957 году со стороны МТС⁶⁴.

Приведенные факты позволяют сделать вывод, что колхозы в основном хорошо справились с использованием сложной техники и в 1958 году добились улучшения некоторых показателей тракторных работ. Передача техники колхозам содействовала также ускорению механизации ряда видов сельскохозяйственных работ.

В связи с реорганизацией МТС резко возросли затраты колхозов на приобретение техники. Следует подчеркнуть, что в Эстонской ССР были найдены правильные методы преодоления

⁵⁸ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 198, ед. хр. 5, л. 44.

⁵⁹ ПА КПЭ, ф. 4555, оп. 19, ед. хр. 1, л. 13.

⁶⁰ «Rahva Hääl», 1959, 5. veebruar.

⁶¹ ПА КПЭ, ф. 4897, оп. 19, ед. хр. 1, л. 72.

⁶² ПА КПЭ, ф. 1, оп. 187, ед. хр. 15, л. 36.

⁶³ Там же, ед. хр. 19, л. 50.

⁶⁴ «Коммунист Эстонии», 1959, № 8, стр. 30.

возникающих финансовых трудностей путем уменьшения капиталовложений на строительство. В результате этого строительные работы несколько затормозились. Так, в 1958 году было введено в эксплуатацию 8,0 тыс. скотомест для крупного рогатого скота вместо 8,7 тыс. в 1957 г.⁶⁵ В последние годы темпы строительных работ снова ускорились. Таким перераспределением средств было достигнуто последовательное повышение материальной заинтересованности колхозников как одно из важнейших условий повышения трудовой активности труженников сельского хозяйства и роста продукции колхозного производства.

Реорганизация МТС имела и другую сторону — создание ремонтно-технических станций (РТС).

Согласно постановлению ЦК КП Эстонии и Совета Министров Эстонской ССР от 1 июня 1958 года «О реорганизации машинно-тракторных станций», на базе 63 МТС было создано 38 РТС — по одному на каждый район. Так как в ряде районов работало несколько МТС, на базе последних было создано 11 отделений РТС. На первых порах только несколько МТС (Куусалуская, Канепиская, Выннуская, Рыугеская и Вастселыйна-ская) не подлежали реорганизации. Но штаты агро-зоотехнического персонала и инструкторов-бухгалтеров были упразднены, их функция заключалась только в техническом обслуживании колхозов⁶⁶. Осенью 1958 г. оставшиеся МТС были также объединены с РТС.

На ремонтно-технические станции были возложены следующие основные задачи: проведение в колхозах и совхозах мелиоративных работ, добыча торфа, ремонт техники, механизация животноводческих ферм, обслуживание колхозов автотранспортом, снабжение их машинами, запасными частями и другими материалами⁶⁷.

РТС республики, переведенные с 1 октября 1958 года на хозрасчет, закончили 1958 год с прибылью на 7326 тыс. рублей⁶⁸. Несмотря на то, что РТС выполнили и даже перевыполнили плановые задания по торгово-сбытовой деятельности в их денежном выражении, колхозы резко критиковали систему обслуживания через РТС. Во многих колхозах последние не справились с возложенными на них задачами по проведению осушительных работ, по добыче торфа и механизации животноводческих помещений. Ремонт техники колхозов был зачастую недоброкачественным и затягивался. Особенно большое недовольство колхозов было вызвано тем, что проведенный со стороны РТС ремонт и отпускаемые через них запасные части и другие материалы обходились колхозам слишком дорого.

⁶⁵ Сельское хозяйство Эстонской ССР. Статистический сборник, стр. 244.

⁶⁶ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 198, ед. хр. 12, лл. 143—146.

⁶⁷ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 187, ед. хр. 19, л. 51.

⁶⁸ АЦСУЭ, оп. 15, ед. хр. 463, л. 17.

По этим причинам работа РТС нередко становилась объектом резкой критики со стороны колхозов. Председатель колхоза «Авангард» Тартуского района Э. Бээк говорил на собрании районного партактива, что РТС не стоит на высоте своих задач по проведению ремонта и снабжению запасными частями⁶⁹ Председатель колхоза «Кюльвая» того же района Р. Куйв считал неправильным порядок, согласно которому всю технику нужно было возить на ремонт в РТС, что новая система производственно-технического обслуживания через РТС ставит под угрозу успешное проведение сельскохозяйственных работ⁷⁰

На партийных собраниях и в печати приводились факты о том, что РТС получали неоправданно высокие наценки за перепродажу техники колхозам. Так, после нескольких дней хранения трех тракторов МТЗ-5 они были проданы колхозам на 9288 рублей дороже⁷¹ Директор Тапаской РТС Х. Мянник отметил на районной партконференции (дек. 1958 г.), что колхозы переплачивают ремонтно-техническим станциям и внес предложение пересмотреть этот вопрос, так как РТС не нуждаются в искусственных прибылях⁷².

С 1959 года наценки за посредничество РТС были несколько снижены, но цены на тракторы, сельскохозяйственные машины, их запасные части и бензин были повышены почти в два раза. В результате этого ремонт колхозной техники в РТС еще более удорожал, возросли затраты на приобретение и эксплуатацию техники. Такая экономически необоснованная политика цен в отношении колхозов, естественно, была для последних обременительной. Все это показывает, что в работе РТС было еще много непродуманного, что организация обслуживания колхозов через РТС нуждалась в дальнейшем совершенствовании.

Но в создавшихся условиях колхозы стремились наладить ремонт техники собственными силами. Однако отсутствовали необходимая ремонтная база и материалы. На 1 января 1959 года только 120 колхозов из 805 имели свои ремонтные мастерские⁷³. Многие мастерские были неудовлетворительно оснащены необходимым для ремонта оборудованием. Нужны были квалифицированные инженерно-технические кадры, способные руководить ремонтом и обеспечить правильный технический уход. Но на начало 1959 года в 436 колхозах республики на должности техник-механика работали только 2 инженера и 51 человек со средним образованием. Остальные были практики⁷⁴. В таких

⁶⁹ ПА КПЭ, ф. 2643, оп. 18, ед. хр. 7, л. 26.

⁷⁰ Там же, л. 28.

⁷¹ «Советская Эстония», 15 мая 1959 г.

⁷² ПА КПЭ, ф. 4000, оп. 29, ед. хр. 1, л. 74.

⁷³ ПА КПЭ, ф. 1, оп. 187, ед. хр. 15, л. 46.

⁷⁴ Там же, ед. хр. 19, л. 50.

условиях колхозы, естественно, не справлялись с проведением многих видов ремонта и его качество далеко не всегда соответствовало требованиям.

Система снабжения, установившаяся после реорганизации, была также очень сложной. В ней имел место параллелизм, так как одновременно с РТС снабжением занимались и районные нефтебазы, межрайонные базы Управления материально-технического снабжения, контора «Эставтотракторосбыта» и ее межрайонные отделения.

Согласно постановлению ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 18 апреля 1958 г. за № 425 «О дальнейшем развитии колхозного строя и реорганизации МТС» при райисполкомах были созданы сельскохозяйственные инспекции. На них были возложены задачи организации и обеспечения дальнейшего развития сельскохозяйственного производства в колхозах и совхозах на основе внедрения передового опыта и достижений сельскохозяйственной науки, организации семеноводства и применению дела землеустройства, ветеринарной службы, а также организации борьбы с вредителями сельскохозяйственных растений и оказание помощи колхозам в введении бухгалтерского учета⁷⁵

Созданием сельскохозяйственных инспекций при райисполкомах значительно повысилась роль Советов в руководстве сельским хозяйством. Этим был сделан также важный шаг в деле сосредоточения руководства как колхозами, так и совхозами в одном центре в масштабах всего района. Но так как на РТС была возложена обязанность осуществления технического надзора за уходом и использованием машинно-тракторного парка колхозов, это мероприятие не было еще доведено до конца.

Первые итоги проведенной в 1958 году перестройки системы производственно-технического обслуживания колхозов показали, что колхозы в основном успешно справились с использованием сложной сельскохозяйственной техники. Но в обстановке проявления субъективизма и волюнтаризма реорганизации МТС сопутствовал также ряд отрицательных явлений, снижавших ее эффективность.

В настоящей статье не ставилось задач, проследить процесс дальнейшего совершенствования системы производственно-технического обслуживания сельского хозяйства. Отметим лишь, что в последующие годы был принят ряд мер, в результате которых положительные стороны проведенной перестройки получили дальнейшее развитие и стали оказывать растущее благотворное влияние на колхозно-совхозное производство. Особо важная роль в этом принадлежит решениям мартовского (1965 г.) Пленума ЦК КПСС.

⁷⁵ Põllumajanduslaseid direktiive, seadusandlikke ja ametkondlikke akte I. Tallinn, 1960, lk. 472.

EKP TEGEVUSEST KOLHOOSIDE MATERIAALSE TEHNILISE TEENINDAMISE SÜSTEEMI TÄIUSTAMISEL 1958. AASTAL

L. Kiik

Resümee

Masina-traktorijaamad etendasid tähtsat osa kolhooside loomisel ja organisatsioonilis-majanduslikul tugevdamisel. Üheaegselt kolhooside tugevnemisega suurenes vajadus ja loodi vajalikud eeldused kolhooside materiaalse tehnilise teenindamise süsteemi edasiseks täiustamiseks. Otsustav osa selle protsessi lõpuleviimisel kuulus NLKP Keskkomitee 1953. a. septembripleenumile järgnenud partei ja valitsuse abinõude elluviimisele põllumajanduses.

1958. aastaks olid ka Eesti NSV kolhoosides toimunud olulised sotsiaalmajanduslikud muudatused. Kolhoosid olid nüüd saanud suurteks sotsialistliku põllumajandusliku tootmise ettevõteteks, kelle käsutuses oli arenenud materiaalne tehniline baas ja järsult suurenenud rahalised sissetulekud. Lühikese ajaga tugevdatud kolhoosikaader oli omandanud olulised kogemused kaasaja tehnika kasutamisel ja suunamisel. Märgatavalt oli kasvanud kolhoositalurahva huvi ühismajandite arendamise vastu ja peremehetunne ühisvarasse suhtumisel.

Arvestades kolhoosides toimunud muudatusi pidas NLKP Keskkomitee 1958. aasta veebruaripleenum otstarbekohaseks reorganiseerida MTJ-d remondi-tehnikajaamadeks ja müüa esimeste tehnikakolhoosidele.

Vabariigi parteiorganisatsioon tegi ära suure töö pleenumi otsustele järgnenud üldrahvaliku arutelu organiseerimisel. Juba 23. märtsini 1958. a. saadud andmete kohaselt oli läbi viidud 2713 töötajate koosolekut, millest võttis osa 156 510 inimest. Arutelu käigus kiideti heaks MTJ-de reorganiseerimise mõte ja tehti palju väärtuslikke ettepanekuid materiaalse tehnilise teenindamise ja kolhoositootmise juhtimise parandamiseks.

NLKP Keskkomitee pleenumi otsuste realiseerimine toimus organiseeritult. Juba 5. aprilliks 1958. a. olid rajoonikomisjonid registreerinud 529 kolhoosi, kes avaldasid soovi osta MTJ-de tehnikat. 1958. a. lõpuks oli 96,4% vabariigi kolhooside üldarvust omandanud MTJ-de tehnikat sealhulgas 2640 traktorit, 808 teraviljakombaini, 2632 traktoriatra ja muud.

1958. a. tulemused näitasid, et enamik kolhoose suutsid tehnikat kasutada paremini võrreldes MTJ-dega. Tehnika ostmiseks tehtud kulutused samuti ei avaldanud suurt negatiivset mõju kolhooside majanduslikule tegevusele.

Vastavalt EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrusele «Masina-traktorijaamade reorganiseerimisest» 1. juunist 1958. a. rajati 63 vabariigi MTJ baasil 38 RTJ — üks igas maa-rajoonis. 1958. a. tulemused näitasid, et kuigi need samuti edukalt

täitsid oma finantsmajanduslikud plaanid, ei olnud kolhoosid tihti RTJ-de tööga rahul. Peamiseks rahulolematuse põhjuseks oli asjaolu, et remondi-tehnikajaamade kaudu teenindamine oli kolhoosidele liiga kallis.

Kolhoosid püüdsid leida väljapääsu oma jõududega remontimises, kuid selleks puudusid vajalikud töökojad, materjal, sisseade ja kvalifitseeritud kaader. Praktika näitas, et 1958. a. ilmes kolhooside tootmis-tehnilise teenindamise ümberkorraldamises veel teisigi kitsaskohti, mille likvideerimisele asuti järgnevail aastail.

THE ACTIVITY OF THE ESTONIAN COMMUNIST PARTY IN PERFECTING THE MATERIAL-TECHNICAL SERVICE SYSTEM OF THE COLLECTIVE FARMS IN 1958

L. Kiik

S u m m a r y

The article shows that the machine and tractor stations had an important part in the organisational and economical strengthening of the kolkhoz system. As a result of this process the necessary preconditions were created for the further perfection of the material-technical service system of the collective farms. A decisive role in this process was played by the implementation of the resolutions of the plenum of the Central Committee of the C.P.S.U. in September 1953.

By 1958 the essential social and economic changes had also taken place in the agriculture of the E.S.S.R. They enabled to put into practice the reorganization of the machine and tractor stations and to pass over to the sale of the technical equipment to the collective farms.

The article gives a survey of the discussion about the resolutions that the Central Committee of the C.P.S.U. adopted in February 1958 and examines the reorganisation of the machine tractor stations. By the end of 1958, 94.6% of the collective farms of the republic had bought machinery from the machine and tractor stations. The overwhelming majority of the kolkhozes successfully managed to use complicated agricultural machinery. 38 repair-technical stations (formed on the basis of the 63 machine and tractor stations) also succeeded in fulfilling the financial and economic plans, but the collective farms were often dissatisfied with their work because their service was too expensive.

Practice has shown that the reorganization in 1958 was carried through in the proper time and it justified itself, but at the same time it brought about some negative phenomena that were removed in the following years.

ЕКР ТЕГЕВUSEST LOOMINGULISE INTELLIGENTSI KASVATAMISEL AASTAIL 1960—1965

I. Ševtšuk

Üheks peamiseks kommunistliku ülesehitustöö ülesannete lahendamise tingimuseks on intelligentsi ideelisuse tõstmine, tema kasvatamine võitluses võõraste mõjudega, tema ühtekoondamine partei ümber.

Suurt mõju avaldab kümnetele ja sadadele tuhandetele töötajatele loominguline intelligents. Eriti on loomingulise intelligentsi osa kasvanud meie päevil, mil tema «... auditooriumiks pole enam kriitikute ja haritud «publiku» piiratud ring, nagu see oli minevikus, vaid kogu tema paljumiljoniline rahvas — uue kultuuri peremees ning looja.»¹

K. Marx kirjutas, et kasvatajat ennast tuleb kasvatada.² Ideeline ebaselgus, marksismi-leninismi teooria ebapiisav tundmine on peamine põhjus, millest tulenevad ideoloogilised puudujäägid üksikute kirjandus- ja kunstitöötajate loomingus. «Vähe on intelligentsi hulka kuulumisest oma elukutse põhjal. Kunstnik peab olema intelligentne inimene selle sõna täies ning suures mõttes»,³ nii püstitab partei küsimuse kaasajal.

Käesolevas uurimuses tehakse esimene katse anda mõningane ülevaade ЕКР tegevusest loomingulise intelligentsi ideoloogilisel kasvatamisel 60. aastate esimesel poolel. 1965. a. ilmus küll A. Panksejevi artikkel «ЕКР tegevusest poliitharidusvõrgu töö juhtimisel», kuid seal ei leia lähemat käsitlemist parteiharidustöö vabariigi loomingulise intelligentsi hulgas.⁴

Artikli maht ei võimalda peatuda kõigil selle probleemiga seotud küsimustel.⁵ Pearõhk on asetatud ЕКР Keskkomitee, partei

¹ Высокий долг художника. — «Правда», 23 ноября 1964 г.

² К. М а r x. Teesid Feuerbachi kohta. — К. Marx ja F Engels. Valitud teosed. II köide. Тln., 1960, lk. 332.

³ «Правда», 23 ноября 1964 г.

⁴ Vt. kogumik «Тöйд ЕКР ajaloo alalt» I. Тln., 1965, lk. 188—213.

⁵ Võitluses loomingu kõrge ideelisuse eest kasutab partei muuhulgas lah-tisi ja kinniseid parteikoosolekuid, ajakirjandust, aktuaalsete probleemide arutamist nõupidamistel partei juhtivate töötajatega, regulaarselt toimuvaid iga-aas-

linna- ja rajoonikomiteede pleenumite ja büroode suunava osa käsitlemisele parteiharidusvõrgu töö edasiviimisel (teoreetilised seminarid, ringid jt), samuti parteialgorganisatsioonide sellealasele tegevusele. Käsitletakse lühidalt ka kunstimeisterlikkuse suunamist. Puudutatakse ka mõningaid internatsionalismi kasvata- mise tegureid.

Pärast NLKP XX kongressi aktiviseerus EKP tegevus poliitharidusvõrgu töö juhtimisel vabariigis. See tõi endaga kaasa ka teatud nihkeid loomingulise intelligentsi hulgas tehtavas kasvatus- töös. Endisest suurema tähelepanu osalisteks said eetikaküsimused. Näiteks alates 1955/56. õ.-a. hakati organiseerima kõigis kolmes Tallinna teatris («Estonia», V. Kingissepa nim. TRA Draama- teater ja Riiklik Vene Draamateater) marksistliku esteetika loen- guid ja seminare ning seostama õpinguid neis otseselt teatrite loom- ingulise tööga. Seda ei olnud varemadel aastatel.⁶

Paari aasta pärast loodi esteetikaseminar Riikliku Filharmoonia kõige arvukamas kollektiivis — Riiklikus Akadeemilises Meeskoo- ris. Marksistliku esteetika probleemid said laiema huvi objektiks ka kirjanike ning kunstnike ringkondades.

Tunnustavalt tuleb märkida RT «Vanemuise» partei-algorgani- satsiooni initsiatiivi nõukogude teatri ajaloo ja Stanislavski pärandi tundmaõppimise seminari töölerakendamisel (1959/60. õ.-a.)⁷. Eri rahvustest näitlejad loovad vormilt erinevaid lavakunstiteoseid kõi- gile ühiste loominguseaduste alusel. «Neid seadusi peame me kõik tundma õppima, võtma nad omaks ja töötama nende jaoks välja näitleja vastava psühhotehnika», märkis K. Stanislavski artiklis «Loominguline lähenemine». Kuid ta lisis, et «iga rahvus, iga rah- vas peegeldagu kunstis oma kõige peenemaid rahvuslikke, inim- likke jooni, igaüks neist säilitagu oma rahvuslikud värvid, toonid ja eripärasused. Avanegu selles iga rahva hing».⁸ Just sellest läh- tutigi Vanemuise parteiorganisatsioonis.

Stanislavski pärandis on palju seda, mida peab teadma, kui tahetakse edasi minna. «Stanislavski süsteem näitab andekatele tee rutiinist pääsemiseks, tee, kuidas end teadlikult hoida loomin- gulises vormis, s. t. selles vormis, mis kunstis viib imede tabami- seni. Kuid ta ütleb ka seda, et imet saab tabada ainult see, kes otsib ja tahab otsida midagi uut kunstis, ei rahuldu juba olnu kordami- sega.»⁹

tasi ülevaatekoosolekuid žanrite kaupa, kus esinevad nimekad kirjandus- ja kunstikriitikud, loomingulisi arutelusid sektsioonides, kus tavaliselt kõne all on ideo- loogilised probleemid konkreetseis kunstiteostes, mille analüüsimine kirjanike ja kunstnike-kommunistide poolt on kahtlemata suure kasvatusliku tähtsusega. See pole ammendav loetelu.

⁶ ЕКРА, f. 87, nim. 37, sü. 8, l. 10.

⁷ ЕКРА, f. 171, nim. 10, sü. 7, l. 53.

⁸ К. С. Станиславский. Статьи. Речи. Беседы. Письма. Москва, 1953, стр. 359—360.

⁹ K. Ird. Püüdkem tabada imet. — Ceterum censeo ehk jahedate suvede jutte. Tln., 1965, lk. 243—244.

Ühtlasi õpetati siin mitte vastandama Stanislavskit Brechtile, Meierholdile, Reinhardtile. «Nende suurte teatrimeeste elus ja töös, teoorias ja praktikas on tohutult rohkem seda, mis ühendab, kui seda, mis neid lahutab. Nad olid kõik kõigepealt kunstnikud, kelle elu oli kunstis, kes panid oma töösse teatris kogu oma vaimse ja füüsilise jõu,» kirjutab K. Ird ja lisab samas: «Ärgem lubagem, et vaimne laiskus, *inimlik* ajapuudus, moonakalik suhtumine kunstisse, tuginemine suurte kunstnike pisikestele vastuoludele, sageli isegi näilistele vastuoludele, kujuneks õigustuseks nende töökogemuste mittetundmaõppimisele või koguni üldse mitte õppimisele.»¹⁰

Partei XX kongressi otsused ning poliitharidussüsteemis endisest suurema tähelepanu osutamine teoreetilistele seminaridele ja nende töö sidumine loomingulise tööga mõjustas teiste soodsate tegurite hulgas loomingulist protsessi elustavalt. Nii sündisid just kongressijärgsel perioodil V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri sellised lavastused, nagu E. Ranneti «Südamevalu» ja «Kadunud poeg». Loomingulisteks sündmusteks said ka V. Višnevski «Optimistlik tragöödia», V. Majakovski «Saun» ja rida teisi lavastusi.

Uudse joonena «Vanemuise» loomingu ilmnes see, et kollektiivi ideelis-poliitiline tase ja süvenenud kunstimeisterlikkus võimaldasid teatril edukalt lavastada mitte ainult algupärandeid, vaid ka klassikat, anda hinnanguid marksistlike seisukohtade alusel. (W. Shakespeare «Veneetsia kaupmees» (lavastaja K. Ird) jt.)¹¹

Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva puhul korraldatud üleliidulisel teatri- ja muusikafestivalil autasustati esimese preemiaga «Vanemuises» lavastatud K. Trenjovi «Ljubov Jarovajat» (lavastaja E. Kaidu) Teatud edasimineku oli ka «Vanemuise» ja «Estonia» muusikalavastustes.¹²

Kuid samal ajal mõnede madalatasemeliste lavastuste sattumine teatrilavale kõneles ka sellest, et intelligentsi hulgas tehtavas kasvatustöös oli puudujääke. Eriti negatiivselt mõjus see, et süstemaatilise õppimisega oli haaratud suhteliselt väike arv loomingu- lisi töötajaid.¹³

¹⁰ K. Ird. Püüdkem tabada imet. — Ceterum Censeo ehk jahedate suvede jutte. Tln., 1965, lk. 249.

¹¹ Vt. K. Kask. Kakskümmend aastat Eesti nõukogude teatrit. — Eesti nõukogude teater 1940—1960. Tln., 1960, lk. 52—55.

¹² Vt. H. Kõrvits. Ooper ja operett uuel teel. L. Tormis. Eesti nõukogude balleti arengust. — Eesti nõukogude Teater 1940—1960, lk. 61—77, 78—101.

¹³ Näiteks RAT «Estonia» 401-st töötajast (neist 223 loomingulist töötajat) õppis süstemaatiliselt 1955/56. õ.-a. marksismi-leninismi teooriat vaid 46 (partei ajaloo ringis — 8, filosoofia ringis — 18, esteetika seminaris — 18, õhtuülikoolis — 2). Ka 60. aastate algul oli olukord tervikuna ebanormaalne: rohkem kui pool loomingulistest töötajatest ei võtnud osa enesetäiendamisest. (V. Kingissepa nim. Draamateatri 149 töötajast tõstis oma teadmisi vaid 34 (esteetikaringis 25, poliitökonoomia ringis 9). Seejuures töö toimus ringides mõnikord 3—4 kuuste vaheajadega. V. Kingissepa nim. Draamateatri poliitökonoomia ringi 9 õppijast oli tavaliselt kohal 4—5, «Estonia» teatris 15 filosoofia ringis õppijast võttis osa ringi tööst keskmiselt 8—9 inimest.

Palju parem ei olnud olukord õppuste ja loengute ideelis-teoreetilise tasemega. Kui üldiselt marksistliku esteetika loengute ja seminaride tase (propagandistid Sarap, Bernstein, Soonpää) rahuldada, siis tõsiseid puudujääke esines mõningais ringides. Näiteks «Estonia» filosoofiaringi propagandist ajal, mil filosoofia õpetamisel oli juba ammu üle mindud filosoofiliste seaduste ja kategooriate õppimisele, piirdus marksistliku filosoofia põhijoonte formuleeringute mahalugemisega konspektist, ilma, et neid oleks laienandanud omapoolsete seletustega. Teatri parteialgorganisatsioon aga ei analüüsinud kordagi filosoofiaringis toimuvate õppuste taset.¹⁵ «Vanemuises» oli tegemist loengutemaatika juhuslikkusega: rahvusvahelisest olukorrast, ristiusu tekkimisest, suitsetamise kahjulikkusest jt. Nendestki võttis osa vaid 10% kollektiivi liikmetest.¹⁶ Ka V. Kingissepa nim. Draamateatris käis loengutel tavaliselt vaid 30–40 inimest peamiselt teenindava personali hulgast.¹⁷ Süstemaatilised ideelis-poliitilised õppused jäid eemale peale mõningate erandite peadirigendid, dirigendid, peanäitejuhid, balletmeisterid, muusikaktsakondade juhatajad, paljud juhtivad solistid. Mõned kunstilised juhid lugesid oma alaks ainult «kunstilise tööga tegelemise», unustades sisult sotsialistliku kunsti viljelemise eesmärgi.¹⁸

«Pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba»,¹⁹ õpetas V. I. Lenin, kuna reaalsest elust ja võitlusest eemal viibiv individualistliku teadvuse isemeelsus on tõelise loominguvabaduse vaenlane.

Stanislavski ütleb selle kohta: mis on valesti mõistetud loominguvabadus? — «Laiskus, kiire väsimine (aga mitte loomingust innustumine), teooria — mul pole tunnet —, usk ainult tundesse ja inspiratsiooni. Puhtväline koketeerimine. Originaalsusejanu, mis on sageli maitsetu. Seda kõik selleks, et teiste hulgast välja paista. Originaalsete tunnete ja mõtete otsimine osalt selleks, et oma puudusi õigustada, osalt selleks, et näida originaalse isiksusena.»²⁰

Just niisuguse loomingulise vabaduse ilminguid täheldasid näiteks «Vanemuise» kommunistid oma kollektiivi üksikute parteitute loominguliste töötajate juures, kes ei mõistnud täie sügavusega kunstiloomingu vabaduse tõelist olemust ja olid nõrдинud, kui neile ei antud loomingulist vabadust segaste ideede propageerimiseks.²¹ «Kes töötab vabaduse kasuks üldse, kuid ei tee spetsiaalselt midagi selleks, et kasutada seda vabadust proletaarselt, et

¹⁵ ЕКРА, f. 287, nim. 37, sü. 1. 11–12.

¹⁶ ЕКРА, f. 171, nim. 9, sü. 1, l. 13; nim. 10, sü. 3, l. 69.

¹⁷ ЕКРА, f. 287, nim. 37, sü. 8, l. 12.

¹⁸ ЕКРА, f. 5, nim. 2, sü. 4, l. 73, f. 1, nim. 239, sü. 53, lk. 133.

¹⁹ V. I. L e n i n. Teosed. 10. kd., lk. 30.

²⁰ К. С. Станиславский. Собрание сочинений, т. 5. Москва, 1958, стр. 430.

²¹ Vt. ЕКРА, f. 171, nim. 10, sü. 7, l. 64–72.

kasutada seda vabadust sotsialismi eest peetava proletaarse võitluse huvides, see on lõppkokkuvõttes tegelikult kodanluse huvide eest võitleja ja mitte rohkem.»²²

Halb oli olukord töö kriitilise hindamisega. Näiteks RAT «Estonia» parteiorganisatsioonis räägiti iga uue lavastuse puhul «uuest leheküljest teatri ajaloos», «uuest võitudest», kuigi rida lavastusi olid samal ajal suurte puudustega.

Puudusi esines ka teiste loominguiliste asutuste ja liitude parteiorganisatsioonide poliitkasvatustöös. Kunstnike Liidu partei-algorganisatsioon ilmselt alahindas süstemaatilise ideelise kasvatuse organiseerimise tähtsust kunstnike hulgas.²³ Peale selle NLKP ajaloo ja marksistliku esteetika seminaridest võtsid siin osa põhiliselt vanema generatsiooni esindajad. Paljud noored kunstnikud olid poliitilisest kasvatustööst kõrvale jäänud. Tänapäeva temaatika suhteliselt väike erikaal mõnede noorte kunstnike loomingus oli osaliselt tingitud ka nende silmaringi piiratusest.

Ka Tartu kunstnikkonna hulgas kulges poliitkasvatustöö tihti plaanitud ja formaalselt. «Viimase viie aasta jooksul ei ole ükski Tartu kunstnik täiendanud oma ideelis-poliitilisi teadmisi Marksismi-leninismi Õhtuülikoolis. Ühiskondlik-poliitilist kirjandust tellitakse vähe ja loetakse vähe», märgitakse EKP Tartu Linnakomitee otsuses «Eesti NSV Kunstnike Liidu Tartu Osakonna tööst» 1961. a. aprillis.²⁴

Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis, kus valmistatakse ette noori kunstnikke, esines tublide saavutuste kõrval üliõpilastöodes ka formalistlikke katsetusi. Instituudi parteiorganisatsioon ei tuginud küllalt sügavalt õppe- ja kasvatustöö küsimustesse, ei ilmutanud vajalikku printsiipiaalsust ja leppimatust puuduste suhtes loomingulises töös, ei osutanud vajalikku tähelepanu üliõpilaste kasvatamisele sotsialistliku internatsionalismi ja patriotismi vaimus, märgitakse EKP Tallinna Linnakomitee büroo otsuses «Õppekasvatustöö olukorrast Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis» (1963. a. veebr.)²⁵ Parteiharidustöö juhtimise puudulikkus andis tunda ka stuudios «Tallinnfilm» ning ENSV Kultuuriministeeriumis.²⁶

Parteiharidustöös juurdunud puudustest ülesaamisel olid eriti tähtsad need abinõud, mis partei kavandas 60. aastate esimesel poolel ja mis tagasid järkjärgulise ülemineku süsteemikindlatele, teaduslikult põhjendatud õppevormidele. NLKP Keskkomitee 1960. a. 9. jaanuari otsuses «Parteipropaganda ülesandeist kaasaja tingimustes» näidati ära partei ideoloogilise töö parandamise pea-

²² V. I. Lenin. Teosed. 8. kd., lk. 465.

²³ EKPA, f. 287, nim. 37, sü. 9, l. 183—184; sü. 11, l. 232—233.

²⁴ EKPA, f. 148, nim. 209, sü. 27, l. 195—201.

²⁵ EKPA, f. 5; nim. 65, sü. 3, l. 79.

²⁶ EKPA, f. 287, nim. 47, sü. 15, l. 29; nim. 39, sü. 10, l. 115—126.

mised ülesanded kommunismiehitamise perioodil.²⁷ Otsuses öeldi, et «parteipropaganda küsimused peavad alata olema partei-komiteede ja parteiorganisatsioonide tähelepanu keskpunktiks ning neid tuleb süstemaatiliselt arutada büroodel, pleenumitel, partei-aktiividel ja partei-algorganisatsioonides.»²⁸

Järelikult selleks, et edasi viia loomingulise intelligentsi ja üldse kultuuririndel tegutsevate inimeste ideelis-poliitilist kasvatustööd, oli vaja kogu vabariigi parteiorganisatsiooni ühiseid jõupingutusi. EKP Keskkomitee III pleenum (1960. a. juuni) rõhutas, et parteipropaganda, parteiline haridus, kommunistide ja kõigi töötajate ideeline kasvatamine on parteiorganisatsioonide ja kõigi kommunistide tähtsaim ülesanne.²⁹ Pleenum määras kindlaks poliitilise hariduse süsteemi parandamise põhiteed järgnevaiks aastaks. Partei linna-, rajooni- ning algorganisatsioonide tähelepanu juhiti peamiselt: hoida kindlalt kurssi poliitilise õppuse ja elu sidemete tugevdamisele, poliitilise hariduse raamide laiendamisele ja mõju tõstmisele, õppetöö loovate, iseseisvate ja esmajoones seminarivormide arendamisele, laiendamisele ja süvendamisele.

Kui EKP Keskkomitee 1960. aasta III pleenum käsitles partei-haridusvõrgu töö parandamist tervikuna vabariigis, siis VII pleenum (1961 a. juuni), mis analüüsis EKP tööd üksikasjalikult ainult intelligentsi hulgas, omistas eriti suurt tähelepanu loomingulise intelligentsi süstemaatilise ideelis-teoreetilise taseme tõstmise küsimustele. Peeti vajalikuks loominguliste töötajate laialdast kaasa-tõmbamist just parteiharidusvõrgu teoreetilistesse seminaridesse, neile regulaarsete loengutsüklite ja teoreetiliste konverentside organiseerimist.³⁰ Ühtlasi määras pleenum nende töö üldsuuna. Loominguliste liitude parteiorganisatsioonides tehtav ideeline kasvatustöö pidi kaasa aitama sellele, et kirjanikud, kunstnikud, heliloojad ning teatri- ja kinotöötajad suurema aktiivsusega looksid andekaid teoseid meie kaasajast, töötajate heroismist, nende suurepärastest kangelistegudest võitluses kommunismi ülesehitamise eest.³¹ Erilist tähelepanu pöörati seejuures noorte loominguliste töötajate kasvatamisele sotsialistliku realismi traditsioonide najal ning rahvaste sõpruse vaimus.³² Parteiorganisatsioonide ette püstitati ülesanne: kõigist intelligentsi hulgas tehtavatest marksistlik-leninliku haridustöö vormidest keskendada peamine tähelepanu

²⁷ Vt. Parteipropaganda ülesandeist tänapäeva tingimustes. NLKP Keskkomitee otsus. Tln. 1960.

²⁸ Sealsamas, lk. 25.

²⁹ EKPA, f. 1, nim. 198, sü. 38, l. 31.

³⁰ EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 119, l. 12.

³¹ Sealsamas, l. 14.

³² Sealsamas, l. 15.

marksismi-leninismi klassikute teoste, filosoofia, NLKP ajaloo, poliitökonoomia õppimisele.

EKP Keskkomitee 1962. aasta veebruaripleenum kinnitas veelkordselt eespool toodud seisukohtade igakülgse järgimise vajadust, iseäranis poliitilise õppuse ja elu sideme tugevdamist.³³

Juhindudes ülalnimetatud otsusest parteikomiteed ja algorganisatsioonid intensiivistasid võitlust puudustega ideoloogilises kasvatustöös, loomingulistes liitudes, teatrites ja teistes loomingulistes asutustes. Linnade ja rajoonide parteiorganisatsioonid hakkasid süstemaatiliselt korraldama intelligentsi koosolekuid mitmesugustes küsimustes nii linna kui rajooni ulatuses, samuti erialade järgi, tutvustama intelligentsi kommunistliku ülesehitustöö käiguga ja järjekordsete ülesannetega. Parteiorganisatsioonid tõhustasid abi intelligentsile marksistlik-leninliku teooria omandamisel.

Parteikomiteede pleenumil, aktiividel ja konverentsidel omandasid üha silmapaistvama koha küsimused selle kohta, kuidas tagada loomingulise intelligentsi enesetäiendamiseks kõige mitmekülgsemaid võimalusi. Kui EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee V pleenum (1960. a. sept.) püstitas rajooni loomingulise intelligentsi ette partei propaganda mõjusfääri laiendamise küsimuse, siis EKP Tallinna Linnakomitee pleenum 1960. a. detsembris arutas küsimust ideoloogilise töö olukorrast ja parandamise abinõudest linna parteiorganisatsioonis. IX pleenumil (1961. a. juulis), kus töötati välja ideelis-poliitilise kasvatustöö põhisuund Tallinna linnas pikemaks perioodiks, pandi erilist rõhku teatrite ja loominguliste töötajate ulatuslikumale kaasatõmbamisele õppetöösse Marksismi-leninismi Õhtuülikoolis. Intelligentsi jaoks nähti ette teoreetilised konverentsid, uued loengute tsükliid. Et parandada tulevaste kunstnike, heliloojate ja interpreetide ideoloogilist ettevalmistust, arvati EKP Tallinna Linnakomitee nomenklatuuri ENSV Kunstiinstituudi ja Riikliku Konservatooriumi ühiskonna-teaduste kateedrite õppejõudude ametikohad.³⁴

Süstemaatiliselt arutati loomingulise intelligentsi kasvatustöö parandamise abinõusid parteikomiteede bürool. Nii suunas EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee büroo ENSV Kunstnike Liidu parteialgorganisatsiooni regulaarselt arutama oma koosolekuil poliitmassilise töö küsimusi ja saavutas, et sellega hakkas tegelema ka Kunstnike Liidu juhatus.³⁵ Kui büroo otsus «RAT «Estonia» parteialgorganisatsiooni tööst» (1961. a. veebr.)³⁶ aitas tõhustada muuhulgas kontrolli parteiharidusvõrgu töö üle teatris, rakendada tööle täiendavalt õpperinge töötajate teoreetiliste teadmiste tõstmiseks, praktiseerida loengute läbiviimist eraldi kollektiivides ja tõsta kollektiivide juhtide vastutust kasvatustöö eest «Estonias».

³³ EKPA, f. 1, nim. 205, sü. 8, l. 10.

³⁴ EKPA, f. 5, nim. 55, sü. 2, l. 92—96.

³⁵ EKPA, f. 287, nim. 52, sü. 7, l. 28—29.

³⁶ EKPA, f. 1, nim. 209, sü. 52, l. 154—155.

siis otsus «Tallinna Kinostuudio parteiorganisatsiooni tegevusest töötajate kommunistlikul kasvatamisel» (1963. a. veebr.)³⁷ suunas ideelis-poliitilist kasvatustööd tegema nendele spetsiifilistele tingimustele vastavalt, mis on omased stuudiole «Tallinnfilm». Juhindudes sellest, hakkas partei-algorganisatsioon leidma vorme ja võimalusi ideelis-poliitilise kasvatustöö tegemiseks nii kohapeal kui ka ekspeditsioonil.

EKP Tallinna Linnakomitee büroo otsus «V Kingissepa nim. TRA Draamateatri tööst» (1962. a. aprillis)³⁸ aktiveeris teatri juhtkonna tööd näitlejate ideelis-poliitilist kasvatustööd tugevamini seostama loominguliste ülesannetega. Viies ellu sama parteikomitee otsust õppe-kasvatustöö parandamise kohta Eesti NSV Riiklikus Kunstiinstituudis (1963. a. aprill)³⁹ hakati muuhulgas tulevastele kunstnikele igakülgsemalt selgitama sotsialistliku realismi mõistet, kunstiteose sisu primaati, sisu ja vormi vahekorda, kaas-aegsuse mõistet, samuti kunsti järjest kasvavat ühiskondlikku funktsiooni, tema rahvalikkuse mõistet, kunstnike tiheda sideme vajadust eluga.

Loomingulise intelligentsi ideelis-poliitilise kasvatustöö küsimusi vaeti korduvalt EKP Tartu Linnakomitees. Linnakomitee võttis vastu asjalikud otsused «ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonna tööst» (1961. a. veebruar), «Ideoloogilisest kasvatustööst ja kunstnikkonna loomingulisest palgest ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonnas» (1963. a. aprill), «ENSV Kirjanike Liidu Tartu Osakonna partei-algorganisatsiooni tööst noorte autoritega» (1963. a. november). «RT «Vanemuine» partei-algorganisatsiooni tööst» (1965. a. mai).

Kasvatustöö parandamise eesmärki loomingulise intelligentsi hulgas teenisid ka mitmesugused muud üritused.

1960. a. märtsis organiseeris EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee parteibüroode, kunstinõukogude ja loominguliste sektsioonide liikmetele, ametiühingu kohalike komiteede esimeestele-kommunistidele väga vajaliku seminari — «Kollektiivi loomingulise elu parteilise juhtimise stiilist», kus olid kesksel kohal ka loovtöötajate ideelise kasvatamise küsimused. Seminari väärtust tõstis eriti see, et asjalike ettekannetega esinesid praktikud-kommunistid loominguliste töötajate hulgast.⁴⁰ Märkimist väärib sama aasta mais Tallinnas asetleidnud loominguliste töötajate teoreetiline konverents kommunistliku kasvatuses küsimustes laiemale auditooriumile.⁴¹ 1961. a. korraldati loominguliste asutuste parteiorgani-

³⁷ EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee jooksev arhiiv. Büroo otsus «Tallinna Kinostuudio parteiorganisatsiooni tegevusest töötajate kommunistlikul kasvatamisel», 19. veebr. 1963.

³⁸ EKPA, f. 5, nim. 59, sü. 2, l. 171—173.

³⁹ Sealsamas, nim. 65, sü. 3, l. 78—81.

⁴⁰ EKPA, f. 5, nim. 50, sü. 27, l. 5.

⁴¹ Sealsamas.

satsioonidele sisukas seminar ideoloogilise töö küsimustest intelligentsi hulgas.⁴² Aktiivne ja mõteterohke oli ka teatrite ja teiste kultuuriasutuste parteiorganisatsioonide sekretäride ühine nõupidamine EKP Keskkomitee VII pleenumi otsuse «EKP Keskkomitee tööst intelligentsiga» täitmise, partei programmi ja põhikirja tundmaõppimise küsimustes.⁴³ Analoožilised seminarid ja nõupidamised toimusid ka järgnevatel aastail.

1962. a. märtsis toimus kultuuritöötajate vabariiklik aktiiv. Ettekandes «NLKP XXII kongress ja kultuuritöötajate ülesanded» rõhutas EKP Keskkomitee sekretär L. Lentsman, et ideoloogiarinde töötajale esitatavad nõudmised on nüüd suuremad kui kunagi varem; kultuuritöötajate funktsioonid pole enam need, mis veel mõni aasta tagasi; uutes tingimustes vana moodi töötada ei saa.⁴⁴ Aktiivi deviisiks oli, et kultuuriasutused peavad muutuma massilise poliitilise töö läbiviimise keskusteks; inimestes kunstiväärtuste vastu huvi kasvatamise tähtsaks lüliks; rahvuskultuuride propageerimise ja üksteisele lähendamise kohaks.

Vastavalt EKP Keskkomitee 1962. a. veebruaripleenumi otsusele «NLKP XXII kongress ja vabariigi parteiorganisatsiooni ülesanded ideoloogilise töö intensiivistamise alal» toimusid loomingu-liste töötajate seminarid NLKP uue programmi tundmaõppimiseks, organiseeriti loengute tsükliks «Kommunism ja kunst», «NLKP XXII kongress ja loominguliste töötajate ülesanded».⁴⁵

Eriti märkimist väärib siinkohal vabariigi loominguliste liitude, Riikliku Filharmoonia, «Tallinnfilmi», Tallinna teatrite ning Riikliku Konservatooriumi loominguliste töötajate teoreetiline konverents 1962. aasta aprillis Tallinnas. Põhiettekandega «Kommunism ja kunst» esines seal EKP Keskkomitee teaduse, kultuuri ja koolide osakonna tolleaegne juhataja A. Laus, kes kõneles konverentsist osavõtjatele loominguliste töötajate ülesannetest kommunismiehitamise perioodil. Konverentsil esinesid rea ettekannetega vahetult loomingulise tööga tegelevad isikud. Nii pühendas kirjanik M. Kesamaa oma ettekande nõukogude kirjanduse põhiloomuse iseloomustamisele, meie kirjanduse optimistliku põhilaadi analüüsimisele. Muusikalise kasvatusosa kommunismiehitamise perioodil käsitles prof. V. Alumäe. Kujutava kunsti osast uue inimese kasvatamisel ning kunsti arengut takistavatest teguritest rääkis kokkutulnutele kunstiteadlane B. Bernstein.⁴⁶

Viies ellu EKP Tallinna Linnakomitee IX pleenumi otsust (1961. a. juuli) loodi EKP Tallinna Linnakomitee Marksismi-Leninismi Õhtuülikoolis 8 fakulteedi 5 asemel. Uued teaduskonnad loodi marksistlik-leninliku esteetika, teadusliku kommunismi ja

⁴² EKPA, f. 1, nim. 209, sü. 52, l. 44.

⁴³ EKPA, f. 5, nim. 50, sü. 27, l. 132–133.

⁴⁴ Kultuuritööst kahte moodi. — «Sirp ja Vasar», 1962, 9. märts.

⁴⁵ EKPA, f. 5, nim. 50, sü. 27, l. 132–133.

⁴⁶ Teoreetiliselt konverentsilt. — «Sirp ja Vasar», 1962, 13. aprill.

rahvusvaheliste suhete alal. Seejuures organiseeriti Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli juurde teadusliku kommunismi fakulteedi hommikupoolne osakond spetsiaalselt loomingulistele töötajatele. Avatud teaduskonnas asus 1961. a. sügisel oma teadmisi täiendama 124 loomingulist töötajat.⁴⁷ Eriti kasvas Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli kuulajate hulgas 1961/62. õ.-a. kunsti alal töötajate arv ulatudes 173 (1959/60. õ.-a. vaid 22)⁴⁸, peale selle 49 raadio ja televisiooni töötajat, 16 kultuurharidusala töötajat. V. Kingissepa nim. Draamateatrist õppis 1961/62. õ.-a. 42 näitlejat, 1960/61. õ.-a. aga mitte ühtegi.⁴⁹ «Estoniast» olid 14 loomingulist töötajat Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli kuulajad,⁵⁰ filharmooniast koguni 49.

Pärast EKP Tartu Linnakomitee II pleenumit 1961. a. juunis,⁵¹ organiseeriti Tartu linna kirjanduse ja kunstirahvale Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli juurde marksistliku esteetika eriseminar, mille programmi väljatöötamisel võeti aluseks õpik «Marksistlik-leninliku esteetika alused». See oli uus õppevorm Tartu linna loomingulistele töötajatele. Kuni 1961/62. õ.-a. korraldati loominguliste liitude Tartu osakondade töötajatele esteetikaseminare eraldi. Nüüd avanes kirjanikel, kunstnikel, heliloojatel võimalus osa võtta seminaride tööst, mille auditoorium oli komplekteeritud erinevate alade loominguliste liitude liikmetest ja nende juurde organiseeritud noortest autoritest.

Pärast NLKP XXII kongressi pidas NLKP Keskkomitee lektor I. Razumnõi siin kaks sisukat loengut esteetikast. Loenguga kommunismi materiaalsest tehnilisest baasist esines TRÜ õppejõud U. Polisiniski. Väga huvipakkuvaks kujunes filosoofiakandidaat L. Valdi ettekanne teaduse osast kommunismi ehitamisel.

Esteetika eriseminari raames, mis kestis 4 aastat, süveneti põhjalikumalt esteetikasse, marksistlikku kunstifilosoofiasse, erinevate alade inimesed täiendasid üksteise seisukohti, tõid palju näiteid, muutsid õppused sisukamaks ja pakkusid kuulajale-osavõtjale rohkem kui oma organisatsiooni piirides korraldatavad üritused.⁵² Eriti tuleb rõhutada kunstiteadlaste R. Sarapi ja L. Gensi teeneid, kes lugesid siin terveid tsükleid loenguid marksistliku esteetika alalt. Praktika seostamise eesmärgil teooriaga korraldati kunstnik E. Allsalu aktiivsel kaasalöömisel ühiseid näitusekülastusi neile

⁴⁷ EKPA, f. 5, nim. 50, sü. 27, l. 32. Kogu oma senise olemasolu kestel oli õhtuülikool välja lasknud 14 lendu, ühtekokku 2330 inimest, nende hulgas 263 kunstialal töötajat.

⁴⁸ EKPA, f. 5, nim. 50, sü. 27, l. 33.

⁴⁹ EKPA, f. 5, nim. 55, sü. 36, l. 128.

⁵⁰ EKPA, f. 1, nim. 239, sü. 53, l. 132.

⁵¹ EKPA, f. 148, nim. 50, sü. 13, l. 32–108.

⁵² Vt. Mõtteid esteetikaseminarist. — «Edasi», 1962, 14. veebruar.

kaasneva aruteluga. Seminari tööle anti positiivne hinnang EKP Tartu Linnakomitee VII pleenumil (1963. a. märts) ⁵³

EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee III pleenumil (1962. a. märts) hinnati õigesti seda, et kõigis loomingulistes asutustes olid organiseeritud õpperingid ja teoreetilised seminarid ja et Keskrajoonis asuvate loominguliste asutuste parteiorganisatsioonid olid parandanud oma tööd parteiharidustöö suunamisel.⁵⁴ Selleks oli palju kaasa aidanud NLKP Keskkomitee mainitud otsuse «EKP tööst intelligentsiga» seisukohtade elluviimine ja rida teisi EKP Keskkomitee poolt läbiviidud üritusi seoses NLKP XXII kongressiga. Ühtlasi tõi pleenum tõsise faktina esile ka seda, et Keskrajoonis ei olnud ideoloogilises kasvatustöös veel täielikult ületatud inertsus. Loomingulistele töötajatele loodud teadusliku kommunismi hommikupoolsest fakulteedist, kuhu oli end registreerinud üle 100 inimese, võtsid tegelikust õppetööst regulaarselt osa vaid pooled.⁵⁵

Kuna intelligentsi hulgas kõige levinumaks poliitharidustöö vormiks kujunesid teoreetilised seminarid, siis omistas EKP Keskkomitee erilist tähelepanu nende seminaride juhendajate teoreetilise ja meetoodilise ettevalmistuse küsimustele. Propagandistide õpetamisel ja meetoodilisel juhendamisel olid suured ja vastutusrikkad ülesanded täita Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Vabariiklikul Poliitharidusmajal kui poliitilist haridustööd koordineerival meetoodilisel keskusel.

EKP osutas tähelepanu mitte üksnes propagandistide teoreetiliste teadmiste süvendamisele, vaid ka organiseerimistöö vilumuste omandamisele. Kursustel analüüsiti meetoodilisi küsimusi, kuidas viia läbi seminariõppusi, kuidas tõsta propagandatöö meisterlikkust, organiseeriti kogemuste vastastikust vahetamist. 1963. a. märtsis korraldati EKP Keskkomitee poolt vabariiklik meetoodiline konverents.⁵⁶

Tänuväärse üritusena korraldas 1965/66. õ.-a. Poliitharidusmaja propaganda meetoodika kooli, mis aitas palju kaasa töö paremale organiseerimisele.

Partei linna- ja rajoonikomiteed osutasid samuti jõukohast abi propagandistide kaadrile kvalifikatsiooni tõstmisel. EKP Tallinna Linnakomitee juures töötasid alaliselt tegutsevad seminarid filosoofia, marksistlik-leninliku esteetika, kommunistliku kasvatuse, rahvusvaheliste suhete, jooksva poliitika ja poliitökonoomia alal. Hakati kasutama sellist uut töövormi nagu propagandistide päev.

⁵³ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. VII pleenumi stenogramm, 11. märts 1963. a.

⁵⁴ Vt. EKPA, f. 1, nim. 239, sü. 53, l. 1—54.

⁵⁵ Sealsamas, l. 50—51.

⁵⁶ Vt. EKP Keskkomitee 1963. a. jooksev arhiiv. Информация об итогах 1962—1963 учебного года в системе политического просвещения Эстонской ССР 26 июня 1963 г.

kus kõrvuti teoreetiliste ja metoodiliste küsimuste aruteluga organiseeriti süstemaatiliselt vabariigi ja linna ning rajooni juhtivate töötajate esinemisi propagandistidele, kohtumisi teadlaste, kunstnike, ajakirjanike, tööstusettevõtete juhatajatega. Sellest tööst ei jäänud eemale ka kunstnikud ja kunstiteadlased. Näiteks 1962/63. õ.-a. viidi EKP Keskkomitee Vabariikliku Poliitharidusmaja poolt läbi küsimuste ja vastuste õhtu sotsialistliku kunsti arengu küsimustes «Teie küsite — kunstnikud vastavad». Organiseeriti propagandistide kohtumine kunstnike ja kunstiteadlastega küsimuste arutamiseks, mis olid kõne all partei- ja valitsusjuhtide kohtumistel kirjandus- ja kunstiinimestega. Korraldati mõnede noorte kunstnike tööde näitus Tallinnas, mille arutelust propagandistid osa võtsid, propagandistid külastasid kunstinäitust «Nõukogude Eesti elab ja ehitab», kus neile seletusi andsid kunstiteadlased.⁵⁷

Märkimist väärib partei rajoonikomiteede ja linnakomiteede juures ellukutsutud ideoloogiliste ja metoodiliste nõukogude panus parimate propagandistide töökogemuste tundmaõppimisel ja propageerimisel propagandistide seminaride ja teoreetiliste konverentside ettevalmistamisel ning läbiviimisel. Nii hakkas 1962. a. oktoobrikuust EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee juures ühiskondlikel alustel tööle ideoloogilise töö komisjon, mille koosseisus olid teiste hulgas ka loomingulised töötajad — kirjanikud, heliloojad jt.⁵⁸

EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee metoodiline nõukogu aitas rajoonikomiteel ette valmistada ja läbi viia terve rea teoreetilisi konverentse, nõukogu liikmed õppisid tundma poliitõppuste efektiivsust kohtadel.

Paljude teiste teoreetiliste konverentside kõrval viidi läbi loominguliste asutuste ja liitude töötajatele teoreetiline konverents teemal «Kommunism ja kunst».⁵⁹

Ideoloogilise ja metoodilise nõukogu liikmed lülitusid ka küsimuste ettevalmistamisse rajoonikomitee bürool ja pleenumeil arutamiseks. Näiteks 1962. a. detsembris toimunud EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee III pleenum «Poliitharidustöö olukorrast ja selle parandamise abinõudest rajoonis»⁶⁰ oli peaaegu tervenisti ette valmistatud ühiskondliku aktiivi, sealhulgas heliloojate, kirjanike jt. poolt. Pleenumil analüüsiti teoreetiliste seminaride ja propagandistide tööd paljudes kultuuriasutustes, nende hulgas Eesti NSV Riiklikus Filharmoonias, Tallinna Riiklikus Konservatooriumis.

⁵⁷ Vt. EKP Keskkomitee 1963. a. jooksev arhiiv. Информация об итогах 1962—1963 учебного года в системе политического просвещения Эстонской ССР, 26 июня 1963 г.

⁵⁸ ЕКРА, ф. 1, н. 239, с. 53, л. 53.

⁵⁹ EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee jooksev arhiiv. Informatsioon 1961/62. õ.-a. lõpetamise kohta parteiharidusvõrgus.

⁶⁰ ЕКРА, ф. 1, н. 239, с. 53, л. 128—171.

Partei poolt püstitatud ülesannete täitmine nõudis loominguliste liitude partei-algorganisatsioonidelt igakülgset, sihikindlat ja pikaajalist tööd, et süvendada kirjanike ja kunstnike kodanikutunnet, loomingulist aktiivsust ja kunstimeisterlikkust. Elu, kirjanduse ja kunsti arengu huvid nõudsid parteiharidustöö suuremat lähendamist praktikale.

1961/62. õ.-a. organiseeritigi Kirjanike Liidus parteibüroo liikme L. Rimmelga juhtimisel teoreetiline seminar, kus käsitleti aktuaalsete kirjandusprobleemide kõrval põhiliselt NLKP programmi materjale: linna ja maa, füüsilise ja vaimse töö erinevuste kaotamine, rahvuste lähenemine ja vastastikune rikastumine, uute suhete kujunemine psüühika valdkonnas, kommunistliku inimese kujunemine. Arutati partei programmilisi ülesandeid ideoloogia, kasvatuse, hariduse, teaduse ja kultuuri valdkonnas. Üksikasjaliku analüüsi osaliseks eraldi seminaridena said «Kirjanduse parteilisus, ideelisus ja rahvalikkus», «Kirjanduse optimism, positiivne ideaal ja eeskujud», «Kirjanduse novaatorlus ja kaasaegsuse probleemid». Vestlustele ja referaatidele järgnesid huvitavad diskussioonid, mis seminaritöö väärtust veelgi tõstsid. 1962/63. õ.-a., seoses partei programmis püstitatud nõuete ellurakendamisega muutus eriti oluliseks kirjanike ja kunstnike ideoloogilise positsiooni tugevdamine võitluses abstraksionismi ja teiste formalistlike voolude vastu. Et abstraksionismi ja formalismi puhul ei ole tegemist mitte esteetiliste kategooriatega, nagu märgiti loomingulise intelligentsi ülevabariigilisel nõupidamisel (1963. a. aprill), vaid poliitiliste kategooriatega, teatud filosoofiaga kunstis, mis ei sobi kokku sotsialistliku kunsti ideeliste ja humansete alustega,⁶¹ siis osutus vajalikuks teoreetiliste seminaride käigus rea filosoofiliste loengute läbiviimine. Oma sisult olid õppused paljudes loomingulistes liitudes NLKP XXII kongressi järgsel perioodil suunatud marksistliku filosoofia ja esteetika põhiküsimuste valgustamisele. Nii näiteks käsitleti Eesti NSV Kirjanike Liidu teoreetilistes seminarides 1962/63. õ.-a. teiste hulgas selliseid filosoofilisi voole, nagu freudism, eksistentsialism (nende kriitika marksistliku filosoofia seisukohalt). Analoogilisi loenguid ja seminare viidi läbi ka Kirjanike Liidu Tartu osakonnas.

1963/64. õ.-a. püüti rakendada mitmesuguseid abinõusid, uusi vorme, et tihendada teooria ja praktika vastastikust seost. Nii näiteks Eesti NSV Kirjanike Liidus toimunud partei lahtisel koosolekul, kus arutati seminariõppuse vormi ja programmi projekti, tehti rida häid ettepanekuid. Kui varematel aastatel oli õppus pühendatud peamiselt filosoofiliste, esteetiliste ja NLKP XXII kongressi uute teoreetiliste seisukohtade tundmaõppimisele, siis 1963/64. õ.-a. Eesti NSV Kirjanike Liidu partei-algorganisatsioon ja Kirjanike Liidu juhatus korraldasid ümber poliitõppuse, seostasid ta vabariigi

⁶¹ Luua kommunismi nimel. — «Rahva Hääl», 1963, 5. aprill.

kõige aktuaalsemate ja tähtsamate probleemidega.⁶² Et paremini juhtida kirjanike tähelepanu elu sõlmprobleemidele, organiseeris parteiorganisatsioon paralleelselt teoreetiliste küsimuste arutamisega rea huvitavaid kohtumisi kirjanikele erinevate elukutsete esindajatega alates teadlastest ning lõpetades tööliste ja kolhoosi- ning sovhoositöötajatega. Seejuures olid õppused sisustatud mitmete praktilisemat laadi küsimustega. Nii külastasid kirjanikud teoreetilise seminari õppuste raames (1964. a. jaan.) Eesti NSV TA Küberneetika Instituuti, kus kuulati instituudi töötajate seletusi elektronarvutusmasinate ja nende töö kohta. Samal õppeaastal sai teoks kirjanike ekskursioon-õppekäik Saku Maaviljeluse Instituuti. Sisuliselt oli see ideelis-poliitilise enesetäiendamise uus vorm, kus maaviljeljad mitme tunni jooksul jutustasid kirjanikele oma päevamuredest ja näitasid oma majapidamist. Varsti pärast Eesti NSV Kirjanike Liidu õppekursiooni sündis D. Vaarandi luuletus «Eesti mullad», meie viimase aja luule üks pärle.

Neil aastail on hoopis avaramalt, mitmekülgsemalt ja praktilise tööga seotumalt kulgenud küsimuste arutamine. Nii kuulasid õppustest osavõtjad ära kaasaegse romaani probleeme rahvakirjanik Johannes Semperi esituses. Elava mõttevahetuse kutsusid esile Teaduslike Uurimistööde Koordineerimise Komitee esimehe asetäitja J. Nuudi vestlus tehnika uutest arengusuundadest, TPI õppejõu K. Vimmsaare loeng «Religioon ja kunst», vabariigi prokuröri V. Raudsalu ettekanne võitlusest sotsialistliku seaduslikkuse eest. Viimase puhul arutasid kirjanikud ühiselt huligaansuse, alkoholismi, abielulahutuse jt. küsimusi. Suurt huvi äratas kirjanikes haridusministri F. Eiseni esinemine koolipoliitika päevaprobleemidest. Kirjanike kaasaelamine hariduse korraldamisele leidis konkreetse väljenduse teoreetilisest seminarist osavõtjate ühises kirjutises ajalehes «Sirp ja Vasar» 12. märtsil 1965.

Probleeme tekitavaks ning huvitavaks kujunes ühine esteetika-seminar Kunstnike Liidu liikmetega 1965. a. detsembris, kus J. Kangilaski tutvustas R. Garaudy raamatut «Piirideta realism», millele püüti anda marksistlik hinnang. Viidi läbi õppus teemal «Marksismi-leninismi klassikud kirjandusest ja kunstist», toimus rida huvitavaid kohtumisi, vaatluse all olid küsimused majanduse uuest juhtimissüsteemist, kaasaegse kommunistliku liikumise peajoonest, sotsialismi ja kommunismi seaduspärasustest, kaubandusprobleemidest, looduskaitsest.

Kirjanike Liidu Tartu osakonna kommunistide juhtimisel eesotsas J. Feldbachiga organiseeriti 1965. aastal vajalik teoreetiline seminar ajakirja «Вопросы философии» alusel, kus arutati läbi tsükkel artikleid teemal «Ühiskonna arenemise teooria küsimusi»

⁶² EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee jooksev arhiiv. Informatsioon 1963/64. poliitõppeaasta tulemustest.

1966/67 õ.a. jõuti aga filosoofia seminaris läbi arutada sellised tähtsad küsimused, nagu «Tõe kontseptsioonid tänapäeva nõukogude kirjanduses», «Esteetika neljast kontseptsioonist», «Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid», «Pagulasajakirjanduse ideoloogilised kontseptsioonid», «Informatsioon ja inspiratsioon», «Ernst Fischeri esteetilisest kontseptsioonist». Need pakkusid osavõtjale uut ja huvitavat nii filosoofilises kui kutsealaseks enesetäiendamiseks.

Peale selle viidi Tartu Kirjanike Majas läbi huvitav loengute tsükkel välismaa kirjanduselust. Selle tööst võtsid osa nii kirjandusteadlased kui kirjanikud. Nii tutvustas A. Kurtina poola kirjanduse ja kirjandusteaduse aktuaalseid probleeme, O. Ojamaa andis ülevaate prantsuse proosast ja luulest, kirjanik U. Laht esitas huvitava läbilõike Ameerika Ühendriikide sõjajärgsest kirjanduselust, J. Rähesoo rääkis kaasaegsest prantsuse marksistlikust kirjandusteadusest, T. Kõiv aga absurditeoseist.

Eespool toodust nähtub, et seminaride korraldamise viis ja meetod 60. aastatel ENSV Kirjanike Liidus ei mahu ühessegi väljatöötatud seminariõppuste skeemi. Esiteks — see polnud keskendatud kitsalt ühele esteetika, poliitökonoomia, ajaloolise materialismi jne. probleemile. Teiseks — esinejad käisid enamuses väljastpoolt organisatsiooni. Kolmandaks — seminaridest osavõtjad ei valmisnud alati seminarideks, ei töötanud materjali spetsiaalselt seks korraks läbi.

Niisugune seminari vorm pakub huvi küll kuulajate silmaringi laiendamise mõttes, andes rikkalikku informatsiooni, kuid oma sisult meenutab ta ikkagi lektooriumi, välja arvatud mõningad erandkorrad. Seepärast on kahtlane, kas suudab seminar, mis ei eelda kuulajate süstemaatilist iseseisvat tööd marksismi-leninismi teooria küsimuste sügavamaks tundmaõppimiseks, küllaldaselt stimuleerida kirjanike ideoloogilise kvalifikatsiooni kasvu. Kasi-naks jäi ühtlasi noorte osavõtt Kirjanike Liidu teoreetilistest seminaridest. Noorte loomingulisi arutelusid organiseeriti harva, kuid mõnedki neist polnud nõutaval tasemel.⁶³ Et töö selles osas oli mõnigi kord valgustusliku iseloomuga ega mobiliseerinud noorkirjanikke küllaldaselt Kirjanike Liidu ees seisvate konkreetsete ülesannete lahendamisele, siis kohustati EKP Keskkomitee otsuses «ENSV Kirjanike Liidu partei-algorganisatsiooni tööst» (1965. a. juuni) partei-algorganisatsiooni otsustavalt parandama tööd noorte autoritega, kasvatama loomingulisi töötajaid sotsialistliku internatsionalismi vaimus, leppimatuse vaimus kodanliku ideoloogia avalduste ja negatiivsete ebatervete nähtustega kirjanduselust,

⁶³ Vt. EKP Keskkomitee jooksev arhiiv. EKP Keskkomitee Presiidiumi otsuse «ENSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni tööst» 15. juunist 1965 juurde kuuluv «Справка о работе первичной партийной организации Союза писателей Эстонской ССР».

tagama, et kõik kirjandusala töötajad õpiksid tundma partei poliitikat kirjanduse ja kunstiküsimustes.⁶⁴

Kunstnike XII kongressil (1964. a. märts) avaldati korduvalt mõtet, et see lühike ajavahemik, mis oli möödunud eelnevast kongressist 1962. a., oli Nõukogude Eesti kunstnikele olnud poliitiliseks ülikooliks. Loengulise töö raskuspunkt, nagu märgiti kongressi aruandes, oli kantud sektiioonidesse. Seal viidi iga kunstnikuni NLKP otsused. Sektiioonides korraldati ühtlasi diskussioone aktuaalsete kunstiprobleemide üle.⁶⁵ EKP Tartu Linnakomitee ja ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonna partei-algorganisatsiooni initsiatiivil suunati 30 Tartu kunstnikku õppima Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli juures moodustatud marksistliku esteetika eriseminari. «Omandatud teadmiste pagas tuleb suuresti kasuks kunstnikele ideeliselt tugevate kaasaja probleeme käsitlevate kunstiteoste loomisel,»⁶⁶ märgitakse ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonna informatsioonis EKP Tartu Linnakomiteele.

Uue vormina hakkasid Tartu kunstnikud seejärel kasutama klubitööd — loengutega põimitud diskussioone. See vorm pakkus huvi ka Tartu kirjanikele, heliloojatele, näitlejatele ja arhitektidele ning võimaldas luua tihedama sideme nende vahel.

Paranes intelligentsi poliitharidustöö ka paljudes teistes loominguilistes liitudes ja asutustes. Positiivse hinnangu osaliseks said EKP Tallinna Linnakomitee IX pleenumil marksistliku esteetika seminarid «Estonias» ja V Kingissepa nim. Draamateatris.⁶⁷ «Estonias» töötas alates 1960/61. õ.-a. üks marksistliku esteetika seminar. 1963. a. sügisel alustasid teatris tööd esmakordselt kaks marksistliku esteetika õpperingi (seejuures mõlemas kasutati seminarimeetodit)⁶⁸

Saavutuseks oli ka see, et alates 1963/64. õ.-a. RAT «Estonias» peaaegu kõik õppisid, esmakordselt ka kõik tehnilised töötajad. «Estonia» parteiorganisatsioon avas tehnilisele ja lavapersonalile kaks kommunistliku töö kooli, milles õppis 1963/64. õ.-a. ühtekokku 71 töötajat. 1965. aasta sügisest alustas «Estonias» tööd teoreetiline seminar teemal «V. I. Lenin ideoloogilisest tööst» kommunist R. Hammeri juhtimisel, kus peamine oli süstemaatiline iseseisev töö algallikatega. Noorte poliitilise silmaringi laiendamiseks organiseeriti poliitklubi «Gleobus». 1966. a. oktoobrikuus alustas selles õpinguid 25 ÜLKNÜ liiget. Klubi raames viidi läbi kohtumisi turistidega, loenguid rahvusvahelisest olukorrast. Esinesid lektorid A. Veimer, V. Pöder jt.

⁶⁴ Vt. EKPA, f. 1, nim. 237, sü. 20, l. 76—80.

⁶⁵ Vt. ENSV Kunstnike Liidu jooksev arhiiv. XII kongressi stenogramm.

⁶⁶ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonna õiend kunstnike ideoloogilise enesetäiendamise kohta (1965. a. sept.).

⁶⁷ EKPA, f. 5, nim. 55, sü. 22, l. 72.

⁶⁸ Mis puutub osavõtjaisse, siis üksnes vanemas õpperingis õppis 1963/64. õ.-a. 87 inimest, peamiselt solistid, lavastajad, kunstiline juhtkond.

Teatris organiseeriti V Panso loengute tsükkel «Töö ja talent näitleja loomingus», mis pälvis kuulajate kõrge hinnangu.

Tuleb rõhutada, et just hoolikas iseseisev töö algallikatega tagas aktiivsuse ja teoreetiliste probleemide sügava lahtimõtestamise seminaride käigus. Kui aastat 10—15 tagasi sai «Estoniale» osaks tõsine kriitika, siis nüüd tuuakse «Estonias» tehtavat poliit-haridustööd eeskujuks vabariigi teiste loominguliste asutuste partei-algorganisatsioonidele.⁶⁹

Mitmeid toredaid kordaminekuid näitlejate ideoloogilisel kasvatamisel on olnud V Kingissepa nim. TRA Draamateatri kommunistidel. Parteiorganisatsioon organiseeris näitlejate ja kunstilise personali jaoks NLKP XXII kongressi materjalide tundmaõppimise ja esteetika ringid. Viidi läbi põhjalikult ettevalmistatud diskussioon «Sinu koht teatris», «Näitleja meisterlikkusest». vajalik konverents näitleja kõnekultuuri küsimustest ja lavatehnika probleemidest. Oli hea, et rida lavastusi arutati läbi Leningradi teatrikriitiku Sahnovski osavõtul, mis võimaldas oma tööd vaagida objektiivsemalt. Teatri parteiorganisatsioon luges vajalikuks näitlejate ja lavastajate kvalifikatsiooni tõstmise eesmärgil väljasõidu Leningradi, et tutvuda uute lavastustega, mis olid pühendatud NLKP XXII kongressile. 1963/64. õ.-a. enamik kunstilisest kollektiivist (66 inimest)⁷⁰ võttis osa marksistliku esteetika seminarist (seminari juhendaja R. Sarap). See kõik oli ettevalmistuseks, et edaspidi üle minna parteiharidustöö kõrgemale vormile — teoreetilistele konverentsidele, kus individuaalne töö liitub teema kollektiivsema arutamisega. 1965/66. õ.-a. kujuneski selles osas murranguliseks. Hakati läbi viima teoreetilisi konverentse kommunistliku kasvatuses mitmesugustes küsimustes V. I. Lenini ideoloogilist tööd käsitlevate teoste põhjal.⁷¹ Määrav oli siin iseseisev töö algallikatega. Kogemusi selleks oli saadud eelnevaist õpinguist: lõpetas ju 80% Draamateatri kunstilisest kollektiivist EKP Tallinna Linnakomitee Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli teadusliku kommunismi fakulteedi (neist ligi kolmandik kiitusega).⁷² Viimati öeldute hulgas teatri peanäitejuht I. Tammur, näitlejad O. Tinn, E. Puudist jt.

1961. a. sügisel astus ENSV Riiklikust Filharmooniast EKP Tallinna Linnakomitee Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli 50 töötajat, peamiselt RAM lauljad. 1963. a. lõpetasid neist teadusliku kommunismi teaduskonna 20 inimest väga heade tulemustega, 14-l olid tulemused head ja 12-l rahuldavad. Alates 1964. aastast

⁶⁹ Vt. E. Engel. Ülevaatlilik pilk parteiharidussüsteemi kõrgema lüli tööle. — «Eesti Kommunist», 1968, nr. 2, lk. 55.

⁷⁰ 48 töötajat õppis kommunistliku töö koolis, 42 moodustasid loengutest osavõtjate põhigrupi. V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri partei-algorganisatsiooni jooksev arhiiv. Koosoleku protokoll 14. okt. 1964.

⁷¹ Sealsamas, koosoleku protokoll 17. sept. 1965.

⁷² V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri partei-algorganisatsiooni jooksev arhiiv. Koosoleku protokoll 9. okt. 1964.

hakkasid õppima EKP Tallinna Linnakomitee Marksismi-Leninismi Õhtuülikoolis Riiklikust Akadeemilisest Meeskoorist 22 lauljat, peale selle õppis rida loovtöötajaid Tallinna Muusikakoolis, Riiklikus Konservatooriumis ja mujal.

1959. aastal töötas marksistlik-leninliku esteetika seminar ainult Filharmonia kõige arvukamas kollektiivis — Riiklikus Akadeemilises Meeskooris. 1962/63. õ.-a. töötas Filharmonias juba 3 ringi ja seminari.⁷³ Filharmonia parteiorganisatsioon arutas poliithariduse õppeplaani 1963/64. õ.-a. ja luges otstarbekaks luua ka ateismiseminar.⁷⁴ 1963. a. sügisel alustaski uus seminar tegevust. Osa võtsid eelkõige RAM-i lauljad (76) ja administratiivtöötajad. Nüüd on juba ligi veerandsada RAM-i lauljat jõudnud Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli teadusliku ateismi teaduskonna lõpetada.

Kunstikollektiivide liikmetele hakati korraldama süstemaatilist loenguid ja kohtumisi teiste elualade esindajatega. Seoses loengulise töö üldise paranemisega vabariigis võib ka alates 1961/62. õ.-a. märgata edasiminekut. Üksnes 1961. a. oktoobrist kuni 1962. a. juunini peeti Filharmonias 39 loengut mitmesugustel aktuaalsetel teemadel.

Kultuuriväärtuste vastastikune tutvustamine kui üks Filharmonia suur tööloik on lahutamatult seotud ka loengulise tööga. Hakati regulaarselt pidama loenguid vennasvabariikide ja sotsialismimaade muusikakultuurist.⁷⁵ Ainult 1962/63. õ.-a. korraldati 25 selleteematist loengut. Partei-algorganisatsiooni aruandes täheldati, et «kunagi varem pole Filharmonias selliselt ja sellises ulatuses läbi viidud poliitkasvatustööd.»⁷⁶ Õppekasvatustöö vormid Filharmonias pidevalt täiustuvad. See on võimalik tänu töötajate haridustaseme ja poliitilise teadlikkuse tõusule, huvi suurenemisele õpitava aine vastu. Iseloomulik on see, et mitte ainult ei omandata teadmisi, vaid püütakse nende põhjal vaagida nii enese kui kaaslaste tööd.

Ideoloogilises töös esinevaid puudusi kõrvaldama asudes näitas ka Tallinna filmistuudio parteiorganisatsioon, et ta suudab oma tööd suhteliselt kiiresti parandada. Abinõud olukorra muutmiseks kavandati parteibüroos ja arutati üksikasjalikult läbi partei lahtistel koosolekutel. Kui partei lahtisel koosolekul 1963. a. märtsis analüüsiti poliitilise kasvatustöö olukorda stuudios tervikuna,⁷⁷ siis

⁷³ EKP Tallinna Linnakomitee jooksev arhiiv. Справка о ходе выполнения решения бюро ЦК КП Эстонии от 12 июня 1962 г. о работе Госфилармонии.

⁷⁴ ENSV Riikliku Filharmonia partei-algorganisatsiooni jooksev arhiiv. koosoleku protokoll 28. aug. 1963.

⁷⁵ EKPA, f. 287, nim. 37, sü. 9, l. 289.

⁷⁶ ENSV Riikliku Filharmonia partei-algorganisatsiooni jooksev arhiiv. Koosoleku protokoll 30. mail 1963.

⁷⁷ EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee jooksev arhiiv. Studio «Tallinnfilm» lahtise parteikoosoleku protokoll, märts, 1963.

1964. a. aprillis valmistasid kommunistid ette lahtise koosoleku, mis oli pühendatud kasvatustöö parandamisele filmistuudio noorte hulgas.⁷⁸ Koosolekul kavandati konkreetseid abinõud noorte poliitilise ja üldise silmaringi laiendamiseks, kvalifikatsiooni tõstmiseks. Kommunistliku teadliikkuse omandamiseks. Komsomolitöö elustamiseks ja kõigi noorte kaasatõmbamiseks nähti ette mitmesuguste ürituste läbiviimist, sealhulgas kirjandusvõistlused, viktoriinid, kohtumisõhtud, esteetika-alased konkursid jne.

Kui veel 1963. a. algul võttis esteetikaseminaridest osa 6—8 inimest (38 arvel olevast) ja loengutel käis üldse 20% kollektiivist, siis 1964. a. olid poliitharidusõppustega haaratud juba enamik töötajaid.⁷⁹ Paranes erialase kvalifikatsiooni tõstmine. Eriti soodsad eeldused andis selleks endisest tihedamate sidemete loomine ENSV Kinematograafiatöötajate Liiduga.

1960/61. õ.-a. õppis vabariigi poliitharidusvõrgus ühtekokku üle 18 000 intelligentsi esindaja: 9000 õpetajat, 1103 kultuurharidustöötajat, 668 kõrgemate koolide õppejõudu, 543 loominguliste liitude töötajat.⁸⁰ NLKP XXII kongressi otsused tõid kaasa ideelise kasvatustöö taseme uue tõusu intelligentsi hulgas, 1961/62. õ.-a. kasvas poliitharidusvõrgus kirjanike, kunstnike ja kultuuriasutuste töötajate osavõtt 2 korda.⁸¹

* * *

Partei on alati lähtunud seisukohast, et ideelisus kunstis eksisteerib ainult kunstilises vormis. Piiratud lähenemine ühe või teise kirjandus- või kunstiteose loomisel on sageli tingitud looja ideelise ja kunstilise pagasi vaesusest, mis viib rahuldumiseni keskparasuse ja hallusega.

Seepärast on tähtsaks tööloiguks loominguliste liitude töös võitlus kunstimeisterliikkuse tõstmise eest, kõigi kollektiivi liikmete erialase kvalifikatsiooni täiustamine. Sellele küsimusele on EKP viimaseil aastail üha suuremat tähelepanu omistanud. 1964. a. algul toimunud EKP XIV kongress rõhutas kunstimeisterliikkuse kasvatamist osatähtsust kaasaja teema sisu avamisel. «Kunstiteose ulatust, tema sisu sügavust, emotsionaalset mõju lugejale, vaatajale jne. mõõdetakse autori talendi järgi», märkis J. K ä b i n õigesti aruandekõnes.⁸² Anne ei anna veel oskust, vaid eelduse oskuse õppi-

⁷⁸ EKP Tallinna Linna Keskrajooni komitee jooksev arhiiv. Stuudio «Tallinfilm» lahtise parteikoosoleku protokoll. 22. aprill 1964.

⁷⁹ Sealsamas. Oient Tallinna kinostuudio parteiorganisatsiooni tegevuse kohta ideelis-poliitilise, ühiskondliku ja erialase kasvatustöö tegemisel kinostuudio kollektiivi hulgas, 15. veebr 1963.

⁸⁰ EKPA, f. 1, nim. 198, sü. 55, l. 39.

⁸¹ Vt. EKP Keskkomitee jooksev arhiiv. Отчет ЦК КП Эстонии о ходе выполнения постановления ЦК КПСС «О работе ЦК КП Эстонии с интеллигенцией», 15 января 1962 г.

⁸² J. K ä b i n, EKP Keskkomitee aruanne Eestimaa Kommunistliku Partei XIV kongressile. — «Eesti Kommunist», 1964, nr. 1, lk. 20.

miseks. Seepärast on talendi kujunemise protsessis suur tähtsus ka õppimisel, tööl. Engels koguni ütles: «Ainult töö ongi andnud inimele selle kõrge täiuslikkuse astme, mis võimaldas tal nagu imevõl luua Raffaeli maalid, Thorvaldseni kujud ja Paganini muusika.»⁸³

Kommunistlik Partei teeb kõik selleks, et võimalikult kiiremini ja suuremal arvul avastada talente ning igakülgse kasvatustööga viia neid ikka edasi kirjandus- ja kunstipõllul. Partei ei säästa kultuurikaadri kvalifikatsiooni tõstmise nimel materiaalseid kulutusi ega jõupingutusi. «Talent. Teda tuleb süstemaatiliselt ja ettevaatlikult toetada. Patt langeb Teie hingle kui te ei tõmba kaasa andekat kaastöölist, ei aita teda,»⁸⁴ õpetas V. I. Lenin.

Seoses sellega, et tänapäeval kirjanike ja kunstnike suur enamus on koondunud loomingulistesse sektsioonidesse, kandus ideelis-poliitilise ja erialase kvalifikatsiooni tõstmise raskuspunkt nendesse. Kunstnike Liidu XII kongressil (1964. a. märts) täheldati murrangut sektsioonide töös viimasel ajal, kuna suurem osa loomingulistest küsimustest lahendati sektsioonides, kus tegeldi nii ideelisuse kui kunstimeisterlikkuse probleemidega.⁸⁵

EKP Tartu Linnakomitee otsustes «ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonna tööst» (1961. a. aprill), «Ideoloogilisest kasvatustööst ja kunstnikkonna loomingulisest palgest ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonnas» (1963. a. aprill), «ENSV Kirjanike Liidu Tartu osakonna partei-algorganisatsiooni tööst noorte autoritega» (1963. a. nov.) pöörati suurt tähelepanu kirjanike ja kunstnike ideelise taseme tõstmise kõrval nende kunstimeisterlikkuse küsimustele.⁸⁶ Lähtudes eespool toodust hakkasidki Tartu loominguliste liitude, iseäranis kirjanike partei-algorganisatsioonid süstemaatilisemalt organiseerima noorte autorite uudisloomingu arutelusid, korraldama partei lahtisi koosolekuid noorte autorite osavõtul tähtsamate kirjanduslike probleemide ja küsimuste arutamiseks.⁸⁷

Juhindudes EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee otsusest «Tallinna Kinostuudio parteiorganisatsiooni tegevusest töötajate kommunistlikul kasvatamisel» (1963. a. veebruar), hakkasid stuudio parteiorganisatsioon ja direktsioon arutama oma istungeil ja büroo koosolekuil süstemaatiliselt enesetäiendamise küsimusi, üksikute kommunistide ja parteitute juhtimisel olevate osakondade tööd, kuulama aruandeid kunstinõukogu, loominguliste sektsioo-

⁸³ Fr. Engels. Looduse dialektika. Tln., 1962, lk. 126.

⁸⁴ V. I. Lenin. Teosed. 35. kd., lk. 68.

⁸⁵ ENSV Kirjanike Liidu jooksev arhiiv. XII kongressi aruanne.

⁸⁶ EKPA, f. 1, nim. 209, sü. 27, l. 195—200. EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Büroo otsused «Ideoloogilisest kasvatustööst ja kunstnikkonna loomingulisest palgest ENSV Kunstnike Liidu Tartu osakonnas», 23. apr. 1963; «ENSV Kirjanike Liidu Tartu osakonna partei-algorganisatsiooni tööst noorte autoritega», 13. nov. 1963.

⁸⁷ См. И. Фельдбах. Писатели-коммунисты. — «Советская Эстония», 13 июля 1967 г.

nide ja teiste komisjonide tööst. sihtas pidades kvalifikatsiooni tõstmise küsimust.

Vabariigi arvukaim loominguliste töötajate pere — näitlejad — on koondunud ENSV Teatriühingu⁸⁸ ümber. ETÜ on kasvanud suureks ja elujõuliseks kollektiiviks. Eriti aktiivne on tema liikmeskonna kasv olnud 60. aastail. 1959. a. maikuus toimunud ühingu esinduskogu koosolekul märgiti liikmete arvu numbriga 546.⁸⁹ 1965. a. oli see jõudnud juba 832-ni.⁹⁰ Kasvanud liikmeskond on võimaldanud pidevalt avardada ühingu tegevust ja täita üha vastutusrikkamaid ülesandeid näitlejate kasvatamisel. Ühingu töö on lahutamatu seotud vabariigi teatritöötajate loomingulise tegevusega.

EKP Keskkomitee läkituses ETÜ I kongressile märgiti, et vabariigi töötajad ootavad teatreilt veelgi paremaid lavastusi, sügavamaid ja mitmekülgsemaid kujusid, mis aitavad rikastada nende sisemaaailma, pakuvad neile suurt kunstilist naudingut, innustavad neid energilisemalt võitlema kommunismi ehitustandril.»⁹¹

Ühingu esindusnõukogu koosolekul 1959. a. võtsid kommunistid ETÜ tegevuse kriitika alla selle eest, et ta ei tõstnud üles suuri loomingulisi probleeme, ei organiseerinud arutlusi, millest oleks abi olnud teatritöötajate kvalifikatsiooni tõstmisele.⁹² Sellele puudusele juhtiti tähelepanu samuti EKP Keskkomitee VII pleenumil (1961. a. juunis), EKP Keskkomitee poolt läbiviidud nõupidamistel vabariigi kriitikutega ja loova intelligentsi esindajatega ideoloogilisi küsimusi vaagivatele pleenumitel ja aktiividel 60. aastatel.

1960. a. moodustati ETÜ partei-algorganisatsioon.⁹³ Tihe koostöö kujunes ETÜ-l EKP Tallinna Linna ja Keskrajooni Komiteega. Teatriühingu esindajaid kutsuti Linna- ja Rajoonikomitee ideoloogilise töö küsimusi analüüsivale nõupidamistele, partei linna- ja rajoonikomitee töötajad võtsid osa ühingu korraldatavast üritusest. See avaldas soodsat mõju teatriarutluste paremale organiseerimisele ja näitlejate abistamisele. Lähtudes EKP poolt avaldatud mõtetest ning NLKP programmis püstitatud ülesannetest. Ühingu juhatus rakendas mitmeid abinõusid ja uusi meetodeid teatrite loomingulise töö tõhustamiseks. Aktuaalseid teatrikunsti küsimusi arutati teatritöötajate vabariiklikel nõupidamistel. Nii toimus K. S. Stanislavski 100. sünniaastapäevale pühendatud teaduslik konverents, kus K. Irdi ja V. Panso ettekannete põhjal käsitleti

⁸⁸ Edaspidi ETÜ.

⁸⁹ ETÜ jooksev arhiiv. Esinduskogu koosoleku protokoll 26. mail 1959.

⁹⁰ Sealsamas. Statistiline aruanne Eesti NSV Teatriühingu II kongressile ühingu tööst 1962—1965, Tln., 1965, lk. 7.

⁹¹ «Rahva Hääle», 1962, 25. aprill.

⁹² ETÜ jooksev arhiiv. Esinduskogu koosoleku protokoll 26. maist 1959.

⁹³ EKPA, f. 1, nim. 209, sü. 52, l. 185.

lavastaja ja näitlejatöö probleeme. Konverentsi tööst võttis osa ka K. S. Stanislavski õpilane professor M. Knebel.

Juhindudes EKP Keskkomitee VII pleenumi otsusest⁹⁴ ja Keskkomitee tervituses ETÜ I kongressile rõhutatud mõttest, et «on vaja pidevalt hoolitseda kõigi vabariigi teatrikollektiivide igakülgse kasvu eest . järjekindlalt suurendada iga teatritöötaja meisterlikkust»⁹⁵, kujunes 1962. aastal üheks ulatuslikumaks ürituseks selles valdkonnas «Üks päev Eesti NSV teatrites», kus parkümmend kriitikut ühe päeva jooksul tutvusid kogu teatritööga. 1963. aastal sai teoks uus algatus — ETÜ väljasõidustused rajooniteatritesse — L. Koidula nim. Pärnu Draamateatrisse, seejärel Rakvere teatrisse ja «Ugalasse» Neist istungeist võttis osa enamik rajooniteatrite töötajaid, kohalike partei- ja nõukogude organite ning ajakirjanduse esindajaid. See võimaldas loominguks küsimusi igakülgsemalt ning sügavamalt vaagida ja mitmeid probleeme objektiivsemalt lahendada, aktiveeris kohalike teatriseksioonide tööd, suurendas nende osatähtsust ja autoriteeti teatrite igapäevases töös, partei poolt püstitatud ülesannete täitmisel.

Näitlejate loomingulise töö abistamisel on just väga tähtis kohalike seksioonide aktiivsus ja initsiatiiv. Sellepärast pööras EKP ka seksioonide abistamisele suuremat tähelepanu. Lähtudes sellest korraldati ETÜ poolt üksnes aastail 1963—1965 seksioonide esimeestele kaks nõupidamist töökogemuste vahetamiseks. Juhatuse koosolekuil kuulati kõikide seksioonide tööaruandeid ja arutati näitlejate enesetäiendamise küsimusi TRA Draamateatris ja Riiklikus Vene Draamateatris.⁹⁶

Rõhutada tuleb RAT «Estonia» partei-algorganisatsiooni ja teatriühingu kohaliku seksiooni koostöö tugevnemist viimaseil aastail. 60. aastate algul RAT «Estonia» partei-algorganisatsioon ega direktsoon ei hinnanud veel ühingu osatähtsust teatri loomingulises tegevuses. ETÜ kohaliku seksiooni juhatus töötas «Estonias» omapead, teda ei abistatud ega tuntud huvi tema töö vastu. Sellele juhiti tähelepanu seoses «Estonia» töö arutamisega EKP Keskkomitee Presiidiumi istungil 1963. a. juunis. Seksiooni töö parandamiseks tehti olulised organisatsioonilised ümberkorraldused. Seksiooni esimeheks valiti teatri peakoormeister U. Järvela. 1965. a. oli «Estonia» seksioon juba üks aktiivsemaid vabariigis. Seksiooni algatusel loodi abikoor, kontrolliti erialase õppuse läbiviimist, paranes koostöö teatri juhtkonna ja kunstinõukoguga. 1966. a. detsembris esines aruandega ETÜ seksiooni esimees U. Järvela töötajate ideelis-poliitilise ja erialase kvalifikatsiooni täiendamise

⁹⁴ EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 119, l. 14—15.

⁹⁵ «Rahva Hääle», 1962, 25. aprill.

⁹⁶ ETÜ jooksev arhiiv. Statistiline aruanne Eesti NSV Teatriühingu II kongressile ühingu tööst 1961—1965, lk. 8.

küsimuses partei lahtisel koosolekul. Partei-algorganisatsiooni ja ETÜ sektsiooni juhatuse ühiselt väljatöötatud ning partei lahtisel koosolekul vastuvõetud otsuses tehti teatri peanäitejuhile ja peadirigendile ettepanek välja töötada koos teatriühingu sektsiooni juhatusega kvalifikatsiooni tõstmise plaan 1967 aastaks ning perspektiivplaan 1968—1969. aastaks. Koos kollektiivi juhtidega määrati kindlaks, kes loomingulistest töötajatest ja missugustest õppevormidest peaksid osa võtma.⁹⁷

EKP Tallinna Linnakomitee büroo märkis seoses «Estonia» töö arutamisega 1967. a. jaanuaris, et partei-algorganisatsioon on teinud märkimisväärse töö nende otsuste elluviimisel, mis tehti teatri aadressil EKP Keskkomitee Presiidiumis 1963. a. juunis.⁹⁸

50. aastail puudus tihe koostöö teatrite ja loominguliste liitude kui terviku vahel. Seepärast püstitati EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee poolt ülesanne loominguliste liitude ja teatrite partei-algorganisatsioonide ette ühiselt välja töötada abinõud koostöö tugevdamiseks nii, et see töö muutuks koostööks sõna tõsisel mõttes.⁹⁹

1963. a. novembris kutsutigi kokku ENSV Kirjanike Liidu, ENSV Kultuuriministeeriumi ja ETÜ ühine nõupidamine teatri repertuaariprobleemide arutamiseks teatriühingu initsiatiivil ja organiseerimisel. Antud nõupidamine, kus teatritegelased-kommunistid ja -kirjanikud etendasid avangardset osa, andis tõuke teatriinimeste ja kirjanike vaheliste kontaktide tihenemiseks. Senisest suuremat hoolt hakkasid teatrite partei-algorganisatsioonid kandma ka lavakunstnike loomingu eest. Lavakunstnikele anti parteiorganisatsioonide soovitusi loomingulisteks komandeeringuteks, kunstilise kujunduse probleeme arutati parteikoosolekuil. Koos ENSV Kultuuriministeeriumi ja Kunstnike Liiduga võtsid teatrite parteiorganisatsioonid osa 2 teatri-, kino- ja televisioonikunstnike tööde näituse organiseerimisest. Need kunstnike loomingu ülevaatused olid esmakordsed ja äratasid suurt huvi osavõtjate ning publiku hulgas. V. Kingissepa nim. TRA Draamateatri tööd analüüsivas EKP Tallinna Linnakomitee büroo otsuses (1962. a. aprill) märgitakse, et dekoratsioonide kujundamisel paistab silma ülesaamine juhuslikkusest, hallusest.¹⁰⁰

⁹⁷ RAT «Estonia» partei-algorganisatsiooni jooksev arhiiv. Koosoleku protokoll, 14. dets. 1966.

⁹⁸ EKP Tallinna Linnakomitee jooksev arhiiv. Büroo otsus «О работе первичной партийной организации Государственного ордена Трудового Красного Знамени академического театра оперы и балета ЭССР «Эстония» от 26 января 1967 года.

⁹⁹ ЕКРА, ф. 287, н. 37, с. 8, л. 35. EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee jooksev arhiiv. III pleenumi protokoll, 6. märts 1962.

¹⁰⁰ ЕКРА, ф. 5, н. 59, с. 2, л. 172.

Korduvat allakriipsutamist leidis teatritööd puudutavais partei linna ja rajoonikomiteede materjalides, iseäranis büroode otsustes, töö parandamine noorte näitlejatega.¹⁰¹ Juhindudes eespool toodust analüüsiti noorte näitlejate loomingulisi probleeme («Noor näitleja — kodanik ja kunstnik») vabariiklikul kokkutulekul.

Loominguliste töötajate kvalifikatsiooni tõstmisel on suure tähtsuse ja kasvatusliku efektiga loomingulised komanderingud. Partei otsus 7 juunist 1961 kutsus neid rohkem viljelema.¹⁰² Viimastel aastail ongi avardunud nende geograafia ja tugevnenud selle kaudu side teiste vennasvabariikide teatrikunstiga. Veel 1958. a. piirdusid teatriühingu liikmete loomingulised matkad NSV Liidu linnadest peamiselt Moskva (32 korda), Leningradi (14 korda), Kiievi (3 korda), ja Riiaga (5 korda).¹⁰³ 1960. a. lisandus neile vaid Kaunas. Enamik lähetatuist — 42 teatritöötajat 58-st — siirdus Moskvasse,¹⁰⁴ nõukogude lavakunsti keskusse.

EKP pidas vajalikuks, et rohkem praktiseeritaks loomingulise intelligentsi sõitusid kõigisse vennasvabariikidesse töökogemusi vahetama, et rohkem tähelepanu pöörataks kõigi NSV Liidu rahvaste saavutuste propageerimisele. «Erilist tähelepanu tuleb pöörata noorte loominguliste töötajate kasvatamisele sotsialistliku realismi traditsioonide najal, rahvaste sõpruse vaimus»¹⁰⁵

Rahvuskultuuride edasise lähenemise küsimusele suure tähelepanu osutamine aitas kaasa sellele, et täna on juba raske leida liiduvabariiki, kus ei ole olnud ETÜ esindajaid. Kui varemalt toimusid valdavas enamuses individuaalsed, siis alates 1961. aastast nihkusid esikohale kollektiivsed loomingulised komanderingud.¹⁰⁶ See moodus võimaldas suuremal hulgal ETÜ liikmetel tutvuda vennasvabariikide ja välisteatrite etendustega. 1962. a. võimaldati 60% ühingu liikmetest enesetäiendamine teiste teatrite tööga tutvumise näol. Kolmel järgneval aastal toimus 69 kollektiivset ja 169 individuaalset loomingulist matka, millest võttis osa 120 ühingu liiget, seega igal aastal keskmiselt 400 inimest ehk 50% liikmete üldarvust.

Häid võimalusi välismaa kultuurielu tundmaõppimiseks ja kogemuste vahetamiseks pakub loomingulisele intelligentsile Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti osakond. Tema vahendusel on mitte ainult teatritöötajate, vaid ka ajakirjanike ja kirjanike, kunstnike ning heliloojate välisreisid jõudnud

¹⁰¹ EKPA, f. 5, nim. 2, sü. 4, lk. 73, nim. 59, sü. 2, l. 173.

¹⁰² Vt. EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 119, l. 15.

¹⁰³ ETÜ jooksev arhiiv. Esinduskogu koosoleku protokoll, 26. mai 1959.

¹⁰⁴ Sealsamas, 1960. a. tegevuse aruanne.

¹⁰⁵ EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 119, l. 15.

¹⁰⁶ Kui 1960. a. kasutati 58 individuaalset ja 7 kollektiivset komanderingut, siis 1961. a. oli 20 kollektiivset ning 18 individuaalset komanderingut endise 58 vastu, 1962. a. koguni 24 kollektiivset lähetust vennasvabariikidesse (ETÜ juhatus tegevuse aruanne 1960., 1961. ja 1962. aastal).

Euroopast Ameerikasse, Aasiasse, Aafrikasse.¹⁰⁷ Positiivsena tuleb märkida, et parteiorganisatsioonid on praktiseerinud loominguliste komanderingute aruande esitamist sektsioonile või laiemale kollektiivile loengu või diskussiooni vormis. Näiteks RT «Vanemuise» parteiorganisatsioon hakkas järjekindlalt läbi viima loominguliste komanderingute aruandlust kogu teatripere ees. 1963/64. õ.a. moodustasid kandva osa üldlektooriumist loomingulised aruanded, reisimuljed, mida talletati külaskäikudel Berliini, Londonisse, Prahasse, Havanna teatritesse, nähti Leningradis Kuningliku Shakespeare'i Teatri etendustel või kogeti Moskvast «La Scala» etendustel.¹⁰⁸ Rohkem hakati kutsuma ka esinejaid teistest teatritest ja loomingulistest asutustest, kes olid külastanud sotsialistlike ja kapitalistlike maid. Nende jutustused ja loengud sotsialismimaade majanduse ja kultuuri edusammudest, kapitalistliku maailma töötajate võitlusest jätsid sügava mulje kuulajaisse. Paljudele loengutele järgnes elav arutelu.

Paranes parteialgorganisatsioonide suunav tegevus selles osas ka teiste loominguliste liitude juures. Kunstnike Liidu parteialgorganisatsioon hakkas praktiseerima loominguliste komanderingute aruannete kuulamist ka parteikoosolekui. Nii oli parteikoosoleku päevakorra põhipunktiks (1963. a. aprillis) kunstnik Priidu Aaviku aruanne loomingulisest komanderingust Atlandile. Koosolek tunnistas P. Aaviku loomingulise komanderingu tulemused heaks ja soovis, et kunstnik rutemini muudaks üle 100 visandi kunstiteosteks.¹⁰⁹ Loomulikult ei piirdunud siin ainult parteikoosolekutega. «Loomingulises töös on asetatud pearõhk loominguliste küsimuste läbitöötamisele sektsioonides — loominguliste komanderingute määramine ja aruandlus nende täitmisest...» öeldakse Kunstnike Liidu parteialgorganisatsiooni 1964. aasta tegevuse aruandes.¹¹⁰ Loomingulistel komanderingutel on muuhulgas väga suur tähtsus kirjanduse ja kunsti sisu avardamisel, tema internatsionaalse mõju avaldamisel.

Et meil oldi harjunud lühiajaliste kõrvaltvaataja pilguga fikseeritud olustikupiltidega (ka teemade valik jääb seetõttu kitsaks), siis Kunstnike Liidu parteiorganisatsioon ei pidanud küllaldaseks turistliku iseloomuga komanderinguid, millele kulutatakse küll raha, kuid tulemused ei õigusta end vajalikult. Vajalikud on pikemaajalised, suurema süvenemisega, sisseelamisega kohalole-

¹⁰⁷ Nii külastas aastail 1962—1965 Ungarit 6, Jugoslaaviat 4, Poolat 6, Saksa DV-d ja Tšehhoslovakkia 14, Bulgaariat—Rumeeniat 4, Kuubat 2, Itaalia 1, Inglismaad 2, Prantsusmaad 1, Austriat 2, Norrat 1 ja Kanadat 2 eesti teatritöötajat, ühtekokku toimus 45 välismaareisi.

¹⁰⁸ RT «Vanemuise» parteialgorganisatsiooni jooksev arhiiv. Koosoleku protokoll, 6. okt. 1964.

¹⁰⁹ ENSV Kunstnike Liidu jooksev arhiiv. Parteikoosoleku protokoll, 19. aprill 1963.

¹¹⁰ ENSV Kunstnike Liidu jooksev arhiiv. Parteikoosoleku protokoll, 29. okt. 1964. a.

kud — nii püstitasid küsimuse kunstnikud-kommunistid,¹¹¹ et saada tõeliselt väärtuslikke ja tugeva internatsionaalse kõlajõuga kunsti-teoseid.

NLKP programmis öeldakse, et põhiliseks poliitiliseks ja ideoloogiliseks relvaks, mida rahvusvaheline reaktsioon ja sisemiste reaktsiooniliste jõudude riismed kasutavad sotsialistlike maade ühtsuse vastu, on natsionalism. Rahvuslikud eelarvamused ja kunagise rahvusliku vaenu jäänused on valdkonnaks, kust vastupanu sotsiaalsele progressile võib olla väga pikaajaline ja visa, äge ja leidlik.¹¹² EKP on pidevalt juhtinud ideoloogiarinde töötajate tähelepanu sellele, et natsionalistlikku propagandat tehakse tänapäeval tavaliselt rafineeritumalt.¹¹³ Imperialistid ja nende käsutäitjad emigrantide ladviku hulgast on jõudnud arusaamisele, et ainult avaliku laimu ja labase valega kaugele ei jõua. Seepärast on nad oma ideoloogilise diversioonimehhanismi tugevasti moderniseerinud. Eestikeelseid Nõukogude-vastaseid raadiosaateid annab ainuüksi «Ameerika Hääli» iga päev edasi Tangerist, Münchenist, Londonist ja New Yorgist. Sellele lisanduvad saated Vatikanist, Madridist ja saatejaamast «Baltika». Eesti emigrantide reaktsiooniline ladvik annab välja 13 ajalehte ja 5 ajakirja.¹¹⁴ Peaks olema lihtsameelne, et alahinnata selle inimmõistuse sõgestamise masina tegevuse ulatust.

EKP võttis kindla suuna sellele, et vastupropagandas lahti saada varasemas praktikas esinenud negatiivsetest nähtustest (verevaesus, hambutus, veenvate faktide ja argumentide puudumine jt.)¹¹⁵ mis mõjusid ebasoodsalt intelligentsi ideelis-poliitilisele kasvatusprotsessile. EKP tõhustas abinõusid haritlaskonna kasvatamiseks nõukogude patriotismi ja sotsialistliku internatsionalismi printsiipide ühendamise ning natsionalistliku ideoloogia ja selle avalduste vastu võitlemise vaimus. Hakati laialdasemalt kasutama eredamaid fakte meie maa võitudest kommunismi ehitamisel, sotsialismileeri edusammudest ja mõjust rahvusvahelise elu arengule, reljeefsemalt esile tooma sotsialistliku ühiskonna ja nõukogude elulaadi eeliseid ning leninliku rahvuspoliitika tulemusi.

Parteioorganisatsioonid tugevdasid võitlust selle eest, et lõpp teha liberalismile ja järelandlikkusele ideoloogilises võitluses, katsetele lepitada sotsialistlikku ja kodanlikku ideoloogiat, kinni mät-sida põhilisi erinevusi kodanliku demokraatia ja sotsialistliku demokraatia vahei, vastandada «üldinimlikku» sotsialistlikule.

Suurt abi osutasid siin EKP-le ka kommunistlike ja töölispartei-de esindajate Moskva nõupidamiste dokumendid (1957, 1960),

¹¹¹ ENSV Kunstnike Liidu jooksev arhiiv. Parteikoosoleku protokoll. 23. mär 1963.

¹¹² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1965. lk. 22—23.

¹¹³ EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 119, l. 12, nim. 205, sü. 3, l. 10.

¹¹⁴ «Eesti Kommunist», 1964, nr. 3, lk. 19.

¹¹⁵ EKPA, f. 1, nim. 198, sü. 38, l. 40, 55, 56, 57, 66, 67, 68, 69.

mis on kantud rahvaste sõpruse ja proletaarse internatsionalismi ideedest. Ainult 1960. a. nõupidamise materjalide kohta peeti vabariigis üle 20 000 loengu.¹¹⁶ 1961. a. aprillis kuulas EKP Keskkomitee büroo Tallinna Linna Keskrajooni ja Viljandi Rajoonikomitee aruandeid Moskva nõupidamise dokumentide propageerimise kohta. EKP Keskkomitee VII pleenumil (1961) juhiti partei rajooni- ja linnakomiteede, partei-algorganisatsioonide, ideoloogiliste asutuste tähelepanu vajadusele omandada Moskva nõupidamise dokumentides esitatud teoreetilised seisukohad, avada nende tähtsus antikommunismi ja kodanliku natsionalismi vastases võitluses.¹¹⁷

1961. aasta aprillis viidi EKP Keskkomitee juures läbi spetsiaalne seminar parteikomiteede lektoritele ja ühingu «Teadus» liikmetele NLKP poliitika probleemidest rahvusküsimuses.¹¹⁸

Loomingulise intelligentsi hulgas tehtava kasvatustöö, sealhulgas internatsionaalse kasvatuse täiustamise ja intensiivistamise seisukohalt oli suur tähtsus EKP Keskkomitee pleenumitel, mis toimusid 1960. ja 1961. a. juunis, 1962. a. veebruaris, 1963. a. juulis, samuti real järgnevail aastail. Et internatsionaalse kasvatuse küsimusi ei saa lahendada mingi üheainsa üritusega, siis rõhutati EKP Keskkomitee V pleenumil (1967 a. märts) et see nõuab pidevat ja terast tähelepanu, üha uute vormide otsimist, mis aga kõige tähtsam — seda tööd tuleb teha tõesti kaasakiskuvalt, sisukalt.¹¹⁹ Suur tähtsus anti siin nagu juba real pleenumeil varem, vennasvabariikide kultuuri- ja kunstitegelaste vastastikustele külaskäikudele ja esinemistele, kunstiteoste ja näituste vahetamisele jne. Sellealaste uute vormide talletamisel on palju märkimisväärset teinud ETÜ, eesotsas kommunist Ants Päieliga ja RAT «Vanemuise» parteiorganisatsioon kommunistide K. Irdi ja E. Kaidu eestvedamisel.

Märkimist väärib ka EKP Keskkomitee initsiatiivil läbiviidud vabariiklik teoreetiline konverents (1965. a.), millest võtsid osa partei- ja komsomolitöötajad, teadlased, asutuste ja ettevõtete juhid. Nii arutati 1965. a. aprillis EKP Tallinna Linnakomitee VII pleenumil parteiorganisatsioonide tööd nõukogude patriotismi ja proletaarse internatsionalismi kasvatamisel.¹²⁰ Pleenumil üldistati Tal-

¹¹⁶ Vt. lähemalt EKP Keskkomitee jooksev arhiiv. Информация о проведении работы по воспитанию трудящихся Эст. ССР в духе дружбы народов, соц. патриотизма и интернационализма, 27 сент. 1962 г.

¹¹⁷ ЕКРА, ф. 1, нм. 199, сш. 119, л. 10.

¹¹⁸ Vt. EKP Keskkomitee jooksev arhiiv. Информация о проведении работы по воспитанию трудящихся Эст. ССР в духе дружбы народов, соц. патриотизма и интернационализма, 27 сент. 1962 г.

¹¹⁹ Vt. J. Käbin. Tööst juhtiva kaadriga vabariigi parteiorganisatsioonis. — «Rahva Hääli», 1967, 5. märts.

¹²⁰ EKP Tallinna Linnakomitee jooksev arhiiv. VII pleenumi otsus «Linna parteiorganisatsioonide tööst nõukogude patriotismi ja proletaarse internatsionalismi kasvatamisel», 15. aprill 1965.

linna teatrite, Riikliku Filharmoonia, Kalinini rajooni Kultuuri-
maja, J. Tombi nim. Kultuurihoone, Nõmme Kultuurimaja, Ehi-
tajate Klubi, M. Gorki nim. Keskraamatukogu kogemusi NSVL rah-
vaste kunsti propageerimisel ja sõpruse süvendamisel.¹²¹

Rahvaste sõpruse ja proletaarse internatsionalismi küsimused
olid väärikal kohal ka kultuuritöötajate vabariiklikul aktiivil 1962. a.
märtsis.¹²² Marksismi-Leninismi Õhtuülikoolides Tallinnas ja Tar-
tus, kuhu oli koondunud hulganisti loomingulise intelligentsi esin-
dajaid, viidi sisse igas teaduskonnas teemade tsükkel sotsialistli-
kust internatsionalismist, nõukogude patriotismist, partei ülesanne-
test rahvussuhete arendamisel kommunismi ehitamise perioodil.

Märkimist väärib kirjanduse ja kunsti sektiioonide lektorite
esimene vabariikidevaheline nõupidamine-seminar Vilniuses 1962. a.
veebruaries teemal «Kirjanduse ja kunsti osa töötajate kasvatami-
sel».¹²³ Sotsialistlike rahvuskultuuride vastastikuse rikastumise
küsimus kommunismi ülesehitamise protsessis oli spetsiaalseks
käsitusobjektiks ühingu «Teadus» vabariikidevahelisel konverent-
sil Vilniuses 1965. a. septembris. Kokkutuleku korraldasid Leedu,
Valgevene, Läti ja Eesti NSV ning Leningradi ühingute juhatused,
võimaldades teadlaste, kultuuritegelaste, kirjanike, rohke osavõtu.
Eesti NSV-d esindas 33-liikmeline delegatsioon.¹²⁴ Märkida tuleb
ka seda, et just kõnesolevail aastail seoses kultuuriülikoolide töö
laienemise ja sisulise külje paranemisega kaasnes loomingulise
intelligentsi ja tuhandete isetegevuslaste poliitiliste ja esteetiliste
teadmiste ning aktiivsuse tõus, ühiskondliku tegevuse haarde laie-
nemine. Viies ellu vabariigi kultuuriülikoolide tööd puudutavat
EKP Keskkomitee büroo otsust (1961. a. okt.)¹²⁵ haarati kaasa kul-
tuuriülikoolide juurde loodud kirjanduse ja kujutava kunsti, muu-
sika, teatri, kinokunsti teaduskondade (osakondade) ning arvukate
huvialaringide tegevusega märkimisväärne osa vabariigi kirjan-
dus- ja kunstiteadlastest, rida loominguliste liitude esindajaid
(näitlejaid, kunstnikke, muusikuid jt.) See võimaldas kultuuriüli-
koolide tööd täiustada uute vormidega, muuta nende sisu sügava-
maks.

Tõhusaks poliitilise ja kultuurilise enesetäiendamise ja rahvus-
kultuuride propageerimise vormiks said ka raadioülikoolid. Võrrel-
des kultuuriülikoolidega on raadioülikoolil piiramatu kuulajate arv

¹²¹ Ka 1964. a. aprillis toimunud IV pleenumil, kus vaeti noorsoo kommu-
nistliku kasvatus küsimust, oli internatsionalismi probleem tähtsal kohal (vt.
EKP Tallinna Linnakomitee jooksev arhiiv. IV pleenumi otsus «Noorsoo kommu-
nistlikust kasvatuses NLKP KK juunipleenumi otsuse valguses», 17. apr. 1964.

¹²² Vt. «Sirp ja Vasar», 1962, 9. märts.

¹²³ E. Teder. Paremini tutvustada kirjandust ja kunsti. — «Edasi», 1962,
17. veebruar.

¹²⁴ Vaja on sotsioloogilisi uurimusi. — «Edasi», 1965, 6. oktoober.

¹²⁵ EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 149, l. 42—44.

ja õppetööst osavõtu koht — kodus. Need eelised teevad ta kättesaadavaks ka neile, kellel teisiti vastav võimalus puuduks.

Lähtudes EKP Keskkomitee III pleenumi otsustest organiseeriti raadioülikooli 3 saatesarjas (kirjandus ja kunst; muusika; teadus ja tehnika)

Kirjanduse ja kunsti fakulteedi 4 osakonnas (kirjandus, kujutav kunst, teater, kino) ning muusika osakonnas tegutses õppejõududena rida nimekaid vabariigi kirjanikke, kunstnikke, heliloojaid ja teatritöötajaid.

Kultuuri- ja raadioülikooli loengud ja praktilised õppused on loomingulise intelligentsi ideelise karastamise, nende ühiskondliku aktiivsuse avaldamise uueks vormiks. Iga eetrisse saadetud loengu, muusikapala, luuleteose või kirjanduspala taga seisib kas kirjanik, kriitik, kunstnik, näitleja või laulja.

* *

*

NLKP XX kongress ja Keskkomitee otsus «Parteipropaganda ülesandeist tänapäeva tingimustes» (9. jaan. 1960) esitasid ideoloogilisele tööle intelligentsi hulgas uued, kõrgendatud nõudmised. EKP näitas nende olemuse.

Üksikasjalise analüüsi osaliseks sai loomingulise intelligentsi hulgas tehtav kasvatustöö EKP Keskkomitee VII pleenumil 1961. a. suvel. EKP hakkas konkreetsemalt suunama parteiõppematerjali sisulist tööd loovtöötajate hulgas. Tugevnes tema koostöö loominguliste asutustega. Neil aastail omandas teise, kõrgema kvaliteedi loomingulise intelligentsi hulgas tehtava kasvatustöö juhtimise laad ka partei linna- ja rajoonikomiteede tegevuses, kus peale küsimuste arutamist pleenumil, aktiividel ja büroo istungeil hakati aktiivsemalt kasutama mitmesuguseid ideoloogilise töö tõhustamise vorme.

Erilist tähelepanu osutas EKP loomingulise intelligentsi kasvatamisele nõukogude patriotismi ja sotsialistliku internatsionalismi vaimus. Seda eesmärki taotles rida partei linna- ja rajoonikomiteede poolt läbiviidud teoreetilisi konverentse partei rahvuspoliitikast, vastavad loengute tsükliid Marksismi-Leninismi Õhtuülikoolides ja kultuuriülikoolides, mitmed ühigu «Teadus» liinis organiseeritud liiduvabariikidevahelised konverentsid, samuti ka arvukad loomingulised komandeeringud vennasvabariikidesse ja teistesse välisriikidesse, hulk üritusi ETÜ liinis.

Tänu parteiorganite aktiviseerunud organiseerimistööle ja loomingulise pere suurenenud õppimishuvile omandas õppekasvatustöö sügavuse sisus ja mitmekesisuse vormis. Tugevnes tema seos loominguliste ülesannetega. Marksistlik esteetika sai üldse suurema tähelepanu osaliseks. Marksismi-leninismi omandamise pea-

miseks vormiks 60. aastail olid teoreetilised seminarid. Loomingulise intelligentsi osavõtt Marksismi-Leninismi Õhtuülikoolidest, marksistlik-leninliku esteetika, eetika, ateismi jt. teoreetiliste seminaride tööst muutus hulgaliseks. Nii kasvas vabariigi kirjanike, kunstnike ja kultuuriasutuste töötajate osavõtt parteiharidusvõrgu tööst 1961/62. õppeaastal 2 korda eelneva aastaga võrreldes. Hea on, et huvi marksismi-leninismi teooria vastu on pidevalt kasvanud. «Viimastel aastatel on marksismi-leninismi teooria õppimisele tõsisemat tähelepanu pööranud vabariigi loominguiline haritlaskond», rõhutatakse 1968. aasta «Eesti Kommunistis». ¹²⁶ See soodustas loominguilise aktiivsuse tõusu, suurendas elavat huvi kõige ümbritseva vastu ning osavõttu ühiskondlikust tööst. Märkimisväärselt tugevnesid partei-algorganisatsioonid RAT «Estonias», ENSV Riiklikus Filharmoonias, «Tallinnfilmis», V Kingissepa nim. TRA Draamateatris. Loodi partei-algorganisatsioonid Heliloojate Liidus, ETÜ-s.

Parteiharidustöö loominguiliste töötajate hulgas oleks andnud veelgi paremaid tagajärgi, kui parteiorganisatsioonid oleks taganud neist kõigi kunstiliste kollektiivide juhtide osavõtu ja olukorra, kus kogu loominguiline pere on haaratud süstemaatilise õppetöoga.

Partei linna- ja rajoonikomiteed peaksid edaspidi parteiharidustööd loominguiliste töötajate juures analüüsima suurema põhjalikkusega. On juhtumeid, kus on antud subjektivistlikke hinnanguid. Nii ei saa nõustuda EKP Tartu Linnakomitee aruandes avaldatud seisukohaga XVII konverentsil (1961. a. sept.), et Tartu kommunistid-kirjanikud ei suutnud anda vajalikku vastulööki mõningatele ideelistele väärnähjustele kirjandus-teoreetilistes küsimustes sama aasta algul sellepärast, et teoreetilistes seminarides õppeaasta vältel õpiti peamiselt kirjandusprobleeme feodalismi ja renessansi ajajärgul. ¹²⁷ Tegemist polnud mitte üksnes piiratud lähenemise, vaid ka ilmse vastuolulisusega. See oli just marksistliku esteetika õppeprogrammi osa, mis oli linnakomitee poolt soovitatud. Selle kõrval tegeldi kirjanduse kaasaegsuse probleemiga. ¹²⁸

Kunstiliste juhtide ja alajuhtide ratsionaalne kaasatõmbamine parteiharidusvõrgu töö juhtimisele (temaatika ja programmide väljatöötamine, ettekannetega esinemine jne.) on vabariigi teatrite, Filharmoonia, samuti «Tallinnfilmi» loominguilise pere ideelise kasvatus üks seni kasutamata reserve.

Kõigi loominguiliste töötajate süstemaatilise enesetäiendamise tagab nende loomulike huvide hoolikas arvestamine. Vastavate loengute ja vestluste suurem populariseerimine lavastuste etteval-

¹²⁶ Vt. E. Engel. Ülevaatlilik pilk parteiharidussüsteemi kõrgema lüli tööle. — «Eesti Kommunist», 1968, nr. 2, lk. 55—56.

¹²⁷ EKPA, f. 148, nim. 50, sü. 1, l. 39.

¹²⁸ Vt. Sealsamas, l. 193.

mistamise perioodil kollektiivi üksikuis osades (draamarühm, koor, orkester, töökojad jne.) oleks mitte ainult loovtöötajate poliitniks, vaid aitaks kindlasti paremini avada õpitava kunstiteose sisu.

Loominguliste töötajate hulgas tehtava parteiharidustöö taseme tõstmisel on suur osa täita partei rajooni- ning linnakomiteede juures regulaarselt toimuvatel seminaridel. Senini on nende seminaride tööd läbi viies vähe mõeldud sellele, kuidas paremini stimuleerida iseseisvat süvenemist marksismi-leninismi klassikute teostesse (ei saa rahulduda enam sellega, et teoreetiline õppus kannab kitsalt informatiivset iseloomu). Nõrgalt on nendel seminaridel küsitletud parteiharidustöö psühholoogilisi ja pedagoogilisi aluseid, praktikas ennast õigustanud vormide rakendamise küsimusi. Harva on saanud seminarist osavõtjad tutvuda kohtadel paremate loominguliste asutuste sellealase tööga.

Edaspidi peaks partei linna- ja rajoonikomiteed suhtuma loominguliste töötajate parteiharidusvõrgu töösse suurema tähelepanuga, organiseerima neile rohkem spetsiaalseid seminare, muutes need loovtöötajate parteiharidustöö meetodite omandamise kohaks, kus kasulikke teadmisi saaks nii algaja kui ka staažikas töötaja. Teaduslikult rohkem põhjendatud soovitusi kirjanike, kunstnike, näitlejate hulgas seminaride ja konverentside läbiviimiseks peaks andma ka Vabariiklik Parteiharidusmaja oma metoodiliste keskuste kaudu. Nähtavasti tooks kunstiharitlaskonna teoreetilisele enesetäiendamisele kasu see, kui partei linna- ja rajoonikomiteed aitaksid omalt poolt intensiivsemalt kaasa liitudevaheliste kontaktide tihendamisele. Kuivõrd ühist huvi pakkuvaid probleeme kerkib ju esile igal sammul, miks siis mitte organiseerida süstemaatilisi ühiseid teoreetilisi konverentse, rääkimata sama ala töötajate regulaarsetest teoreetilistest diskussioonidest ning teistest aktiivsetest õppevormidest.

Tuleks luua tingimused, kus vabariigi kunstiasutuste propagandistid saaksid püüdnud külastada ja kogemusi vahetada teiste vabariikide sama ala töötajatega. Parteiorganisatsioonid peaksid siin omapoolset initsiatiivi ilmutama. Seda enam, et paljude probleemide sügavuti arutamiseks ei jätku alati küllaldaselt kvalifitseeritud jõude oma vabariigis.

Oleks vaja luua propagandistide reserv kõrgemaist kunstiasutustest tulnud spetsialistide hulgast. Seepärast tuleks parandada ja oluliselt tugevdada kunstialastes õppeasutustes üliõpilastele propaganda meisterlikkuse õpetamist filosoofia, esteetika ja teadusliku kommunismi alal.

Asjale oleks kasuks, kui paremini läbi mõeldaks propaganda töötajate stimuleerimise süsteem, sagedamini avaldataks artikleid ja ülevaateid paremate loominguliste asutuste poliitharidusvõrgu tööst ning ka raadios ja televisioonis eraldatakse sellele aega.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КПЭ В ВОСПИТАНИИ ТВОРЧЕСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В 1960—1965 гг.

И. Шевчук

Резюме

Повышение сознательности интеллигенции является одним из основных факторов строительства коммунизма. В настоящей статье на основе архива материалов ЦК КПЭ, местных партийных органов, творческих союзов и учреждений культуры обобщаются некоторые стороны деятельности партийной организации республики по руководству идейно-политическим воспитанием творческой интеллигенции.

Приведенные в статье материалы подтверждают, что в эти годы в воспитательной работе, проводимой среди творческой интеллигенции, произошли существенные изменения. Благодаря активизации организаторской работы партийных органов и повышенному интересу к учебе творческой среды, учебно-воспитательная работа приобрела глубину в содержании и разнообразие в форме. Учеба была теснее увязана с практической деятельностью творческой интеллигенции в строительстве коммунизма. Проблемы марксистской эстетики, философии, научного коммунизма заняли основное внимание. Участие творческой интеллигенции в университетах марксизма-ленинизма и в творческих семинарах стало массовым.

Особое внимание было обращено на воспитание творческой интеллигенции в духе дружбы народов и пролетарского интернационализма.

Даются некоторые конкретные рекомендации и предложения для улучшения организационной работы в воспитании творческой интеллигенции.

THE ROLE OF THE ESTONIAN CP IN EDUCATING CREATIVE INTELLECTUALS IN 1960—1965

I. Sevtšuk

Summary

A basic factor in the work of Communist construction is the raising of the consciousness of the intelligentsia. The article sums up the experience of party organizations in educating the creative intelligentsia of the republic in a variety of ways, first and foremost through the party educational system.

On the basis of material drawn from the archives of the Party History Institute of the CC of the Estonian CP, as well as from the archives of creative unions, the author shows what has been done by the CC of the Estonian CP by town district party committees, and also by the party organizations of creative institutions to direct the work of the party educational network among writers, artists and actors. The data presented corroborate the fact that during the years under review the educational work carried out among creative intellectuals acquired a new and higher quality. As a result of an activization of the work of organization and guidance and also due to a growing wish to study among the writers and artists themselves, the work of education and teaching acquired depth in content and variety in form. This led to a mass participation of creative intellectuals in party educational work.

The author also deals with some shortcomings and difficulties in this field and suggests ways and means of overcoming them.

ÕPPEVAHENDITE PROBLEEM EKP TEGEVUSE VALGUSEL

S. Lepik

Nõukogude rahvahariduse reorganiseerimise kaasaegne etapp nõuab tähelepanu koondamist kõigile neile tegureile, millest sõltub õppe-kasvatustöö tase. Olulise koha nende tegurite hulgas moodustab kooli materiaalne tehniline baas.

NLKP XXII ja XXIII kongressi otsustes pööratakse suurt tähelepanu kooli materiaalse tehnilise baasi täiustamise ja edasiarendamise küsimustele.¹ Kui vastavalt neile juhtnööridele on suurt tähelepanu kirjanduses pööratud koolide ehitamise ja õpikute probleemile, siis õppevahendite küsimus on leidnud suhteliselt vähem käsitlemist.

Käesolevas artiklis käsitletakse vabariigi parteiorganisatsiooni tegevust õppevahendite tootmise ja kasutamise korraldamisel.

Õppevahendid, mida kaasaegne õppe-kasvatustöö tase nõuab, võib tinglikult jagada 2 ossa:

1) õpilastele ja õpetajatele kollektiivseks kasutamiseks klassis ja klassivälises töös tarvilikud õppevahendid, mis moodustavad koolide ja kooli-asutuste õppevahendite fondi ja

2) õpilastele ja õpetajatele individuaalseks kasutamiseks vajalikud õppevahendid ja -abinõud, mis muretsetakse kaubandusvõrgust oma kulul.

Mõlemat liiki õppevahendid on vajalikud ja ainult nende orgaaniline vastavus aitab kindlustada meetoodiliselt mitmekesisist ja praktilise elu nõuetele vastavat õppe-kasvatustööd. Siinjuures tuleb silmas pida «tootmisvahendite» revolutsioniseerivat mõju õppeprotsessile, eriti õppemetoodikale. Hariduse ja kultuurieluga seotud probleemide lahendamisel me sageli unustame selle, ei suuda majanduse valdkonnast mainitud põhjuslikku seost üle kanda kultuurielu valdkonda. Ometi on aga oluline, et ka hariduse ja kultuurieluga seotud probleemide lahendamisel nähtaks ja hinnataks «tootmisvahendite» osa vajalikult.

¹ NLKP programm. Tln., 1961, lk. 114—115. L. I. Brežnev. NLKP KK aruanne NLKP XXIII kongressile. Tln., 1966, lk. 57—58.

Antud seisukoha parimaks tõestuseks võib tuua õpetavate masinate ja üldse programmeeritud õpetamise tungimist õppe-kasvatustöösse. Antud tehnika kasutamine, nagu näitavad paljud uurimused ja praktilised kogemused² ei anna mingit efekti seni, kuni me ei korralda ümber seniseid ebaratsionaalseid õpetamismeetodeid, kus domineerib veel kollektiivne õpetamine, baseerutakse keskmise õpilase tasemele jne.

Programmeeritud õpetamise rakendamine, ilma õpetamist individualiseerimata, ilma õppetunni paindliku jaotamiseta vastava tegevuse funktsioonide järgi, kus iga funktsioon oleks õpetaja poolt sügavalt psühholoogilis-pedagoogiliselt lahti mõtestatud, toob endaga pigem kaasa õpetamise taseme languse, seega õppeedukuse languse.

Järelikult probleem pole mitte ainult selles, et kollektiivne õpetamine, kuhu ka programmeeritud õpetamise lihtsaid viise on põimitud, raiskab kallist aega. Kuigi seda ka tuleks arvestada.

Probleem kätkeb hoopis õpilaste erinevate võimete arvestamises:

a) väiksemate võimetega, sageli ka ainult aeglasema reaktsiooniga õpilased ei suuda õpetamise keskmise tempoga kaasas käia, jäävad maha ja omandavad õppetunnis vähe;

b) võimekamate õpilaste jaoks, või ka ainult kiirema reaktsiooniga õpilaste jaoks keskmise tasemel õpetamine muudab õpitava omandamise liiga lihtsaks, osa aega kulub tunnis kasutult ja selle tagajärjel muutub ka õpilase suhtumine õppimisse.

Nii «toodame» ise laisku, ülbeid ja sageli ainult endaga arvestavaid noori inimesi, kelle teadmised pole kaugeltki küllaldased ega võimed välja arendatud.

Järelikult programmeeritud õpetamise kaudu efekti taotlemine eeldab ka muutusi senistes metoodilistes võtetes ja viisides. Teiste sõnadega: programmeeritud õpetamisel vajalike tehniliste õppevahendite kasutuselevõtmine revolutsioneerib kogu senist õpetamise käiku, toob endaga kaasa muutused ka senistes õpetamise meetodites.

Sealjuures ei tule aru saada, nagu programmeeritud õpetamine oleks ainuõige meetod, mis tõrjub kõrvale kõik senised traditsioonilised õppeviisid.

Sellele seisukohale anti vajalik selgitus 1966. a. alguses Minskis toimunud Balti liiduvabariikide ja Valgevene NSV kõrgema ja

² U. Agur. Uus õppeviis sai tunnustuse, aga sellest üksi on siiski vähe. — «Rahva Hää!», 1966, 11. jaanuar. A. Kõverjalg. Uue õpetamisviisi plussid ja miinused. — «Nõuk. Opet.», 1965, 20. veebruar. U. Siiman. Praegu viivitada, see tähendaks hiljem kahetseda. — «Rahva Hää!», 1964, 29. märts. Heun, H.-G. Matz, A. Erste Ergebnisse der Untersuchungen zur Gliederung der Unterrichtsstunde in Lern- und Arbeitsaufgaben. — «Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität», 1964, 4 (Gesellschaftswissenschaftliche Reihe), S. 756—760

kesk-erihariduse süsteemi õppeasutuste teaduslik-metoodilisel konverentsil programmeeritud õpetamise kohta.³ Konverentsil leidis üksmeelset hukkamõistmist seisukoht programmeeritud õpetamise ainuvalitsevaks meetodiks muutmisest. Küll aga leidsid samas rõhutamist selle meetodi eelised, seotuna teiste viljeldavate meetoditega ja tema revolutsioneeriv mõju kogu õppe-kasvatustöö ümberkorraldamisele.

Agas viimane kriipsutabki alla õppevahendite suurt tähtsust kogu õppe-kasvatustöö reorganiseerimisel ja kaasaegseks muutmisel.

Kuid üksnes ühe või teise faktori tähtsuse tunnetamine ei vii veel kooli õppe-kasvatustööd edasi. Parimgi teooria ei leia teed praktikasse, kui selleks pole vastavaid tingimusi.

Antud juhul vaatleme, mille kaudu õppevahendite osatähtsus peegeldub õppe-kasvatustöös.

Vabariigi keskkoolide õppe-kasvatustöö laia diapasoni tõttu leiavad õppevahendite vahetu organiseerimisega seotud küsimused suhteliselt vähe tähelepanu juhtimise praktikas. Esineb isegi konkreetse organisatsioonilise töö alahindamise tendents selle tööloigu suhtes. See ei ilmne üksnes kooli vahetu juhtkonna — direktsooni — tegevuses, vaid peaaegu kõigil juhtimise tasapindadel (partei, ametiühingu ja nõukogude organite tegevuses).

Õppevahendite organiseerimistegevuse alahindamise tendents nähtub paljudest üldtuntud faktidest:

1) Suhteliselt täiuslike õppevahendite olemasolu korral õpetajad kui vahetu üliorganisatsioonis õppevahend — õpetamine ei kasuta neid sageli küllaldaselt.⁴

Muidugi ei saa mõõda minna tõsiasjast, et vabariigi koolide varustatus õppevahenditega pole kaugeltki täielik, kuid täielikult ebanormaalne on olukord, kus isegi vähest olemasolevat ei kasutata efektiivselt.

Nii märgitakse ENSV Haridusministeeriumi kolleegiumi otsuses 1959. a. õppefilmide ebarahuldavat kasutamist Tallinna koolides. Ainult 3 keskkoolis (kokku 9 õpetajat) kasutavad õpetajad õppefilme, kuigi õppefilme on küllaldaselt saada ja ka filmidemonstraatori kutse on 35 õpetajal. Ka märgitakse diafilmide ja diapositiivide alahindamist õppe- ja kasvatustöös.⁵

1961. a. ENSV Haridusministeeriumi kolleegiumi materjalidest nähtub olukord, kus vabariigi koolidest 250-l oli kinoaparatuur ole-

³ U. R a n d m a. Programmeeritud õpetamise konverentsilt Minskis. — «Nõuk. Õpet.», 1965, 15. jaan.

⁴ ENSV Haridusministeeriumi kolleegiumi otsus 11. I 1964. — ENSV haridusministri käskkirjad ja juhendid. Tln., 1964; ENSV Ülemnõukogu 1959. a. 5. koosseisu 1. istungjärgu stenogramm. Tln., 1959, lk. 21; Olemasolevaid võimalusi on halvasti kasutatud. — «Rahva Hääle», 1965, 4. detsember. Õppefilme juba jätkub, ainult. — «Rahva Hääle», 1964, 2. detsember. jne.

⁵ ENSV haridusministri käskkirjad ja juhendid. Tln., 1964.

mas, kuid ainult 114 kooli kasutasid neid.⁶ Nendegi 114 kooli kohta tuleb filmide keskmiseks kasutamissageduseks vaid 2—3 filmi aastas. Selline olukord peegeldab ennekõike madalat organiseerimise astet. Kallihinnaline tehnika seisab kasutamata, ei tasu märkidagi väiksemate materiaalseste kulutustega hangitud tehnika (diaprojektorid, kaardid, skeemid, tabelid ja palju muud) vähest kasutamist.

2) Kaasaja õpetamise-kasvatamise vajadustele vastavate õppevahendite hankimine koolide juhtkondade ja haridusosakondade poolt on juhuslik veel paljudes kohtades ja takerdub mitmesugustesse formaalsustesse.⁷

3) ENSV Haridusministeeriumil ja ENSV Riiklikul Plaanimiteel puuduvad täiuslikud dokumendid (nimekirjad kõige elementaarsemate õppevahendite sundmiinimumi kohta iga kooliastme jaoks, nendega varustatust peegeldavad dokumendid koolide kaupa ja perspektiivsed ning konkreetsed aastaplaanid nende vajaduste katmiseks), millele toetudes saaks küsimuste lahendamist konkreetselt juhtida ja organiseerida, vastavalt materiaalsele võimalustele ja koolide vajadustele.⁸

Ülaltoodud 3 liiki faktid, mis peegeldavad 3 erinevat juhtimise taset, viitavad puudustele õppevahendite tootmise, varustamise ja kasutamise alal. Aga samal ajal viitavad toodud faktid ka sisemistele reservidele antud olukorra parandamise eesmärgil.

Järelikult, selleks, et üle saada õppevahendite kui õppetöös «tootmisvahendite» osa alahindamisest ja asuda selle materiaalse külje võimaluste täielikule ärakasutamisele üldharidusliku kooli õppe-kasvatustöö täiustamiseks ja kaasaegsel tasemel läbiviimiseks, tuleks eelkõige lahendada juhtimise küsimus selle probleemi läbilõikes. Teaduslikest juhtimistegevuse seaduspärasustest lähtudes pole ükskõik, kas erinevatel tasapindadel olevate juhtimisorganite funktsioonid kattuvad, ei ühildu üldse funktsioonide täieliku jaotatuse puhul, või ühilduvad harmooniliselt, töötades läbi altpoolt-tulevat informatsiooni ja seda edasi andes alt üles, ning ülalt alla tagasi andes vastavaid teaduslikult läbitöötatud otsustusi küsimuse lahendamise kohta. On oluline vahe, kas vastavad juhtimise tasemed tegelevad õppevahendite soetamise, varustamise ja kasutamise küsimustega nii, et sageli igaüks nokitseb omaette juhuslikult (sageli ka ainult nii, kuidas energiline aineõpetaja suudab direk-

⁶ «Nõuk. Õpet.», 1961, 15. aprill.

⁷ V. A u v ä ä r t. Vaja on koolide tsentraliseeritud varustamist. — «Rahva Hääl», 1966, 24. september. Э. Я. Па ю п у у. Анализ и планирование сети и расходов по общеобразовательным школам. Тарту, 1966, стр. 273 (диссертация).

⁸ Praegune koolide õppevahenditega varustamise kord, kus kogu raskuspunkt lasub ENSV Haridusministeeriumi baaskaupluse ja koolide direktorite õlul, ei õigusta end. Materiaalsed vahendid koolidele õppevahendite hankimiseks jooksevad teist juhtimiskanalit pidi (ENSV Riiklik Plaanikomisjon, haridusosakonnad, koolid) ja on lahutatud baaskaupluse tegevusest. Tähendab puudub tsentraliseeritud juhtimine selle küsimuse lahendamisel.

torile peale käia, direktor edasi kõrgemalt poolt välja pressida võimalusi uute õppevahendite saamiseks). või on selle probleemi lahendamise organiseeritud teadlikult nii, et vastavad tegevuse funktsioonid on erinevatel tasapindadel konkretiseeritavad ja kontrollitavad. Küsimuse lahendamisel tuleks tugineda keskselt väljatöötatud vabariiklikele perspektiiv- ja koondplaanidele ning konkreetsetele aastaplaanidele, kus koolide vajadused oleksid kooskõlastatud nende katmise võimalustega.

Nendest plaanidest lähtudes oleks järgnevalt vaja organiseerida õppevahendite tootmine (kas massilise või spetsiaalse tellimuse alusel) varustamine ja lõpuks ka nende efektiivne kasutamine.

Vabariigi parteiorganisatsioon on mõistnud küsimuse lahendamise aktuaalsust kooli õppe-kasvatustöö taseme tõstmisel ja välja töötanud abinõud nende küsimuste lahendamiseks.

Laialdase pedagoogilise aktiivi abiga on EKP Keskkomitee välja töötanud ja vastu võtnud rea otsuseid, mis otseselt või kaudselt on lähteseisukohtadeks õppevahendite probleemi lahendamisel.

Tuginedes NLKP programmis püstitatud nõudele luua tingimused õppe-kasvatustööks laialdase programmi alusel, mis tagab hariduse ja kasvatustöö kaasaegsed nõuded⁹ ja NLKP XXIII kongressi otsustele, mis nõuavad kooli materiaalse baasi küsimuse lahendamist kaasaja võimalustest lähtudes¹⁰, töötas EKP Keskkomitee välja rea tähtsaid otsuseid. Vastavad otsused tulenevad mitmesugustest õppe-kasvatustöö sisuliste probleemide arutluste käigust, kas siis lähtudes teatud õppeaine õpetamisest või mõnest ulatuslikumast probleemist.

Rida suundaandvaid seisukohti koolide varustamiseks õppevahenditega kätkevad üldhariduslike koolide polütehnriseerimise kohta vastu võetud otsused. Nii EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrusega nr. 368, 16. sept. 1960 kohustatakse Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja ENSV Riiklikku Plaanikomisjoni korda looma koolide materjalidega varustamise osas.¹¹ Ja edasi näidatakse selle küsimuse lahendamiseks ka tee. Vastavaid instantse kohustatakse tuginema teaduslikule planeerimisele. Nimelt nähakse ette, et töötataks välja aastaplaanide projektid vastavalt koolide vajadustele ja nende vajaduste rahuldamise võimalustele.¹²

Juba järgmisel aastal suunatakse EKP Keskkomitee poolt samu instantse astuma järgmist olulist sammu koolide õppevahenditega varustamise probleemi lahendamisel. Nimelt tehakse samm edasi teaduslike aluste tagamise suunas planeerimisel. On vaieldamatu

⁹ NLKP programm, lk. 114—115

¹⁰ NLKP XXIII kongressi resolutsioon NLKP Keskkomitee aruande põhjal. Tln., 1966, lk. 15.

¹¹ EKPA, f. 1, nim. 198, sü. 48, l. 209.

¹² EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 48, l. 210.

tõsiasi, et ilma teaduslikult välja töötatud perspektiivsete plaanideta pole planeerimine üksikute aastate kaupa üldse võimalik sõna teaduslikus mõttes.¹³ Ehk teiste sõnadega: konkreetsed aastaplaanid, tuginemata perspektiivselt välja töötatud ulatuslikumaile plaanidele, lähevad tunduvalt lahku nähtuste ja sündmuste tegelikust kulgemisest. Järelikult EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu määrusega nr. 326, 26. juulist 1961 tõstatatud nõue on teaduslikult põhjendatud samm juhtimistegevuses. Antud määrusega kohustatakse ENSV Riiklikku Plaanikomisjoni, ENSV Haridusministeeriumi ja teisi ministeeriume ja keskasutusi välja töötama perspektiivne plaan aastaks 1961—1965 koolide õppetsehhide, õppesektorite, õppekabinettide ja teiste õppe-abiruumide rajamiseks koos vastavate õppevahendite muretsemisega.¹⁴ Nõutakse, et selles plaanis peegelduks koolidele vajaminevate seadmete ja materjalide fondide iga-aastane eraldamine.¹⁵

Teatud soodustuseks probleemi lahendamisel saab ka määruse see punkt, mis lubab koolide õppe-tootmistöökodade sissetulekud jätta koolide endi käsutusse ning kulutada nad esmajoones koolide õppe-materiaalse baasi tugevdamiseks.¹⁶ Viimase otsuse punkti kohta tuleb öelda, et see saab vaid kehtida ajutiselt, kuna lihtsalt oldi fakti ees, et mõnede üldhariduslike koolide juures olid tekkinud toodangut väljalaskvad õppetöökodad. Perspektiivis aga ei tuleks arvestada selliste õppetöökodade rajamisega, kus toodangut välja lastakse, kuna nad on vastuolus õpetamise-kasvatamise printsiipidega üldhariduslikus koolis (toodangu valmistamisega tekivad vastuolud õpetamise järjekeslvuse printsiibis ja kasvatuslikult mõjub vääralt, kui iga õpilase tegevust mõõdetakse rahalise väärtusega) Erinevalt tuleks aga suhtuda internaatkoolidesse, kus õpilaste klassivälise tegevuse raames, ühiskondlikult kasuliku töö kaudu oleks mõeldav ka mõningate müügile minevate toodangu liikide väljalase.

Soodsalt aga mõjub koolide õppevahenditega varustamise küsimuse lahendamisele kaasa eelnevalt nimetatud EKP Keskkomitee büroo otsuse see osa, millega kohustatakse rajoonide ja linnade Tööraha Saadikute Nõukogude Täitevkomiteesid eraldama selleks otstarbeks summasid üleplaaniliste tulude laekumise arvel.¹⁷

Rida partei ja valitsuse otsuseid rajavad lähtesuunad koolide varustamiseks näitlike õppevahenditega, mis nõuavad eelnevalt teadlaste tööd. Nii teeb EKP Keskkomitee ENSV Haridusministeer-

¹³ EKPA, f. 1, nim. 198, sü. 65, l. 192, sü. 62, l. 225 ja sü. 62, l. 275.

¹⁴ ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu, 1961, nr. 28, lk. 671.

¹⁵ Sealsamas, lk. 668.

¹⁶ Sealsamas, lk. 672.

¹⁷ Sealsamas.

riumile ja Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudile ülesandeks ette valmistada vastavat liiki näitlikud õppevahendid koolidele.¹⁸

Teatud ajutist lahendust koolide olukorra leevendamiseks õppevahenditega varustatuse alal pakub ka ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 301 18. juunist 1962. Antud määruse 5. punkt kohustab koole koostöötegemise alusel kasutama põllumajanduslike tehnikumide ja teadusliku uurimise instituutide käsutuses olevaid näitlikke õppevahendeid ja seadmeid.¹⁹

Seoses võõrkeelte õpetamise parandamise probleemiga kerkis ENSV Ministrite Nõukogus päevakorda ka nõue välja töötada koolidele näitlike õppevahendite ja õppematerjalide miinimumnimestikud õppeainete kaupa.²⁰

EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu poolt on vastu võetud rida otsuseid ja määrusi koolide õppevahenditega varustamise organiseerimiseks. Tähelepanu väärib, et vabariigi parteiorganisatsiooni poolt antud suund koolide õppevahenditega varustamise alal on teaduslikult põhjendatud ja vastab juhtimistegevuse seaduspärasustele. Alustamine kesksest plaanide koostamisest (nii perspektiivsete kui ka konkreetsete aastaplaanide) ja vajalikest miinimumnõudmistest väljatöötamisest annab teadusliku lähtematerjali ja orientiirid juhtimistegevuse järgmiste etappide organiseerimise ja kontrolli teostamiseks.

Märksa teist pilti pakuvad uurimisandmed nende otsuste täitmise kohta. Juhtimise erinevatel tasapindadel ülalt kuni alla ilmneb vastuvõetud otsuste täitmise väga erinevaid variante ja lähenemisaspekte, mis sageli tulenevad juhtimisfunktsioonide ebamäärasest jaotusest või isegi nende kattumisest vastavatel juhtimistasapindadel. Peaaegu reeglina ei tegele selle probleemi lahendamise EKP rajooni- ja linnakomiteede vastavad osakonnad. Kas siis loetakse probleem liiga tühiseks, et sellele antud juhtimise tasapinnalt tähelepanu juhtida, või on kokkuleppeliselt tööjaotus praktikas välja kujunenud selle probleemi lahendamise mitte tegelda. Erandi antud küsimuses moodustavad muidugi tootmisõpetuse teenistuses olevad õppevahendid, mille muretsmisele seoses kogu tootmisõpetuse materiaalse baasi küsimuse lahendamise on mõningat tähelepanu pööratud.²¹

ENSV Haridusministeeriumi tegevus peegeldab ajakohast reageerimist vastavatele kõrgemalseisvate organite otsustele. Probleemi põhjaliku arutamise järel ENSV Haridusministeeriumi kolleegiumil ilmus kolleegiumi otsus, millega kohustati ministeeriumi plaani- ja finantsosakonda koostöös ainekomisjonidega välja töö-

¹⁸ EKPA, f. 1, nim. 199, sü. 129, l. 45.

¹⁹ ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu, 1962, nr. 30.

²⁰ Sealsamas, 1961, nr. 33.

²¹ EKPA, f. 1, nim. 198, sü. 62, l. 225, nim. 198, sü. 48, l. 209, nim. 196, sü. 27, l. 2, nim. 201, sü. 122, l. 23—24.

tama õppevahendite miinimumnimestikke koolide jaoks. Seda võib lugeda vastaval juhtimistasapinnal esimeseks tõsiseks sammuks probleemi teadusliku lahendamise teel. Ilma lähtekriteeriumi omamata ei saa olla viljakat organisatsioonilist tööd probleemi lahendamisel. Miinimumvajaduste väljaselgitamine aga avab juba tee konkreetsete koolide vajaduste põhjendatud rahuldamiseks. Muidugi ei saa sellist miinimumloetelu õppevahendite vajaduse kohta välja mõelda. Ta peab valnima õppeainete õpetamise (ja samuti nende kaudu kasvatamise) vajadustest lähtudes ja samuti silmas pidama õpetamise metoodika kaasaegseid efektiivsemaid ja ajakohasemaid võtteid. Järelikult on vastavate miinimumnimekirjade väljatöötamine pikemaajalisem ja aeganõudev töö, milles on isegi teadusliku töö elemente. On ju vaja üldistada teatud määral ka senini kasutusel olnud õppevahendite kasutamise kogemusi, nende efektiivsust silmas pidades ja sellest lähtudes need välja töötada. Kuna üldharidusliku kooli reorganiseerimise käigus on tekkinud õppekabinettide süsteemile ülemineku vajadus, on selle töö teostamisel ka õppekabinettide süsteemi nõudeid teatud määral vaja silmas pidada.

Arvestades neid eelnevalt nimetatud nõudeid ongi ENSV Haridusministeeriumi ainekomisjonid asunud seda tööd tegema. Tootmisõpetuse, matemaatika, geograafia, bioloogia ja keemia ainekomisjonidel on see töö edukalt teostatud. Ametkondlikuks kasutamiseks valminud lähtematerjali kõrval on vastavad komisjonid oma töö tulemusi ka trükisõna kaudu avaldanud.²² Viimased teenivad juba vahetult praktilise organiseerimistegevuse eesmärke. Nad aitavad oluliselt kaasa õppevahendite valmistamisele koolides ja üldse õppekabinettide sisustamisele.

Asuti ka selliste õppeainete kabinettide rajamisele, nagu ajalugu, joonistamine, laulmine, eesti keel jne. Nende õppeainete teenistuses olevate õppevahendite vajaduse tunnetamine on esialgu veel tagasihoidlikum loodusteaduste omast ja vastavate õppevahendite miinimumnimekirjade koostamise ülesanne alles ootab ainekomisjonide poolt lahendamist. Mis puutub vastavate õppekabinettide ja nende sisustusse puutuva kirjanduse olemasolusse, siis üleliidulises ulatuses leidub seda piisavalt.²³ See ei välista aga vasta-

²² E. Ilomets. Geograafiakabinet ja õppevahendid. Tln., 1960.

E. Ainsalu. Kuidas sisustada ehitusõpetuse kabinette. — «Nõuk. Kool», 1963, nr. 11;

E. Ainsalu. Ehitusõpetuse kabinettide sisustamine õppevahenditega. — «Nõuk. Kool», 1964, nr. 7;

A. Kõverjalg ja L. Kunats. Masinaõpetus keskkoolides. — «Nõuk. Kool», 1964, nr. 7;

M. Rute. Bioloogiakabineti osa loodusearmastuse kasvatamisel. — «Nõuk. Kool», 1966, nr. 9.

²³ Vt. E. Шрам. Зеленый класс. — «Биология в школе», 1966, № 4, стр. 90; В. Г. Сычев. Самодельные пособия по географии. — «География в школе», 1966, № 5, стр. 53.

vate õppeainete teenistuses olevate minimaalselt vajalike õppevahendite loetelu koostamist, kuna mainitud kirjanduses leiduv soovitatav õppevahendite loetelu on ideaalsetele võimalustele tuginedes antud. Seal pakutav loetelu on liiga ulatuslik ja on koostatud silmas pidades varasemaid meetoodilisi nõudeid ja õpetamise sisu.

Õppevahendite miinimumvajaduste väljaselgitamise järel on teine vajalik samm vaja astuda olemasoleva õppevahendite fondi kindlaksmääramisel kogu vabariigi üldhariduslike koolide ulatuses. Täpne olemasoleva arvestamine loob eeldused koolide vajaduste õiglasemaks ja paremaks rahuldamiseks. Ka astutakse sellega samm lähemale võimaluste loomisele perspektiivplaanide väljatöötamiseks õppevahendite muretsemise ja tootmise eesmärgil.

Seoses õppekabinettide arvelevõtmisega vabariigis on ENSV Haridusministeerium ka neis sisalduvate õppevahendite arvestamisele aluse rajanud. Peamine raskuspunkt selle küsimuse lahendamisel lasub aga ministeeriumi ainekomisjonidel. Viimaste tegevuse intensiivsusest olenevalt peegeldub see eritasemeliselt. Väga täpse arvestuse õppevahendite kohta oma õppeaines on teinud tootmis-õpetuse ainekomisjon. Viimare on arvestust õppevahendite kohta pidanud regulaarselt. Iga õppeaasta lõpul esitavad koolid koos aastaaruannetega ka aruande õppevahendite seisu kohta tootmis-õpetuses. Nii peegeldavad ENSV Haridusministeeriumi kapitaal-ehituse osakonna aastaaruanded koolidest täpset seisu trei-, frees-, hõövel- ja teiste tööpinkide kohta, õmblusmasinate kohta jne.²⁴ Niisugune konkreetne arvestamine ergutab ka õppevahendite soetamist iseseisval teel koolides (õpetajate ja õpilaste endi poolt valmistamise teel, samuti kooli šeffide abiga). Arvele on võetud õppevahendid viimaste aastate jooksul ka keemia, bioloogia ja füüsika alal. Lõplikult on see töö aga veel teostamata. Selle taha jääb takerduma keskne, õigeaegne õppevahendite vajaduse planeerimine ENSV Riiklikus Plaanikomisjonis. Osalt siit saabki alguse õppevahenditega varustamise alal valitsev süsteemitus ja sageli isegi juhuslikkus.

Et senine õppevahenditega varustamise kord ei rahulda koole, on ilmne.²⁵ See peegeldub ka arvukates koolide pretensioonides haridusministeeriumi baaskauplustele varustamise süsteemi ja

В. М. Ф а й д ю к. Фонооптический кабинет ФК-3. — «Иностр. языки в школе», 1966, № 1, стр. 58—71;

А. С. З а в а д ы. Кабинет истории и обществоведения. — «Препод. истории в школе», 1966, № 6, стр. 77—86;

А. Н. Ч а л о в. Из опыта по оборудованию кабинетов и уголков математики. — «Математика в школе», 1966, № 5, стр. 45.

²⁴ Vt. ENSV Haridusministeeriumi jooksev arhiiv. Kapitaal-ehituse osakonna aastaaruanded a. 1959—1965.

²⁵ Vt. P i h l a k. Baaskauplus ei suuda koole rahuldada. — «Nõuk. Õpet.», 1966, 18. juuni.

korra kohta.²⁶ Aga vestluses baaskaupluse praeguse juhatajaga selgub, et valdav enamik õppevahendeid on defitsiitsed ja neid tuleb ligi aasta aega ette tellida. Vabamüügi korras aga suudab baaskauplus koole rahuldada väga vähesel määral, nagu selgub paljudest koolide pretensioonidest.²⁷ Niisiis kerkib päevakorrale veel teine — õppevahendite tootmise küsimus.

Üha kasvavad koolide nõudmised kaasaegsete õppevahendite saamiseks muudavad küsimuse lahendamise keerukamaks. Koolid ei nõua üksnes katseklaasikesi ja papist valmistatud skeeme-kaarte, mis on suhteliselt kergesti toodetavad vabariigis kohapeal. Koolide pretensioonid ulatuvad juba selliste õppevahendite järele, nagu mitmesuguste kaasaegsete komplitseeritud masinate ja süsteemide mudelid, programmeeritud õpetamise seadeldised, kino, televisiooni ja raadio aparaadid, nende tagavaraosad jne.

Küsimust õppevahendite tootmisest ei saa muidugi antud töö raames lahendada, kuid on päris ilmne, et kooli lähendamine elule, õpetamise tihedam sidumine kasvatamisega nõuab hästi läbimõeldud õppevahendite tootmise süsteemi loomist üleliidulises ulatuses, kusjuures vastava koostööaluse alusel ENSV võiks toota ainult teatud liike näitlikke õppevahendeid.

Muidugi sellisele õppevahendite «tootmise» vormile lootma jäämine, nagu seda on õppevahendite valmistamine koolides kohapeal või koolide šeffide kaudu, ei vii küsimuse lahendamist kuigivõrd edasi. Viimased kaks vormi on kahtlemata vajalikud ja neid algatusi kohtadel tuleb toetada, kuid nad saavad etendada ainult õppevahendite tootmisel abistava vormi osa, sest

- kõik õppevahendid pole sellisel viisil üldse toodetavad,
- valmistatud õppevahenditegi kvaliteet ja esteetiline külg sageli ei rahulda,
- koolidel on suuri raskusi defitsiitsete materjalide hankimisega õppevahendite valmistamiseks kohapeal.

Lisaks kõigele eespool öeldule on selline õppevahendite soetamine viis ka palju ajakulu ja energiat nõudev protsess ja jääb ikka käsitsitöö tasemele.

Järelikult tuleb õppevahendite tootmine organiseerida riiklikult kaasaegse teaduse ja tehnika tasemel.

Koolide varustamiseks õppevahenditega aga tuleb organiseerida töökindel süsteem vastava palgalise aparaadiga. See vabastaks koolide direktorid ja aineõpetajad koormavast lisafunktsioonist. Koolide õppevahenditega varustamine pole ju üksiku aineõpetaja või direktori eraasi: kas ta suvatseb hakata õpetama sirguvat põlvkonda konkreetselt ja elulähedaselt või ajab läbi (ja nii on ka

²⁶ Et igal koolil oleksid vajalikud õppevahendid. — «Nõuk. Õpet.», 19. VII 1961; A. L i l l e s. Asi hakkab liikuma. L. R o o n u r m. Et asi hakkaks liikuma. — «Nõuk. Õpet.», 1966, 2 aprill.

²⁷ «Nõuk. Õpet.», 1961, 19. juuli.

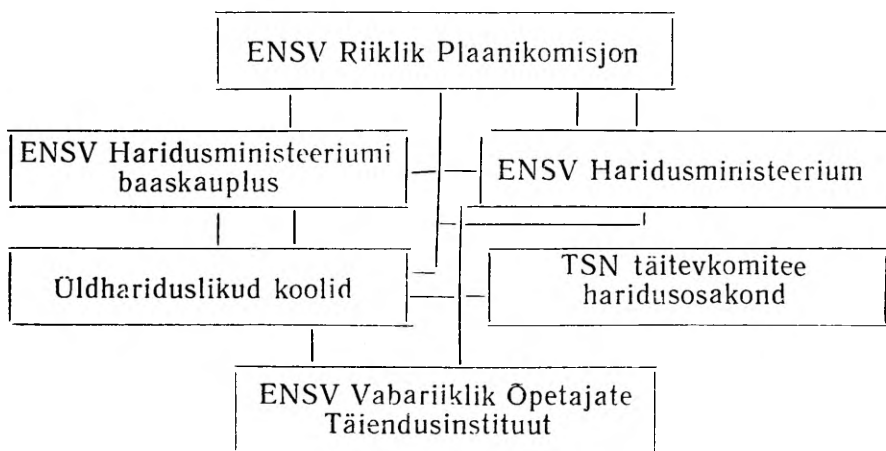
mugavam!) üksnes õpilaste ühe meele koormamisega. Teisest küljest aga — direktorite ja aineõpetajate kõige paremini meeletatuse puhul õppevahendite suhtes muudab küsimuse lahendamise keerukaks nende põhifunktsioonide ulatuslikkus. Antud küsimuse ja paljude teistegi majandusküsimuste lahendamine ei nõua direktori taset.

Vastuvaidlematult jääb ka direktor ja aineõpetaja selle süsteemi teatud lüliks, kuid varustaja—hankija funktsioon langeks neilt ära.

Milline peaks siis olema vastav uus süsteem, mis suudaks organiseerida ja juhtida koolide õppevahenditega varustamist (ja võib-olla üldse kooli majandusküsimuste lahendamist)?

Konkreetsema kujutluse saamiseks püüame olemasolevat õppevahenditega varustamisega tegelevat organite süsteemi kujutada graafiliselt blokk-skeemi abil:

Blokk-skeem I

Blokkidena on kujutatud skeemis organid, kes tegelevad õppevahenditega varustamise organiseerimise ja juhtimisega. Sirged blokkide vahel peegeldavad vastavate organite vahelisi suhteid.

Skeemis sirged blokkide vahel ristuvad, moodustades korrapärase joonterägastiku. Sellises suhete labürindis aga ei saa asjaajamine olla küllaldaselt efektiivne ning tagada nõuetele vastavat juhtimise taset. Analoogiline pilt koorus välja ka konkreetse olukorra analüüsi kaudu. Peamine raskuspunkt koolide varustamisel õppevahenditega lasus koolidel endil ja haridusministeeriumi baaskauplusel. Igal võimalikul juhul aga pöördus kool küll otseselt ENSV Haridusministeeriumi, ENSV Riikliku Plaanikomitee kui ka

linnade ja rajoonide haridusosakondade poole nende küsimuste lahendamiseks, olenevalt isiklikest sidemetest ja mõjukate põhjuste leidmisest.

Ja kui küsimuse lahendamine, tulenevalt praegusest õppevahenditega varustamise süsteemist, lasub kooli oma õlul (direktor, majandusjuhataja või aineõpetaja) sõltub sageli organiseerimatusest, ebamajanduslikkusest või saamatusest, siis järelikult peab leiduma reserve ja võimalusi küsimuse paremaks lahendamiseks. Seda enam, et õppevahendite baas vabariigis on aastast aastasse pidevalt kasvanud.²⁸ •

Koolide vahel jagunevad õppevahendid äärmiselt ebaühtlaselt.

Näiteks, kui Tartu rajoonis on igal keskkoolil mitu hinnalist kitsasfilmiaparaati, siis kolmel 8-klassilisel koolil puuduvad need täiesti²⁹. Mõnel koolil (Nõo Keskkool, Alatskivi Keskkool) on magnetofone mitu, real koolidel aga puuduvad nad täiesti³⁰, rääkimata muidugi õppevahendite ebaperemehelikust hoidmisest, mille poolest mõned koolid silma paistavad. Ebaperemeheliku õppevahendite hooldamise korral aga kasvavad jälle ühtede koolide vajadused tunduvalt enam teistest. Järelikult on vajalik ka õppevahendite eest vastutamise senist korda muuta.

Viimane küsimus laheneks märksa hõlpsamini eespool käsitletud õppekabinettide süsteemi sisseseadmise kaudu. Koolide praktika põhjal, kus õppekabinettide süsteem on juba sisse seatud, nähtub õppevahendite ebapiisavus selgemini. Õpetajate peaaegu ainukeks põhjendatud vastuväiteks õppekabinettide organiseerimisele on hirm õppevahendite lõhkumise ja kaotamise-rikkumise ees. Kuid näib, et just õppekabinettide süsteem, kus konkreetne vastutus lasuks õppekabineti juhatajal (palgaline laborant, abitoõjõud õpetajal), tagaks parema õppevahendite hoidmise ja nende korrasoleku organiseerimise.

Ja senine õppevahendite hoidmise-kasutamise praktika ei välista sugugi nende lõhkumist või vargust, kus nende eest vastutus lasub direktoril, kuid iga aineõpetaja, kes on nende konkreetne käsitseja käib nendega ringi tulenevalt oma südametunnistusest. Mitmes vabariigi koolis ongi toimunud hinnaliste õppevahendite vargusi, lõhkumisi jne. Järelikult on vaja tõsta kõigi õppevahendite käsitsejate vastutust nende hoidmise eest.

Õppekabinettide süsteemi raames, kus konkreetne materiaalne vastutus lasuks palgalisel isikul — õppekabineti juhatajal, oleks ka õpilaste käest isegi rahatrahvi sissenõudmine mõeldav. Näiteks on antud juhul õppevahendi lõhkumist õpilaste poolt võimalik kohe

²⁸ Ühelt poolt näitab seda baaskaupluse läbimüügi pidev suurenemine, teiselt poolt aga koolide konkreetsed näitajad õppevahendite kasu kohta.

²⁹ Vt. E. K i n k. Meie kool. — «Edasi». 1965. 10. juuli.

³⁰ Sealsamas.

tuvastada, kuna õppevahendite korrasoleku jälgimine on õppekabinettis pidev.

Kõigud vabariigi koolide ulatuses aga puuduvad veel praegu võrreldavad andmed õppevahenditega varustatuse kohta. Üldhariduslike koolide õppevahendite loendus pole veel lõpule viidud keskasutuste poolt. Teiselt poolt aga venib samuti vajaduste miinimumi kindlaksmääramine, mis samuti moodustab vajaliku vaheetapi õppevahendite probleemi teaduslikuma lahendamise protsessis. Lähtudes ülalöeldust selgub, et praegu pole veel võimalik anda konkreetsemaid hinnanguid õppevahenditega varustatuse kohta ei kõigi rajoonide ega ka vabariigi ulatuses.

Küll aga võib kaudselt järeldada, et vastavalt õppekabinettide kasvule koolides on viimastel aastatel kasvanud ka õppevahendite hulk neis.

Antud järeldus ei välista aga juhtimistegevuse üldistamise raames võimaluste leidmist, kuidas õppevahenditega varustamise senist süsteemi reformida, muuta ta vastavamaks töö teadusliku organiseerimise elementaarsematelegi tingimustele koolis. Selle küsimuse lahendamine sõltub vabariigi haridusorganite keskasutuste tööst ja parteilisest juhtimisest ülalt alla.

Järelikult ei õigusta end senine koolide materiaalse varustamise süsteem.

Kuidas aga tuleks olemasolevat koolide materiaalsete vahenditega varustamise süsteemi täiustada või muuta nii, et see paremini tagaks koolide vajaduste rahuldamise?

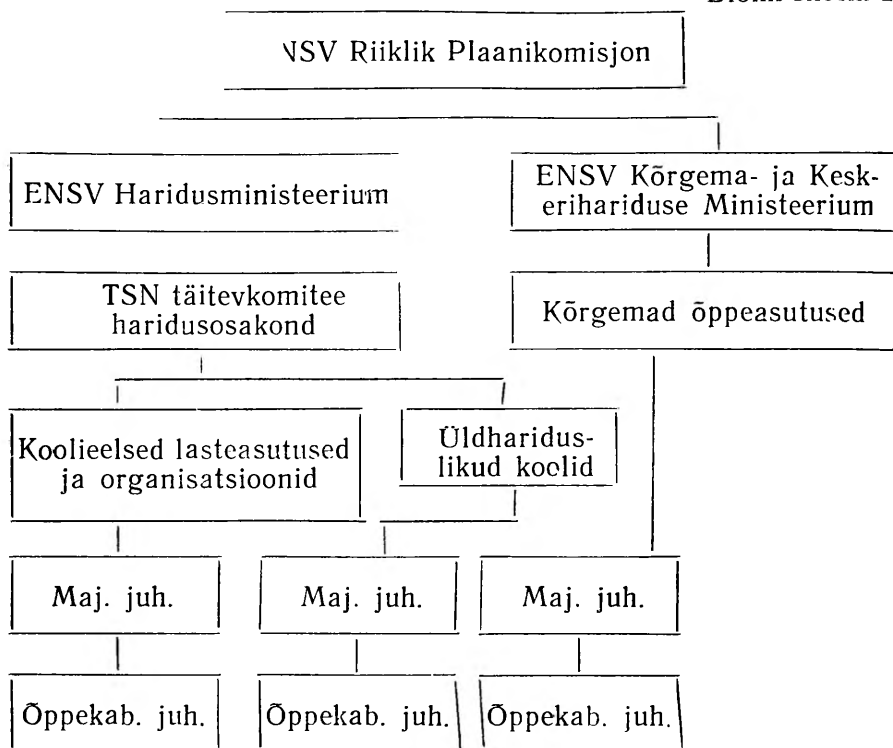
Eelkõige oleks üheks eelduseks see, et küsimus tuleb lahendada riiklikul tasemel, teiseks eelduseks aga, et olemasolevaid riiklikke organeid pole otstarbekas antud küsimuse lahendamise eesmärgil veel muutma hakata. Muidugi on see siis võimalik vaid otstarbekamate suhete organiseerimise kaudu. Kui püüaksime seda jälle kujutada graafiliselt, saaksime järgmise pildi (vt. skeem 2).

Antud skeemis, mis kujutab endast juhtimise süsteemi, on elementidevahelised suhted optimaalse juhitavuse eesmärgil üks-üheselt organiseeritud. Selline organisatsioon võimaldab teaduslikku planeerimist, organiseerimist ja kontrolli. Selle süsteemi elementide täpsem sisu aga võiks olla järgmine:

- ENSV Riiklik Plaanikomisjon,
- ENSV Haridusministeeriumi vastav osakond,
- linnade ja rajoonide TSN täitevkomiteede haridusosakondades vastav ametikoht,
- koolides direktori asetäitja majandusalal ja vastavate õppekabinettide juhatajad.

Kui järgnevalt analüüsida blokk-skeemi 2 põhjal süsteemi iga elemendi ehk vastava riikliku organi funktsioone, ilmneb antud süsteemi tunduv paremus.

Keskse lüli selles süsteemis peaks moodustama linna või rajooni

haridusosakonna juurde moodustatav organ³¹, kes ENSV Riiklikult Plaanikomisjonilt ENSV Haridusministeeriumi kaudu saadud korralduste ja määruste alusel ja koolide nõudmiste ja vajaduste alusel organiseerib koolide õppevahenditega varustamist ja vahendab ka hankimist. Haridusosakonna vastava 2—3 liikmelise komisjoni³² funktsioonid laieneksid siis kooli ja õpetajate materiaalse oluga seotud kõigi küsimuste lahendamiseni. Ta peaks organiseerima õpetajate korteritega varustamise, lahendama nende kütteprobleemid (maaõpetajate puhul), haridusorganeile alluva elamispinna korrasoleku linnas või rajoonis ja kõik kooli jooksvad materiaalsed vajadused, kaasa arvatud ka õppevahendid. Kooli direktori peaks aga vabastama nendest kohustustest. Tema põhi-funktsiooniks on ju õppe-kasvatustöö sisuline juhtimine, mitte niivõrd materiaalse tingimuste organiseerimine õppetöö läbiviimiseks. Vastav majanduskomisjon haridusosakondade juures organiseeriks ka mõningate õppevahendite kohapeal tootmise ja teeks

³¹ Antud seisukohta jagab ka E. Pajurii uurimus Анализ и планирование сети и расходов по общеобразовательным школам. Тарту, 1966, стр. 273.

³² Seda organit võib ka teisiti nimetada, kuid sinna peaks kuuluma vähemalt üks majandusteadlane ja autajuht-varustaja.

ENSV Haridusministeeriumile ettekanded õppevahendite tsentraliseeritud tootmiseks. Samuti oleks tema ülesandeks õppevahendite hankimise organiseerimine ja õppevahendite kasutamise kontroll. Näib, et senine õppevahendite kontrolli organiseerimine, mis lasus ENSV Vabariiklikul Õpetajate Täiendusinstituudil, tulenevalt juba tema seoste iseloomust koolidega, ei õigusta end. Ta on täiesti kõrvalseisvaks organiks, lähtudes materiaalse vastutuse seisukohast ja sellest tulenevalt ei saa ka tema kontroll küllalt efektiivne olla. Oma kontrollifunktsioonide täitmise aluseks sai tal olla vaid puht metoodiline lähtekoht, mis tulenes ainuüksi õpetamise metoodika ideaalidest (kuidas võiks olla). Järelikult kontrolli tulemusena järelduvad ettepanekud said olla samuti ainult metoodilistest vajadustest lähtuvad, mitte arvestades selle plaani realiseerimise konkreetseid võimalusi.

Haridusosakond aga käsutab kohapealseid koolide finantse, jaotab neid, järelikult ka kontroll (kui efektiivselt kulud end tasuvad) peaks lasuma temal. Ja kontrolli see lüli poleks kaugeltki eraldatud ka metoodiliste nõuete arvestamisest. Kogu õppekasvatustöö sisulise kontrolli põhilüliks on haridusosakond oma inspektuuriga. Järelikult on siis võimalik õppevahendite kasutamise metoodiline kontroll orgaaniliselt ühendada nende majandusliku efektiivsuse arvestamisega.

ENSV Riiklik Plaanikomisjon aga saaks samuti uue süsteemi raames töötada efektiivsemalt, toetudes koolide vajaduste kindlaksmääratud miinimumile ja tagasisidele õppevahenditega varustatuse kohta koolides. Plaanikomisjon saaks sel baasil asuda koolide materiaalse varustamise perspektiivsete plaanide väljatöötamisele, mis tagaksid:

- õppevahendite ulatuslikuma ja tsentraliseerituma tootmise (selle kaudu paraneks ka õppevahendite kvaliteet),
- õppevahendite hankimise liiduvabariikidevahelise vahetuse kaudu ja
- eriti defitsiitsete ja kallihinnaliste õppevahendite saamise üleliidulise jaotuse alusel.

Haridusministeeriumi vahendus selles süsteemis tuleneb suhte arvestamise vajadustest uute ehitatavate koolide ja nende varustamise ja olemasolevate koolide vahel. Kuna ENSV Riiklik Plaanikomisjon tegeleb materiaalsete ressursside planeerimisega kogu vabariigi haridussüsteemi raames, peavad nõudmised-vajadused üldharidusliku kooli osas olema tsentraliseeritud haridusministeeriumi kaudu. Haridusministeeriumi vastavad osakonnad aga ei tohiks mingil määral kujuneda vabariigisiseseks õppevahendite hankijaks.

ENSV Haridusministeeriumi baaskauplus peaks jääma endiselt õppevahendeid kaubastavaks keskuseks, mille filiaalide loomisele tuleks mõelda ka vabariigi kõigis linnades. Neil võiksid olla isegi müügikioskid suurtes koolides, kus õpilased ja õpetajad saak-

sid rahuldada oma vajadusi isiklikult kasutatavate õppevahendite näol. Nende lahtioleku aegu saaks siis paremini reguleerida, vastavalt õpilaste vajadustele. Õpilased ei peaks sellisel puhul asjatult aega raiskama, et hankida koolivihikut, värvipintslit või midagi muud, minnes majandi keskusse, kus saab kauplus, või linna.

Õppevahendite vabariiklik baaskauplus ei peaks aga mingil juhul olema ainukeseks õppevahendite organiseerijaks. Õppevahendite organiseerimise raskuspunkt peaks, nagu juba eespool mainitud, lasuma haridusosakondadel, kes paindlikumalt saavad osa koolide vajadusi rahuldada kohaliku tööstuse baasil rajoonis või linnas. Sellega laheneks tunduvalt ka käsitöö ja tööõpetuse materjalide hankimise mure. Käsitöö ja tööõpetuse õpetajate eraasjast muutuks ta riiklikuks asjaks, mida lahendatakse organiseeritud korras. Muidugi pole ülearused ka tootmisjäätmete müügi kauplused, kust iga õpilane saaks endale kooli- ja klassiväliseks tööks materjale muretseda. Seni on sellised kauplused olemas vaid Tartus ja Tallinnas, kuid võiksid olla kõigis linnades.

Kokkuvõtet tehes tuleb väita järgmist.

Vabariigi parteiorganisatsiooni juhtimistegevus üldhariduslike koolide õppevahendite küsimuse lahendamisel vastab juhtimistegevuse üldistele seaduspärasustele. EKP KK ja ENSV Ministrite Nõukogu suunda andvad otsused on baasiks töö teadusliku organiseerimise küsimuste lahendamiseks rahvahariduses. Õppevahendite vajaduse miinimumi kindlaksmääramisega ja olemasoleva olukorra konkreetse analüüsi kaudu (õppevahendite ülevabariikliku loenduse organiseerimine) rajatakse lähtealus koolide õppevahenditega varustamise süsteemi parandamiseks.

Lihtsustamist aga vajaksid suhted süsteemi üksikute elementide vahel.

Sellest tulenevalt on kasvanud töö käigus välja järgmised ettepanekud:

— Koolide õppevahenditega varustamise senine süsteem ümber korraldada üks-ühese alluvuse alusel (vt. blokk-skeem 2);

— Õppevahendite organiseerimise ja nende kasutamise kontrolli raskuspunkt asetada linnade ja rajoonide TSN täitevkomiteede haridusosakondadele.

— Viimaste juurde luua ülalnimetatud ülesannete täitmise eesmärgil majandusorgan, kes korraldaks ka kogu rajooni või linna ulatuses kõik koolide ja kooli kaadriga seotud majandusküsimused.

— Üldhariduslike koolide juurde luua iga õppekabineti jaoks õppekabineti juhataja ametikoht ja usaldada talle materiaalne vastutus õppevahendite eest.

— Õppekabinettide juhataja ametikoha loomine peaks toimuma järkjärguliselt kooskõlas materiaalsete võimaluste ja vastavate kabinettide rajamise protsessiga ja ajutiselt võiks sellel kohal lubada kohakaasluse alusel töötada ka aineõpetajatel.

— Tunduvalt enam tuleks aga tähelepanu pöörata koolide varustamisele kõige kaasaegsema tehnika ja õppematerjalidega, mis kõigiti vastaksid ka töö teadusliku organiseerimise nõuetele rahvahariduses.

ПРОБЛЕМА УЧЕБНЫХ ПОСОБИЙ В СВЕТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЭСТОНИИ

С. Лепик

Резюме

В статье дается анализ деятельности КП Эстонии по оснащению общеобразовательных школ республики современными учебными пособиями.

Автор обобщает опыт школ по данному вопросу и делает ряд предложений по организации улучшения производства и порядка оснащения школ учебными пособиями.

THE PROBLEM OF SCHOOL TRAINING APPLIANCES AND THE ACTIVITY OF THE ESTONIAN CP IN THIS SPHERE

S. Lepik

Summary

The article is an analysis of the Estonian CP's activity in the field of supplying our schools with modern school training appliances.

The author generalizes schoolwork experience and makes valuable suggestions for a further improvement of the production and better equipment of our schools with the necessary training appliances.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ — CONTENTS

V. Ruus. V. I. Lenin ja revolutsioonilised ümberkorraldused Eestis 1940—1941	3
В. Руус. В. И. Ленин и революционные преобразования в Эстонии в 1940—1941 гг. <i>Резюме</i>	33
V. Ruus. V. I. Lenin and Revolutionary Reorganisation in Estonia in 1940—1941. <i>Summary</i>	34
J. Ant. Kodanlik trüki vabadus tegelikkuses	35
Ю. Ант. Буржуазная свобода печати в действительности. <i>Резюме</i>	46
J. Ant. The Bourgeois Freedom of the Press in Actuality. <i>Summary</i>	46
F. Kinkar. EKP tegevus partei haridustöö organiseerimisel 1944.—1948. a.	48
Ф. Кинкар. Деятельность КП Эстонии по организации партийного просвещения в 1944—1948 гг. <i>Резюме</i>	64
F. Kinkar. The Activities of the Communist Party of the E.S.S.R. in Organizing Party Education in the Years 1944—1948. <i>Summary</i>	69
L. Raid. Teaduslik-ateistliku propagandatöö arengu jooni Eesti NSV-s sotsialismi ülesehitamise sõjajärgsetel aastatel (1945—1956)	65
Л. Райд. О развитии научно-атеистической пропаганды в Эстонской ССР в послевоенные годы строительства социализма (1945—1956). <i>Резюме</i>	85
L. Raid. Development of the Scientific-ateistic Propaganda in Estonian S.S.R. in Years of Afterwar Construction of Socialism (1945—1956). <i>Summary</i>	83
E. Kivimaa. EKP tegevusest esimeste kolhooside rajamisel Eesti NSV-s 1947. a.	87
Э. Кивимаа. О деятельности КПЭ по созданию первых колхозов в Эстонской ССР в 1947 году. <i>Резюме</i>	105
E. Kivimaa. Activities of Estonian CP in the Creation First Collective Farms in the Estonian S.S.R. in the Year 1947. <i>Summary</i>	105
L. Kiik. О деятельности КП Эстонии по совершенствованию системы производственно-технического обслуживания колхозов в 1958 году	106
L. Kiik. EKP tegevusest kolhooside materiaalse tehnilise süsteemi täiustamisel 1958. aastal. <i>Resümee</i>	126
L. Kiik. The Activity of the Estonian Communist Party in Perfecting the Material-Technical Service System of the Collective Farms in 1958. <i>Summary</i>	127
I. Sevtšuk. EKP tegevusest loominguilise intelligentsi kasvatamisel aastail 1960—1965.	128
И. Шевчук. О деятельности КПЭ в воспитании творческой интеллигенции в 1960—1965 гг. <i>Резюме</i>	159
I. Sevtšuk. The Role of the Estonian CP in Educating Creative Intellectuals in 1960—1965. <i>Summary</i>	159
S. Lepik. Õppevahendite probleem EKP tegevuse valguisel	161
С. Лепик. Проблема учебных пособий в свете деятельности коммунистической партии Эстонии. <i>Резюме</i>	177
S. Lepik. The Problem of School Training Appliances and the Activity of ECP in this Sphere. <i>Summary</i>	177

ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС

VII

На эстонском, русском и английском языках

Тартуский государственный университет, ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja F. Kinkar

Korrektorid A. Norberg, J. Sarv, O. Mutt

Ladumisele antud 11. VII 1969. Trükkimisele antud 24. X 1969. Trükipoognaid 11,25. Arvestuspoognaid 13,1. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 60×90 1/16. Trükiarv 500. MB 09718.

Tell. nr. 4214. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III

Hind 1 rubl. 30 kop.